

**ДАГЪУСТАН РЕСПУБЛИКАЙИН УРХБАННА ИЛИМДИН
МИНИСТЕРСТВО**

**Аь.Аь. Тахо-Годийин ччвурнахъ хъайи Дагъустандин
илимдинна ахтармиш ап1барин институт**

**ТАБАСАРАН ЛИТЕРАТУРАЙИН ОБРАЗОВАНИЯЙИН
ПРОГРАММЙИР**

5-9 классар

ПРОГРАММА ИЙ АЙИДАР:

АСАС ПАЙ (ЦЕЛЕВОЙ РАЗДЕЛ).....	3 стр.
РАЗДЕЛИН МЯНА ВА МЕТЛЕБ (СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ РАЗДЕЛ)....	13 стр.
ТЕШКИЛ АПІБАН РАЗДЕЛ (ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ РАЗДЕЛ).....	92 стр.

АСАС ПАЙ (ЦЕЛЕВОЙ РАЗДЕЛ)

Гъаврикк ккаъбан к1аж

1995-пи йисан 5-9 классариъ урхурайидари табасаран литературайиан гъадагъу аьгъюваларин, вердиш'валарин ва удукъуваларин дережа ахтармиш ап1бан «Гъюкуматдин стандартар» чапдиан удуч1вну.

Гъюкуматдин стандартарин асас вазифа 5-9 классариъ урхурайи баяр-шубари багъри табасаран литературайиан гъадагъу аьгъюваларин, вердиш'валарин ва удукъуваларин дережа тйин ап1уб ву.

Аьхиримжи вахтари ихъ уьлкейиъ ва гъацира Дагъустандин халкъарин арайиъ духънайи аьхю дигиш'валар натижа вуди халкъдин образованиейин улихъ дийигънайи меселйирра дибдиан дигиш шула. Гъаддиз асас духъну табасаран литература ихъ республикайин мектебариъ кивбан вазифйирра, урхурайидари гъадагъу аьгъювалар, удукъувалар ва бажаранвалар ахтармиш ап1барра заан т!алабарихъна гъюра.

Россияйин Федерацияйин 2010-пи йисан къабул дап1найи «Образованиейикан» вуйи къанунди (законди), ихъ гъюкуматдин образованиейин мяна-метлебнаъ ва гъурулушдиъ аьхю дигиш'валар т1аъну, образованиейин принципар тйин гъап1ну: образованиейин инсан бадали вуйи хасият, инсан азадди аргъаж хъувал сабпи йишв'ин дивуб, образованиейиъ азадвал ва гизаф саб-сабдилан асиллу рякъяр ва гъацдар жарадар хъуб мялум дап1на.

Гъаму Закондин (къанундин) бинайиин алди, Россияйин Федерацияйин вари регионариъ, дурарин арайиъ Дагъустандиъра, заан урхбан заведенйириъра ва мектебариъра Федерацияйин гъюкуматдин оброзованиейин къюбпи наслин стандартар (ФГОС) къабул гъап1ну.

Вузариз ва мектебариз кюмек вуди издательствйири жара предметариан йиц1бариинди методикайин китабар адагъна, амма, гъяйифки, багъри литературайиан дицдар я китабар, я программйир, ясан методикайин улупбар адаъну адар.

Заан классариъ урхурайидари фуну мектебариъ урхурашра, табасаран литературайиан гъадагъу аьгъюваларин, вердиш'валарин ва удукъуваларин дережа ахтармиш ап!бан гъюкуматдин стандартар ишлетмиш дап!ну ккунду. Дурар (стандартар) гъийин мектебдиъ гъабхурайи ва гъарсар мялимдикан т!алаб ап!урайи ляхнихъди лап сигъ аьлакъайиъ айидар ву.

Дупну ккундуки, мектебарин тажрубайи улупурайиси 5-9 классариъ табасаран литературайиан уьмуми аьгъювалар ахтармиш ап!бар гъахурашра, мялимарин ахтармиш ап!бариъ гъийин йигъазкъан педагогикайин саб вуйи т!алабар к!ули уьрхюри адар. Хъа жвуван хилиъ багъри литературайиан аьгъювалар, вердиш'валар ва удукъувалар ахтармиш ап!бан саб къайда «Гъюкуматдин стандартар» айиган, шли литературайиан ахтармишар гъахурашра литературайиан дарс туврайи мялимди, школайин директори вая завучди, гъирагъдилан дуфнайири варидади урхурайидарин уьмуми аьгъювалар тьяин ап!баъ улупнайи варидади саб вуйи материаликан, табшуругъарикан, суаларикан мянфяаьт ктабгъуру. Гъаци гъашиган, гъюкуматдин стандартар ахтармишар гъахруризра кюмек бадали гъязур дап!найидар ву.

Гъаму гъюкуматдин стандартар багъри литературайиан урхурайидарин аьгъюваларин, вердиш'валарин ва удукъуваларин диб, бина вушра, мялимди баяр-шубарин аьгъювалариз къимат дивруган, дурар гъарсар к!ул-к!улди, жа-жаради ахтармиш ап!уру, гъаз гъапиш, гъарсарихъди гъабхру ляхни урхурайидарин уьмуми аьгъювалар дикъатлуди ва тамамди адашвуз кюмек тувру.

Дупну ккундуки, ахтармиш ап!бан бадали улупнайи вари табшуругъар ва суалар багъри литературайин программиз ва литературайин хрестоматйириз асас духъну гъязур дап!найидар ву. Ахтармиш ап!урайирихъан, вахтназ лигну, литературайин эсерар, табшуругъар ва суалар дигиш ап!узра шулу, амма 5-9 классарин табасаран литературайин программийин т!алабарилан улдуч!вну ккундар.

Урхурайидарин аьгьюваларин, вердиш'валарин ва удукьуваларин дережа ахтармиш ап!баъ гьар йигъандин, гьяфтайин, вазлин натижайиъ гьяхру ахтармишариъра ахю метлеб а.

Уьмуми образованиейин ва пишекарвалин мектебдин реформайи дибдин рякъярин т!алабарихъди тархъну урхурайидарин аьгьювалар, вердиш'валар ва удукьувалар ахтармиш ап!руган, мялимди, баяр-шубарин эдеблувалин ва эстетикайин рякъ'ан вуйи артмиш'вал ва художествойин литературайин эсерарин гьаври хьупан ва дулариз дюзди къимат тувбан дережара гьисабназ гьадабгьуб лазим гьюру.

Урхурайидарин уьмуми аьгьюваларин, бажаранваларин дережа ахтармиш ап!биинди дуларин хьуркьуваларин гьаммишан гюзчивал гьабхуз, бязи ученикарин аьгьювалариъ гьалат!ар, нукьсанар агуз, айи камивалар арайиан адагьуз, урхурайидар дикъат аьгьюваларихъди тямин ап!уз шарт!ар агуру.

Реформайи мектебдин улихъ диврайи метлеблу меселйиркан саб урхурайидариз художествойин тягьсил ва эстетикайин тербия тувбан ляхин имбубсан ужу ап!уб ву. Диди баяр-шубарин юк!вариъ эстетикайин гьиссар артмиш ап!уб, искусствойин эсерарин, багъри юрдарин ва табиаьтдин гюрчегвалин, ва девлетлувалин гьаври хьуз ва къимат тувуз аьгью ап!уб ккун ап!ура. Гьаму т!алабар кьуркьувалиинди к!ули адагьбаъ багъри литературайин мумкинваларра ахюдар ву, фицики дидихъ гьам аьгьювалар ва гьамсана тербия тувбан ахю кьувват хъа.

«Предметдин уьмуми хасият» Гъийин мектебдин асас паярикан, мектебдиъ айи биц!идар уьмрихъна, халкъдин арайиъ чпи фици духъну ккундуш вердиш ап!уб ву. Мялум вуйиганси, му ляхни литературайин дарсари ахю роль уйнамиш ап!ура. Биц!ирин табиаьдихъна, жвуван ватандихъна вуйи патриотизм за дап!ну ккунду.

Гьаму дигиш'валарилан асиллу вуди халкъдин образованиейин меселйирра дибдиан дигиш шула. Уьмуми образованиейиъ шулайи дигиш'валар фикирназ гьадагъну табасаран литературайиан баяр-шубари

гъадагъурайи аьгъювалар ахтармиш ап1бан бадали варидариз саб вуйи, сабстар т1алабар айи документ «СТАНДАРТАР» дюзмиш дап1на ва чапдиан удуч1вна.

2012-2013 – пи йисари Тахо-Годийин ччвурнахъ хъайи педагогиккайин институтдин гъуллугъчйири ч1алнан ва литературайин лихру программйир чапдиан адаъну. Думу программйир аьдати формайинди дюзмиш дап1найидар ву, ва душваъ тувнайи разделар гъи ухъуз Федерацияйин гъюкуматдин образованияйин стандартари (ФГОС) фици т1алаб ап1ураш дюзмиш дап1надар.

«ФГОС – дин программйири талаб ап1урайи натижйир» Му программйир, гъийин йигъан Федерацияйин гъюкуматдин образованияйин стандартари (ФГОС) фици т1алаб ап1ураш, гъаци дюзмиш дап1найидар ву.

Ц1ийи программйир гъаци дюзмиш дап1наки, душваъ сьаьтарин къадар улупнашра, мектебдиъ лихурайи мялимдихъан дурар чаз лазим вуйи саягъниинди ишлетмиш ап1узра ихтияр тувра, яна думу гъаци к1уру гаф вуки, эгер аьгъю ап1урайи эсериз шубуб сьаьт улупнаш хъа уву думу эсер къюб сьаьтна аьгъю ап1уз хъуркъраш, имбу саб сьаьт жара эсериз тувуз шул. Му программйир тахминан (примерный) программйир ву. Гъаци вуйиган, гъаму программйир асасназ гъадагъну, гъарсар мялимди чаз чан хусуси лихру программйир гъязур дап1ну ккунду.

Программйир 5 – 9 классариз дюзмиш дап1найидар ву. Мушваъ, гъам классариъ ляхин ап1урайи мялимариз кюмек вуди тематический планированиера тувна.

5-9 классариъ багъри литературайин тарихнан курс аьгъю ап1ура.

Программайи эсерар хронологияйин къайдайиинди урхуб ккун ап1ура. Му классариъ 17-пи йисаз улихъна вуйи ва гъийин деврин табасаран ва дагъустан писателарин эсерар аьгъю ап1уру. Табасаран мектебдиъ багъри

литература аьгью аплурайи курснак табасаран ва Дагъустандин чевеалин халкъарин фольклорин ва литературин тербияйна аьгювалар тувбан аьхю эгъемият айи ужударстар эсерар кахъра.

Мектебдиъ аьгью аплурайи багъри литературин курс кьуб йишв ина жара шула.

5-7 классариъ литературин гъахру дарсарин бинайиъ табасаран халкъдин ва Дагъустандин халкъарин мелзнан яратмиш аплбарин, 20-пи аьсриз улихъна вуйи ва гъийин деврин табасаран ва дагъустан литературин клул'инди вуйи художествойин эсерар урхуб ва аьгью аплуб дивна.

5-7 классариъ 8-9 аьсарин табасаран ва дагъустан литература, 20-пи аьсрин табасаран ва дагъустан литература тувра.

Гъарсаб классдин курс тема ва тарих жигъатнаан ерлешмиш шула, фицики диди урхурайидарин аьгювалар кьайдайиз хуз, дурариз эсерар тарихнан гъякьикъи вакъийирихъди аьлакьалу вуйибдин, эсерариъ жюрбежюр деврин ва вахтарин уьмур ва инсанарин образар улупурайибдин гъаври хьуз аьгью аплуру.

5-7 классариъ литературин эсерар хронологияна тема жигъатнаан ерлешмиш дап'на.

8-9 классарин курсну баяр-шубар 10-11 классариъ кивру дагъустан литературин курснан эсерар аьгью аплбаз гъязур хьпан рольра уйнамиш аплура.

Программайи улупурайи писателарин уьмрин ва яратмиш аплбарин гъякънаан вуйи мялуматари неинки художествойин текстнан, хъа гафнан художникдин уьмрин ва яратмиш аплбарин метлеблувалин гъаври ахъуз кюмек дап'ну ккунду. Литературин дарсари урхурайидарин фикриъ писателин текрар даршлу сурат яратмиш аплуради ккунду.

Писателарин уьмрин ва яратмиш ап1барин гьякьнаан вуйи материал программийь 5 классдилан башламиш дап1ну тувра. 5-7 классариь мялимиди писателин биографияйин асас далилариз ва дугъан яратмиш ап1бариз аьгью ап1урайи эсерихъди, аьлакьалу вуди уьмуни характеристика тувру. 8-9 классариь писателин уьмрин ва яратмиш ап1барин рякъ аьгью ап1руган, мялимди, жикьи мянйириь кьайд дап1найи эсерариз характеристика туври, дугъан уьмрин ва яратмиш ап1барин деврихъди таниш ап1уру.

Программайиь ихъ халкъдин зегьметнан ва женгнан гьунапар дериндиан ва ачухъди улупурайи эсерар урхбу ва аьгью ап1бу хусуси йишв бисура, фицики урхурайидариз ватанпервервалин тербия тувбаъ дурарин метлеблувал аьхюб ву.

Литературайин эсерар урхбахъди сабси, дурарин мяна-метлеб ва художествойин хусусивалар аьгью ап1бахъди сабси, урхурайидари литературайин теорияйианра аьгьювалар гьадагьуру. Думу художествойин эсер дериндиан гьисс ап1бан ва урхурайидариз идеяйинна эстетикайин тербия тувбан бадали чарасуз лазим вуйи шарт1 ва дакъат ву.

Теорияйин материалар аьгью ап1уб 5 классдилан башламиш шула. Эгер сифте классариь литературайин теорияйиан вуйи мялуматари гизафна-гизафси художествойин эсерарин формайинна ч1алнан зиин гюзет ап1бар к1ули гьахураш, заан классариь дурар гьюблан-гьюбаз дерин шула ва ккат1арццура.

Гьарсаб классдиь темайиз вая разделиз тялукь вуйи к1ул'инди урхбан бадали аьлава вуйи материалра улупура. Аьлава вуйи эсерарикан мялимдихъан урхурайидари ч1ал ккат1абццбан ва литературайиан гьадагьнайи аьгьювалар хъанара мягькам ва дерин ап1бан бадали ишлетмиш ап1уз, мянфяаьт ктабгьуз шулу, фицики дурар учебник-хрестоматияйикра каъра.

Урхурайидариз литературайин тягьсил тувбан меселйир хьуркьувалариинди гьал ап1баъ классдин гьирагъдиъ урхбу лайикьлу йишв бисура. Дюзди ва агъяди тешкил гьап1у классдин гьирагъдиъ урхбу баяр-шубарин агъювалар яркьу, хъа культурайин дережа за ап1уру. Классдин гьирагъдиъ урхбу бар-шубарин терефнаан художествойин эсерарихъна вуйи интерес за ап1уру, гьурху шейънаан к1ул адабгъуз ва дидиз дюз кьимат тувуз вердиш ап1уру.

5-9 классариъ классдин гьирагъдиъ урхбаан сюгъбатар гьахбан бадали программийъ махсус сяътар улупна. Думу дарсар бадали эсерар мялимди сабпи аьлавайиъ улупнайи сиягъдиан гьядягъюру. Гьадму сиягъдиан эсерар баяр-шубариз к1улгинди урхузра (чпи гьядягъну) теклиф ап1ура. Му ляхниъ баяр-шубари гьамусдин литературайин эсерар гизаф урхуз гьитбаз асас фикир тувну ккунду.

Классдин гьирагъдиъ урхбан дарсариъ баяр-шубари гьурху китабарин сюгъбатар, литературайин тамшир, тьасирлуди урхбар ва гьурхдар ктитбар тешкил ап1уру, гьурху эсерин мянайиз тьалукъ вуйи биц1и сягънийир улупуру ва жара серенжемар къабул ап1уру.

Программайи урхурайидарин мелзналан вуйи ва бик1бан ч1алнан жюрбежюр вердишвалар арайиз хпан бадали ара хътадабт1ри илч1ихбар гьахбаз ахью фикир тувра. Гьаддиз лигну гьарсаб классдин программийъ литературайиан гьахру урхбан ва бик1бан ляхнарин асас жюрйир тувна. Думу ляхнарин жюрйир литературайин эсер агъю ап1бахъди сигъди аьлакьалу ву.

Мялимди бик1банси мелзналан вуйи ляхнинра жюрбежюр жюрйир к1ули гьахруган урхурайидар вахт ккимиди чарасуз гьаврикк ккауб лазим гьюру, дурари табасаран ч1алнаан гьадагънайи агъювалариканра, удукьувалариканра мянфяаьт ктабгъуб лазим гьюру. Табасаран ч1алнан дарсарихъан тафавутлу вуди, литературайин дарсариъ баяр-шубари

аьлакьалу урхуб чаз хас вуйи мянайинди, гюрчегвалин дакъатаринди девлетлу шулу, фицики мушваь урхбан ва бик1бан ляхнарин вари жюрйир литературайин эсер аьгью ап1бахъди ужуди аьлакьалу шула.

Программайиь къайд дап1найи урхурайидарин аьгьюваларихъна асас вуйи т1лалабари аьгью гьап1у эсерин мяна ва художествойин хусусивалар, литературайин теорияйин мялуматар, программайи к1ваьлан ап1бан бадали теклиф ап1урайи текстар, хъа заан классариь литературайин месэлийриз тялукъ вуйи гьюкуматдин документар аьгьяди хьуб ккун ап1ура.

Гьарсаб классдин программайи т1лалаб ап1уб къуб йишваз жара шула: 1) эсерин тартиб ап1бан удукьувалар; 2) урхбан удукьувалар.

Программайин жара предметарихъди вуйи аьлакьйирин разделиь багъри литература урхбан, жара предметарихъди – табасаран ч1алнахъди, урус литературайихъди, тарихдихъди ва жара хъанара аьлакьалу ап1бан мумкинвалар тьйин дап1на. Амма мялимди литературайин дарсар табасаран ч1алнан вая тарихдин дарсариз илт1ик1ну ккундар. Урхурайидар эсерий ихтилат гьябгьюрыйи тарихи вакьийирихъди таниш ап1ури, думу дурариз тарихнан аьгью далилариин асасламиш дап1ну ккунду. К1улин метлеб литературайин эсеринна гьадму вая жара предметдин арайиь айи аьлакьа тьйин ап1уб ву.

«Жара предметарихъди вуйи аьлакьа» Багъри литературайин жара предметарихъди вуйи аьлакьйирин классдин гьирагъдий урхбан дарсарий ва классдин гьирагъдий гьахру серенжемариь яркьуди мянфяаьт ктабгьуз шулу.

Литературайин дарсар классдин гьирагъдий гьабхру ляхнихъди (кружокар, диспутар, литературайин вечерар ва утренникар, музейриз, концертариз ва спектаклийриз гьягьуб, литературайин краеведение ва гь. ж.) яркьуди аьлакьалу дап1ну ккунду.

Программайиь классдин гъирагъдиь урхру эсерарин сиягъар тувна. Теклиф аплурайи эсерари баяр-шубарин классдин гъирагъдиь урхурайи литературайин диб тешкил дап1ну ккунду. Хъа гъадму саб вахтна мялимдихъан, ляхнин шарт1ариз лигну, саб классдиз теклиф аплурайи эсер жара классдиз гъабхуз ва сиягъариз чаз ккуниси дигиш1валар хуз шулу.

Багъри литературайин программйир, урус литературайин программйир чешнеди гъадагъну, гъамциб пландинди дюзмиш дап1на:

АСАС ПАЙ (ЦЕЛЕВОЙ РАЗДЕЛ):

Гъаврикк ккаъбан к1аж.

Предметдин уьмуми хасият.

ФГОС –дин программйири т1алаб аплурайи натижйир.

Жара предметарихъди вуйи аьлакъа

РАЗДЕЛИН МЯНА ВА МЕТЛЕБ (СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ РАЗДЕЛ)

Курснан метлеб. Ученикдин ляхниз характеристика тувуб. Урхбан ляхниз яратмиш вуйи гъяракатар дюзмиш аплуб.

Предмет аьгъю аплбахъна вуйи т1алабар.

Тематический планирование.

ТЕШКИЛ АП1БАН РАЗДЕЛ (ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ РАЗДЕЛ)

Литературайин дарсариь лигру ва техникайин дакъатар ишлетмиш аплуб.

Классдин гъирагъдиь гъабхру ляхнин план.

Урхурайидарин литературайиан вуйи нормйир.

Мялимдиз мянфяаьт ктабгъуз теклиф аплурайи методикайин ва жара литературайин сиягь тувра.

ПРОГРАММИРИН УЪМУМИ МЕСЕЛЙИР:

1. Чан литературайихьна вуйи аьгъювалар артухь аплуб, гьаммишан урхуб ва ч1ал ккат1арццуб тартиб аплуб.

2. Литература халкъдин медениятдин (культурайин) асас пай вуйиваликан мялуматар ади хьуб.

3. Литература искусствойин саб пай вуйиб агъю аплуб. Урхурайидар литературайин процессдихьди, тарихдихьди ва халкъдин медениятдихьди (культурайихьди) таниш аплуб, литературайин, этнокультурайин аьдатар кайи художественный эсерарин гьавриь ауб.

4. Багъри литературайин ужударстар эсерар агъю аплуб.

5. Художественный текст интерпретация, ахтармиш аплуз ва камивалар улупуз удукьувал.

6. Гафнан устадвалин мяна лап дериндиан агъю аплуз дубгъувал.

7. Яратмиш'валарин заин ляхин аплуз улупуб.

8. Улхуб ва ч1ал ккат1арццуб.

9. Гъирагъдиан материал гьадабгъну ишлетмиш аплуз удукьуб.

РАЗДЕЛИН МЯНА ВА МЕТЛЕБ (СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ РАЗДЕЛ)

Курснан метлеб. Ученикдин ляхниз характеристика тувуб. Урхбан ляхниз яратмиш вуйи гьяракатар дюзмиш ап1уб.

5 – класс

Предметдин натижа (предметные результаты):

- программийн объемдидь улупнайи эсерарин аьгьювалар;
- гьурху эсерарин аьгьювалар;
- литературайин эсерар анализ ап1уз удукьувал. Эсерин идейно-художественный мянайиз кьимат тувуз удукьуб;
- эсерин мянайихьди теорияйин поньтйир ишлетмиш ап1уз удукьуб (композиция, завязка, кульминация, развязка, пролог, эпилог ва гь.ж.)

Предметарин арайиь айи натижа (метапредметные результаты):

- устадвалиинди план дюзмиш ап1уз удукьуб;
- гьяржюрейин китабарин аьгьювалар гьадагьуб;
- гьурху эсерин далилар улупуз удукьуб (лазим вуйишваь цитатйир улупуб);
- тастикь ап1бан аьгьювалар дюзмиш ап1уз удукьуб.

Хусуси натижа (личностные результаты):

- 15 -20 программийан вуйи эсерар к1ваьланди аьгьяди хьуб;
- урхпан устадвал тешкил ап1уб;
- гьурху эсериз хусуси кьимат тувуз удукьуб;
- жвуван хусуси урхуб дюзмиш ап1уб.

Куч1вбан дарс

Инсандин уьмриь китабдин метлеблувал. Гафнан искусство вуйи литературайин гьякьнаан сабпи мялумат. Табасаран литература урхбан предметси мектебдидь аьгью ап1уб. Табасаран литература дагьустан литературйирин арайиь.

Халкьдин мелзnan яратмиш ап1бар

Табасаран халкьдин махьвар:

“Аслан ва нежбер”, “Кьюр хялижв”, “Сулан аьмлар”, “Квасагайин кьант1а йиц.

“Аслан ва нежбер” махьвраь инсандинна вягьши гьяйванатдин арайиь айи дуствал улупуб. Инсандин ихтиятсузвали дурарин дуствал ч1ур ап1уб. Ап1урайи гафнан жавабдарвал.

“Кьюр хялижв” махьвраь касибрин мяргьяматлувал улупуб, варлуйин кьискьисвал биябур ап1уб.

“Сулан аьмлар”. Махьвраь гьяйванатарин жюрбежюр хасиятар: сулан аьмалдарвал, девдин аьвамвал, жанаврин ахмакь'вал ва швеьдин буш'вал улупуб.

“Квасагайин кьант1а йиц”. Махьвраь Квасагайин аьмалдарвал ва Амирин тьямьгькарвал, гьанихвал улупуб. Касиб халкьдин арайиан вуйи инсанар язухь шлуси улупуб.

Литературайин теория. Махъварин гъякънаан мялумат.

К!ул'инди урхбан бадали: "Кьюларин ц!а Тарлан". "Хъял гъап!урин хьюхъяр гъядат!уб". "Сулу жанавриз муг убхуз фици агъю гъап!нуш".

Табасаран халкъдин мяълийир:

"К!ару гату — темпел гату", "Сумчрин мяълийир", "Кавха", "Дадайиз шуран дерди".

"К!ару гату — темпел гату" мяълийи гатдин темпелвалик кялхъюб. Зегъмет адлу ап!уб. Мяълийин илт!ибк!у мяна. Диди сатирайин ва зарафатнан лишнар.

"Сумчрин мяълийир" халкъдин аьдатарин мяълийир вуди хъуб. Мяълийирин шадвал. Дурарин ч!алнан гюрчегвал ва хусуси лишнар.

"Кавха" мяълийи халкъдин кавхайихъна вуйи ажугъ ва даккнишин улупуб, кавхайин инсансузвал. Халкъдин кюгъне уьмрин гъагъивал.

"Дадайиз шуран дерди" мяълийи шуран мектебди урхуз юк!в хъайивал улупуб. Урхурайидариз гележегди илим лазим вуйивал тасдик ап!уб.

Халкъдин мяълийирин жюрйир. Мяълийирин ч!алнан хусусивалар.

Литературайин теория. Халкъдин мяълийирин гъякънаан мялумат.

К!ул'инди урхбан бадали: "Аьрз айиз". "Сумчрин мяълийир".

"Касибвал".

Абйирин гафар ва мисалар

Абйирин гафари ва мисалари халкъдихъна ва Ватандихъна вуйи ккунивал улупуб, темпелвал, алчагъвал, хаинвал нигъ ап!уб. Дурари халкъдин камаллувал ва зигъмин деринвал улупуб. Абйирин гафарин ва мисаларин ч!алнан тясирлувал ва гюрчегвал. Дурарин диш ва илт!ибк!у мяна.

К!ул'инди урхбан бадали: Абйирин гафар ва мисалар.

Дургъунагъар

Дургъунагъари халкъдин аькьюл, зигъим, яратмиш ап!бан фантазия ва гюзет ап!бар улупуб. Дургъунагъарин художествойин хусусивалар. Ч!алнан суратлувал.

К!ул'инди урхбан бадали: Дургъунагъар.

Литературайин теория. Халкъдин мелзнан яратмиш ап!барин мялумат.

Бик!бан ляхин

Литературайин махъвар:

Ш. Къазиев. "Хъинцамегъмер"

Махъвраь Хъинцамегъмран касиб яшайиш. Гъайванатарин хасиятар. Хъинцамегъмрин улубкью дюшюшна инсанарин хасиятар, уьмрин шарт!ар улупуб. Махъвран ч!алнан ц!алц!амвал, гюрчегвал, шикиллувал.

Ш. Шагмарданов. "Арфани Афни"

Махъвраь мейвйирин кюмекниинди инсанарин арайиш шлу рафтар улупуб. Афни аргъаж хъупахъ, лакран "агъайирин" дидихъна вуйи рафтар дигиш хъуб.

Эсериъ халкъдин махъвариз хас шулайи лишнар. Чалнан суратлувал ва тясирлувал, диалогдин метлеблувал.

Ю. Базутаев. “Ватан”

Махъвраъ багъри Ватандихъна вуйи ккунивалин къувватлувал къайд апӀуб. Хюрчабан Нюгъдинна паччагъдин риш Магъийин ккунивал. ГъютӀрахъимдин образ. Дадаин бализ ккилигуб. Махъвраъ айи улдучӀвбар. Чалнан тясирлувал.

Литературайин теория. Литературайин махъвран гъякънаан мялумат.

КӀул’инди урхбан бадали: М. Митаров “Гъюрмат, аьдалат, беркет”.

XVIII- XIX-пи аьсрин дагъустан литература:

Къ. Сяид . “Мурсалхандиз нянат”, «Йиз чарх къяляхъ илтӀибкӀнуки».

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апӀбарикан жикъи мялуматар.

Шиърариъ касиб халкъдиина аьрвалар хурайи истисмарчи синифдин вакил хандин инсафсузвал пислемиш апӀуб. Дурариъ гъадмугандин деврин халкъдин читин яшайиш устадвалиинди улупуб. Халкъдин барабарсузвал ачухъ апӀуб. Шаирин касиб халкъдин гележег ужуб ва акуб шлуваликан вуйи умудар ва дугъан дидкан вуйи инанмиш’вал.

Шиърарин чӀалнан хусусивалар.

С. Сулейман. “Бахтavar йигъар аьгъдайхъуз”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апӀбарикан жикъи мялуматар.

Шиъриъ шаири Дагъустандиъ дишагълийин пашман ва гъагъи уьмрикан ихтилат апӀуб. Дишагъли азад апӀуб ва дугъаз барабарвал тувуб. Совет девриъ дагълу дишагълийин уьмриз гъафи аьхю дигиш’валари шаирик аьхю шадвал кипуб.

Шиърин художествойин рякъ’ан вуйи хусусивалар. Текрар шулайи рефрендин метлеблувал.

Литературайин теория. Рефрендин ва гъушмайин гъякънаан мялуматар.

Аь. Иминагъаев. “Фягълайин уьмур”, “НивкӀси гъушну читин вахтар”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апӀбарикан жикъи мялуматар. Улихъди фягълийирин бахтсуз къисмат: гъагъи зегъмет, гаш’вал, ихтиярсузвал. Дурариз хузаинари, десятникари истисмар апӀуб. Шаири фягълийириз азадвал бадали дих апӀуб.

“НивкӀси гъушну читин вахтар” шиъриъ фягълийир зулмиккан ккудучӀвбиин шаири аьхю шадвал апӀуб.

Литературайин теория. Гафарин диш ва илтӀибкӀу мяна. Ташбигъдин гъякънаан мялумат.

XIX-пи аьсрин 1-пи пайнан табасаран литература

А. Жяфаров. “Хлинцар кайи зиянкар”, “Марччлихънин ихтилат”, “Чру палтар али швеъ”, “Йиччв айи гъарзар”.

Писателин уьмрикан ва яратмиш апӀбарикан жикъи мялуматар.

Повестдиъ дагълу уълкейин табиаътдин гюрчег шиклар яратмиш апӀуб. Инсан табиаътдин камаллу ва дугъри эйси вуди хьуб. Инсандинна багъри табиаътдин сабвал. Хлинцар кайи зиянкрин гъиллигъар. Эсерий Цараблин метлебувал. Чалнан гюрчегвал. Табиаът жанлу апӀуб. Повестдиъ ихтилатчийин образ.

Литературайин теория. Жанлу апӀбан гъякънаан мялумат.

КӀул'инди урхбан бадали:

А. Жяфаров. "Балугъар гъяйи рукар", "Хлинцар кайи зиянкрин аьхир".

БикӀбан ляхин .

М.Шамхалов. "Улдугну гъибихъу бахт ","Мердимазар"

"Улдугну гъибихъу бахт", эсерий улихъдин вахтарин бицӀидарин читин уьмур улупуб. Аьлидарин фикирлувал ва дирбаш'вал. Дагълуйирин уьмрий гъаши дигиш'валар. Эсерин ччвурнан мяна.

"**Мердимазар**" шиърий табиаътдихъна вуйи ккунивал.

Шиърин мяна-метлеб ачухъ апӀуб.

Литературайин теория. Диалогдин ва монологдин гъякънаан мялумат.

КӀул'инди урхбан бадали: И. Шагъмарданов. "Штун кӀулар".

М. Шамхалов. "Баркаллудар".

БицӀи Селмийинна Аьлибеган гъушарихъна вуйи ккунивал. Селмийин йитим шюхъарихъна вуйи гъиссар. Аьлибегу чав туву гаф кӀулиз адабгъуб — зиянкар бисуб. БицӀи игитариз колхоздин правлениеийи чухсагъул мялум апӀуб. Жямяаьтлугъ девлетнан гъайгъушнаъ. Ихтилатнан ччвурнан мяна.

Литературайин теория. Ихтилатнан гъякънаан мялумат.

КӀул'инди урхбан бадали: З. Дашдемиров "Гъюрмат". Ш. Къазиев. "Казимдин ччил".

М. Митаров "Живанариз"

"**Живанариз**" шаирин васият. Шиърий гъахи бабан чӀалнахъна вуйи ккунивал за апӀуб.

Литературайин теория. Художествойин литературайин чӀалнан гъякънаан мялумат. Прозайин ва поэзияйин чӀал. Везин ва ритм.

Предметарин аьлакъйир. **Табасаран чӀал.** Диалогдин гъякънаан мялумат (5 класс). **Тарих.** Табасарандин улихъдин вахтнакан ихтилат. Дагъустандин шагърарикан ва гъуларикан ихтилатар (мялумат).

Музыка. Къасум Мягъямадовдин музыка. Халкъдин мяълийир.

Э. Ханмягъмадов "Абайин васият".

Поэмайиъ Ватандин Аьхю дявдин йисари совет инсанарин ватанпервервал, дирбаш'вал ва игитвал улупуб. Абйиринна веледарин рюгънан сабвал. Нинайин кӀван аьхювал. Маратди абайин васият кӀулиз адабгъуб. Дугъан хасиятнан лишнар совет инсандин хасиятнан лишнар вуди хьуб. Поэмайиъ кагъзарин роль.

Литературайин теория. Литературайин игитрин гъякънаан мялумат.

КӀул'инди урхбан бадали: И. Шагъмарданов. "Август, 42-пи йис".

Дагъустан литературайиан **М. С. Ягъ'яев. "Салават".**

“Салават”. Повестдин кІулин мяна — ватандаш дявдин игитарин гьунарар чІивиди гьузуб. Эсерин кІулин игит Салават, дугъан образ.

Эсерия кьуб насул улупуб, насларин арайия айи аьлакья.

Эсерин гьурулуш, дидин художествойин тадарукар.

Н. Юсупов. “Мялум дару солдтикан баллада”.

Эсерия Ватандин Аьхю дявдия чпин жанар диву мялум дару совет солдтарин уьмумиламиш дапІнайи сурат яратмиш апІуб.

Солдтин дирбаш’вал ва игитвал халкьдин юкІвариь гьаргандиз гьюрматлуди гьузуб. Эсерин чІалнан тясирлувал.

Мягьямад-Загьид Аминов. “КІваълан гьягьдар читин йигьар”.

Шиърия пашман байвахтнан дявдин кьяляхъ гаш йисар. Баяр- шубарин ризкьнахъна ккунивал, дидиз гьюрмат.

Эсерин чІалнан хусусивал.

КІул’инди урхбан бадали: Ю. Базутаев. “Постниин”.

Предметарин аьлакьйир. Дагьустандин тарих. Аьхю имтигьнарин йисар: “Вари фронт бадали, вари гьалибвал бадали”. Дагьустанлуйир Ватандин Аьхю дявдин фронтария (V класс).

М. Мягьяммадов. “Табут”.

Ихтилатнаъ бицІи бадин зегьметнахъна вуйи аьшкъ, дугъан удукьувал улупуб. Усман чан абайин ляхин давам апІурайир вуди хьуб. Ихтилатнаъ суратнан метлебувал.

Б и к І б а н ляхин

XX-пи аьсрин II-пи пайнан табасаран литература:

М. Шамхалов. “БицІи ватанпервер”.

“БицІи ватанпервер”. Эсерия Аьхю дявдин йисари ихъ халкьди фронт бадали далу терефнаъ гьизигу фидакар зегьмет улупуб. БицІи Гьурбнан ватанпервервал. Эсерия нянатлу душман пислемиш апІуб.

Литературайин теория. Портретдин гьякьнаан мялумат.

КІул’инди урхбан бадали: М. Шамхалов. «Гьалибвал».

П. Асланов. “Теклиф”.

Шиърия дагьлу гьулан гьяйбатлувалин тяриф апІуб. Багьри юрдарин инсанарин кІван ачухъвал, мяргьяматлувал улупуб. Табиаьтдин гюрчегвалин суратар яратмиш апІуб. Шиърин чІал.

БикІбан ляхин.

Литературайин теория. Эпитетдин гьякьнаан мялумат.

КІул’инди урхбан бадали: Ш. Къазиев. “Хазна”.

Ш. Шагьмарданов. “Гатдин чирккв”.

Ихтилатнаъ инсандинна гьяйванатдин арайия айи рафтар улупуб. БицІидарин гатдин чиркквлихъна вуйи ккунивал. Чирккв гьурхуллуваликкан азад апІруган, бицІидарин дирбаш’вал. БицІи баярин хасиятарин лишнар.

КІул’инди урхбан бадали: А. Агдадашев. “Кьюрдну дагьлария”.

А. Агьмедов. “Хьадукар”.

Шиърия улубкьурайи хьадукран шикил. Жанлу шулайи табиаьтдин дигиш’валар. Шиърия чІалнан жанлувал ва суратлувал.

К1ул'инди урхбан бадали: П. Асланов. "Ярквраъ". А. Агъмедов. "Ригъди гъатху нурарихъди..." Ш. Шагъмарданов. "Хъадукран чархачи".

Предметарин аьлакыйир. **Табасаран ч!ал.** Гафарин дюз ва илтИибкIумяна. Синонимар. Антонимар. Тема (яркью ва ккуру) ва текстнан асас фикир (V класс).

Текрар апIбан бадали.

КIваълан апIбан бадали: Абйирин гафар, мисалар ва дургъунагъар (урхурайидари гъядягъну). "КIару гату-темпел гату".

ЦI. Гъямзат. "Аслан ва гъюр" (мялимдин теклифниинди 5-6 бенд).

А. Жяфаров. "Аквнахъган" ("Пагъ-пагъ-пагъ..." гафарилан "хъадукра уткан даршлу мутму айкIан!") гафариинакъан).

М.Шамхалов. "Живанариз".

А.Агъмедов. "Хъадукар" ("Жили тIурччура завариз..." гафарилан "ТазатIанна таза мукъмар" гафариинакъан).

Гъябгъюрайи деврин шаирарин шиърар (2-3 шиир урхурайидари чпи гъядягъну

6 – класс

Предметдин натижа (предметные результаты):

- программадин объемди улупнай эсерарин аьгьювалар;
- гьурху эсерарин аьгьювалар;
- литературайин эсерар анализ аплуз удукьувал. Эсерарин игитариз кьимат тувуб, дурарин йишв улупуб;
- эсерин игитрихьди аьлакьа вуйи асас поняйир аьгьяди хьуб (литературайин игит, игитрин ччвур, гьиллигь ва хасият, улхпан хасият, имбу игитарихьна вуйи рафтар ва шаирин кьимат).

Предметарин арайиь айи натижа (метапредметные результаты):

- устадвалиинди гьаржюрейин планар дюзмиш аплуз удукьуб;
- гьаржюрейин китабариан аьгьювалар гьадагьуб;
- гьурху эсерин далилар улупуз удукьуб ва лазим вуйи йишваь цитатйир улупуб);
- интернетдихьди ва жара дакьатарихьди ляхин аплуз удукьуб;
- эсерин анализ аплруган, лазим вуйи далилар хуз удукьуб.

Хусуси натижа (личностные результаты):

- программайиь тувнайи художествойин эсерар к1ваьланди аьгьяди хьуб;
- урхпан устадвал тешкил аплуб;
- гьурху эсериз хусуси кьимат тувуз удукьуб;
- гьурхубдиган хусуси лигбар ади хьуб.

Куч1вбан дарс

Художествойин литературайин тарихнан гьякьнаан мялумат. Литература жямьяьтлугь уьмрихьди ва тарихнахьди сигьди аьлакьалу хьуб.

Халкьдин мелзнан яратмиш аплбар “Ургур чвуччвун гьала”

Кьисайиь улупнайи тарихи гьядисйир ва дурар к1ули гьягьюрыйи вахт. Чат терефнаан чапхунчйирин вягьшивал ва инсафсузвал. Дагьлуйирин дирбаш'вал ва игитвал, дурарин душмнарехьна вуйи ажугь ва Ватандихьна вуйи ккунивал. Ургур чвуччвун ватанпервервал. Чуччун хиянаткарвал.

Эсериь ватандиз хаинвал аплуб. Кьисайиь ч1алнан хусусивал. Дидиь аьламатнан лишнарин роль.

Литературайин теория. Кьисайин гьякьнаан мялумат.

К1ул'инди урхбан бадали: М. Митаров. “Чударин васият”.

Ш. Кьазиев. “Ямисат”.

Халкьдин мяьлийир:

«Адру вахтна гьякь-аьдалат пай кайи». “Залум”, “Таригьули”, “Бабан дерди” «Адру вахтна гьякь-аьдалат пай кайи”.

Мяьлийиь халкьдин гьягьи гьял, уьмрин аьдалатсузвал улупуб. Халкьдин ужуб гележегдиган вуйи умудар.

“Залум” мяьлийиь халкьдин варлуйирихьна, зулумкьрарихьна вуйи дакнишин ва ажугь улупуб. Зулумкьрарин инсафсузвал ва рягьимсузвал, гьанихвал ва тьямьгькарвал, ягьсузвал ва инсафсузвал.

Гележегдиъ зулмар терг ва аку уьмур яратмиш шлувалиин вуйи касиб халкъдин инанмиш'вал.

Мяълийин ч'алнан гюрчегвал ва тясирлувал.

“Таригъули” — табасаран халкъдин совет деврин мяъли вуди хьуб. Мяълийиъ сюгъбат гъабхурайи тарихи вахт ва вакъийир. Халкъдин явлалу революционер Таригъули Юзбегов баркаллу ап'уб. Эсерин уьмрин гъякълувалин диб. Мяълийиъ Таригъулдин уьмрин ва ляхнин жюрбежюр терефар улупуб. Дидиъ игитариз тълукъ вуйи мяълийирин лишнар. Мяълийин художествойин хусусивалар.

“Бабан дерди”. Мяълийиъ Ватандин дявдиъ веледар талаф гъахъи дадайин дерд ва хажалат улупуб. Баяр душмандин мухриъ мюгъкамди дийигъуб. Эсериъ ригъдин ва дифарин образарин метлеблу роль. Йнтонацияйин хусусивалар.

К!ул'инди урхбан бадали: Гъякъ-аьдалат адру дюн'я гъябкъюнзуз".

Предметарин аьлакъйир. Дагъустандин тарих. Дагъустандин халкъ Деникиндихъди женгнаъ. (VI класс).

Бик!бан ляхин

Литературайин баснийир.

Ц!. Гъямзат. **“Фил ва зимз”.**

Шаирин уьмрикан ва яратмиш ап!барикан мялуматар.

Басняйиъ чан къувватниин инанмиш вуйи филин лагълагъвал, зимзран дирбаш'вал ва аьмалдарвал улупуб. Басняйин мяна, дидин ч'алнан жанлувал ва хусусивал.

И. Шагъмарданов. “Къюрдуз гъязур дарши къюл”.

Басняйиъ зегъмет адлу, хъа темпелвал биябур ап'уб. Темпел къюлу гъуншйирин ужудар насигъятар ибак дарап'уб. Темпелвалин натижа. Эсерин ч'алнанна халкъдин урхбан ч'алнан багахълувал.

Къ. Рамазанов. “Чамччна арф”, «Бит!на сул”.

Баснйирин къурулуш ва дурарин мяна. Баснйирик кайи гъяйванатарин образар. Баснйирин ч'ал.

Литературайин теория. Басняйин ва аллегорияйин гъякънаан мялуматар. Художествойин эсерин идеяйин гъякънаан мялумат (басняйин насигъят).

К!ул'инди урхбан бадали: И. Шагъмарданов. "Ч!ягъч!ягъна луф".

Б. Ражабов. “Ккуккум”.

Предметарин аьлакъйир. Табасаран ч'ал. Табасаран ч'алнан лексикайин девлетлувал. Ч'алнан аслиан айи ва жара ч'алариан гъафи гафар. Кюгъне гъаши ва ц!ийиди арайиз гъафи гафар. Литературайин ч'ал ва диалектар (нугъатар) (VI класс).

XIX-пи аьсрин дагъустан литература.

Уь. Батирай. “Игитрикан мяълийир”

Шаирин уьмрикан ва яратмиш ап!барикан мялуматар.

Мяълийириъ шаири жилижвуван жилирвал ва игитвал адлу апЉуб, усалвал, гучЉрувал танкъид апЉуб. Мяълийирин фикрин деринвал, дураин чЉалнан суратлувал.

Й. Къазакъ. “Душман ханариз”, “ДарапЉри”.

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апЉбарикан мялуматар.

Касиб халкъдиз истисмар апЉури гъаши ханариз шаир ачухъди аьксиди удучЉуб. Халкъдин душман сар хан ваъ, вари ханар, беглар, вари девлетлуйир вуйиб тасдикъ апЉуб. Сабпи шиърин мяна-метлеб къюбпи шиъриъра давам хъуб. “Ухъу хандин буржнакк ккадрахъри!” дих апЉбан мяна ачухъ апЉуб.

Шиърар дюзмиш хъуб, дураин художествойин дакъатар.

К. Шаза. “КЉван гъарай”, “Урччуразу жвуванури, жарари...”

Шиърариъ дагълу дишагълийин бахтсуз къисмат улупуб, думу жвуванурира, жарарира урччурайиб, дураин дугъ'ина аьрвалар хурайиб субут апЉуб. Шиърар халкъдин эсерариз багахълу хъуб.

С. Сулейман. “Дубг йибхъ, ву, къюгъне замана”, “Ихъ къувват”, “Веледиз”.

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апЉбарикан мялуматар.

Касиб дагълуйири улихъди аьгъ гъапЉу мучЉу йигъар кЉваина хуб. “Дубг йибхъ ву, къюгъне замана” шиъриъ касиб дагълуйирин пашман уьмур улупуб. 1917-пи йисаз улихъна дураин урхуз мумкинвал адарди хъуб. Эсерин чЉалнан къат'ивалар ва кЉулин фикир.

“Ихъ къувват” шиъриъ ихъ уьлкейин аьхювал ва къудратлувал улупуб. Ихъ гъюкуматдин ислягъвалин сиясат. Халкъари чпиз хушбахтгележег дюзмиш апЉуб. Халкъарин къувват фиткан ибарат вуш, ачухъ апЉуб, гъиссар ва фикрар.

“Веледиз” шиъриъ айи насигъатар, баяр-шубариз тербия тувбан ляхниъ дураин метлебувал.

Шиърарин чЉалнан хусусивалар.

XX-пи аьсрин 1-пи пайнан табасаран литература

А. Жяфаров. “Москва”.

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апЉбарикан мялуматар.

“Москва”. Шаирин Москвайихъна вуйи ватанпервервалин гъиссар. “Уьмрин унтЉаъ айи ул” Москвайихъна вуйи ккунивал ва гъяйранвал, шаирин дид'инди вуйи дамагъ. ЧЉалнан тясирлувал.

Литературайин теория. Метафорайин гъякънаан мялумат.

К!ул'инди урхбан бадали: А. Везиров. “Таригъули Юзбегов”.

Предметарин аьлакъйир. Дагъустан история. Ватандин

XIX-пи аьсрин эвеларин культурайикан, экономикайикан мялумат. Изобразительное искусство. С. Стальскийин, А. Джемали, Х. Аскар-Сарыджайи дизигнайишиклар.

А. Жяфаров. “Чйир”

Поэмайиъ Ватандин дявдин читин йисари совет инсанарин ватанпервервал, гъурбанвал ва сигъвал улупуб. Зайнаб ва Мария. Дураин

дуствал, рягъмлувал, дирбаш'вал, вафалувал, мурад ихъ ватандин инсанарин эдеблувалин гюрчегвал улупурайи терефар вуди хъуб. Табиаътдин шиклар ва дурари эсерий уйнамиш аплурайи роль.

Литератураийн теория. Поэмаийн гъякънаан мялумат.

К!ул'инди урхбан бадали: Ш. Шагмарданов. "Сессуз хулаъ".

Бикбан ляхин.

М. Шамхалов. "Къиндаийн байвахтнан йисар".

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апбарикан мялуматар.

Поэмаийн автобиографияийн хасият. Дидиъ уъмрин читинвал ва гъагъивал улупуб. Къиндаийн йитимвал. Багахълуйирин йитимрихъна вуйи рягъмлувал. Къиндаийн урхбахъна вуйи ахъю ашкъ. Думу шиърар дикбиин машгъл хъуб.

Халкъдин яшайиш ва инсанарин хасиятар улупбаъ Шамхаловдин устадвал. Поэмаийн члалнан гюрчегвал ва тясирлувал.

Литератураийн теория. Биографияийн хасиятнан эсерарин гъякънаан мялумат. Ктибтуб.

Предметарин аьлакыйр. Табасаран члал. Ктибтбан гъякънаан мялумат. Гафарин диш ва илтйибклу мяна. (V класс).

М. Шамхалов. "Снайпер Аьбдуллагъ", "Наши гъаму тарин эйси".

"Снайпер Аьбдуллагъ". Шиъриъ Ватандин Ахъю дявдин игит Аьбдуллагъ Сефербеговдин ад ва тяриф апуб, дугъан дирбаш'вал ва ватанпервервал улупуб. Халкъдин игитарихъна вуйи гъюрмат. Шиърин интонацияийн хусусивалар.

"Наши гъаму тарин эйси". Эсерий дявдин гъагъи вахт улупуб. Тариндявдиз гъушу эйсийиз ккилигуб. Шиъриъ язухъвалин ва гъайифвалин гьиссар.

Б. Митаров. "Фронтдиъ гъаплу мяъли".

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апбарикан мялуматар.

"Фронтдиъ гъаплу мяъли" эсерий шаирин ватанпервервалин гьиссар яркъуди улупуб. Шиърин мяна-метлеб. Дидин члалнан хусусивалар.

Литератураийн теория. Шиърар дюзмиш апбан къайдйир. Шиърарин уьлчмйир.

М. Митаров. "Бабариз рякъюра нивклар"

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апбарикан мялуматар.

Шиъриъ Ахъю дявдин къяляхъ дарфи веледариз ккилигурайи бабарин сурат яратмиш апуб. Бабан дарихвалин, сефилвалин гьиссар. Шиъриъ ахъю инсанвал ва кван ачухъвал. Эсерий бабаз гъаплукучлин роль. Бабаз чан бай нивкдукди рякъюб. Шаирин дявикрарихъна вуйи даккнишин, ислягъвал уьбхбахъна ва мягъкам апбахъна вуйи дих.

К!ул'инди урхбан бадали: И. Шагмарданов. "Гъаз-вуш аьхиримжи вахтна"

Дагъустан литератураийан.

Э. Капиев. "Разведчикар", "Сабаб".

Писателин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

“Разведчикар”. Писателин очеркариъ Ватандин Ахю дявдин тема. Командованиеийин табшуругъ кІулиз адабгъурайи разведчикарин дирбаш'вал, читинвалиан кІул адабгъуз удукъувал. Душмандилан кысас алдабгъуз ккунивал, душмандин далу терефнаъ гуч! дарди женг гъабхуб. Сержант Исмяиловдин сурат.

“Сабаб”. Очеркдин дибдиъ гъякъикъи вакъийир ади хъуб. Дявдин цІийиригъ аргъаж ва лигим духънайи игитарин душмандихъна вуйи даккнивал. Разведчикарин командир Ибрагъимов Гъяждин сурат. Солдтарин душмандин вуйи дирбаш'валин ва рюгънан заанвал. Халкъарин мягъкам дуствал ва жвуван уълкейихъна вуйи дерин ккунивал ихъ гъалибвалин диб вуди хъуб.

Литератураийин теория. Очеркдин гъякънаан мялумат.

Р. Гъямзатов. “Къарнийир”, “Вера Васильевна”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

“Къарнийир”. Шаири Ватандин азадвал ва асиллу дарувал бадали чпи жанар фида гъапІу мургарин аъжалсузвалин ад ва тяриф апІуб. Лизи къарнийир дявдин майднариъ гъийихдарин гъюрмат зади уьхбан образ вуди хъуб. Шиъриъ жилин ислягъвал имбубсан мягъкам апІбахъна вуйи дих.

Шиъриъ шаирин уьмрин мянайикан..

«Вера Васильевна». Шиъриъ дагълу уълкейин савадсузвал терг апІбан бадали урус халкъди туву чевалин ахю кюмек улупуб. Вера Васильевна дагълу баяр-шубариз урхуз ва бикІуз агъю апІуз урусатдин вакиларикан сар вуди хъуб. Вера Васильевнайин образ. Дугъан рюгънан мягъкамвал, кІван ачухъвал, эдеблувалин гюрчегвал, ахю рягъимлувал. Вера Васильевнайихъна вуйи лирикаийин игитрин ккунивалин гъиссар. Мялимвалин баркаллувал.

БикІбан ляхин

XX-пи аьсрин II-пи пайнан табасаран литература.

А. Жяфаров. “Тарлан”

Ихтилатнаъ инсандина хуйин ахю дуствал улупуб ва адлу апІуб. Энверинна Тарландин дуствалин мягъкамвал. Энвериз бицІи курцІил бихъуб, думу хулаз хуб ва вердиш апІуб. Тарлан эйсийин гъуллугънаъ пакди дийибгъуб. Тарландикан хулан ва марччарин ихтибарлу гъаравул хъуб.

Ихтилатнан дюзмиш хъупан хусусивалар. Эсерийъ табиаьтдин шикларин гюрчегвал.

К!ул'инди урхбан бадали: Ш. Шагъмарданов. “Гъатхумухур”.

М. Шамхалов. “Уъл”.

Уъл варибдин к!ул вуди хъуб. Инсандин уьмриъ дидин метлебуваликан вуйи фикрар. Уьлин гъюрмат гъаммишан зади уьхбахъна вуйи шаирин дих.

Литератураийин теория. Поэзияийин тясирлувалин дакъатарин гъякънаан агъювалар ккатІарццуб.

К!ул'инди урхбан бадали: З. Дашдемиров. “Зегъметчийин мяъли”.

М. Митаров. “Уълкан къиса”.

Эсерий ульихъна, берекетдихъна, ризкънахъна вуйи инсандин рафтар ачухъ апуб. Инсандин уьмрий дидин ахю метлеблувал улупуб. Эсерий дявдин йисарин шикларин мяна. Эсерин чалнан хусусивалар.

Предметарин аьлакыйир. Музыка. Хутларин шагъ.

Ш. Къазиев. “Барсиклайин булагъ”, “Гвачин”.

“Барсиклайин булагъ” эсерий эдеблувалин месэлийр гьял апуреди хуб. Барсиклайин инсанарихъ юкв убгувал. Дугъан аьжайибвалар.

Халкъди дугъан гьюрмат уьбхуб. Дагълу гьул'ина къаза гьуб. Ккадабхурайи гьулан сурат.

Багахъ гьуларин жямаятдин гьяракатар. Барсиклайин игитвал.

Дугъу чан инсанвалин буржи аьхирикъан тамам апувал. Гьарна Барсиклай теуб.

Эсерин дюзмиш хьупан хусусивалар (диалогдин метлеблувал). Ктибтан къуб саягъ (гьубшуб ва гьамусдинуб) эсерин идеяин мяна ачухъ апбан къайдаси ишлетмиш апуб.

“Гвачин”. Шиърий багъри табиаетдин шикил яратмиш апуб. Гвачиндин дигиш'валари лирикайин игитрин гьиссариз апурайи тясир.

Шиърин чалнан тясирлувал. Дидий эпитетдин ва метафорайин метлеблувал.

Литературайин теория. Бенднан гьякънаан мялумат.

Ш. Шагмарданов. “Солдтин дада”.

“Солдтин дада” гьикайий дявдий талаф гьахьи бай гюзлемиш апурайи дадайин образ яратмиш дапнади хуб. Бай кечмиш духъну адрувалиин Айханум бабан инанмиш'вал, дугъан рюгънан мюгькамвал. Муъминдин образ.

Гьикайийн композицияин хусусивал. Дидий улдуч'вбарин метлеблувал. Эсерин аьхирин гьарибвал.

Литературайин теория. Гьикайийн гьякънаан мялумат.

Ш. Къазиев. “Гъябкъюндарзуз”.

Ш. Шагмарданов. “Яркур хялижвди”.

Предметарин аьлакыйир. Дагъустандин тарих. Ахю имтигънарин йисар. Дагъустанлуйир Ватандин Ахю дявдин фронтарий. Ахю гъалибвал (VI класс). Урусиятдин тарих. Халкъари Ватандин Ахю дявдий фашистарин чапхунчйириз къаршу вуди женг гьабхуб (V класс).

П. Асланов. “Байвахтнан хьадукар”.

Шиърий дагълу гьулан шикил. Инсанарин зегъмет, гьайгъушнар, гьяракатар. Дурар хьадукран гюрчег табиаетдин шикларихъди, дигиш'валарихъди дархъну тувуб. Шиърий эпитетар, ташбигъар, жанлу апбар.

К!ул'инди урхбан бадали: Ю. Базутаев. “Хьадукран мархъ”.

А. Агъмедов. “Хьадукран мяъли”, “Аьхиримжи клаж”,

“Йишвандин гюрюшмишар”, “Гьюлихъ”.

Шаирин уьмрин ва яратмиш апбарин рякъ.

«Хъадукран мяъли». Хъадукран муштлугъ. Хъадукра табиаьтдиъ шулайи гюрчегвалихъна уягъ хъуб. Шаирин яратмиш апІбан къувват.

«Аъхиримжи кІаж» шиъриъ инсандин уьмрин шикил улупуб.

"Йишвандин гюрюшмишар", "Гъюлихъ". Шиърариъ табиаьтдин гюрчег шиклар, табиаьт жанлу апІбар. Шиърариъ шаирин гъевеснан-гъиссан марццивал.

Текрар апІбан бадали

БикІбан ляхин

КІваълан апІбан бадали:

“Таригъули” (мялимди чав улупну 5—6 бенд).

С. Сулейман. “Ихъ къувват”.

А. Жяфаров. "Москва".

М. Шамхалов. "Снайпер Абдуллагъ", “Уъл”.

И. Шагъмарданов. "Къюрдуз гъязур дарши къюл" (урхурайидари чпи гъядягъну 5—6 бенд).

Р. Гъямзатов. “Къарнийир”.

Ш. Къазиев. "БарсикІайин булагъ" (“Хъа му булагъ, лиг ву дидиз...” гафарилан “Гъягъиди вардарин кІваълан” гафариинакъан).

А. Аьгъмедов (саб шиир урхурайидари чпи гъядягъну)

Кечирмиш шулайи деврин шаирарин шиърар (1—2 шиир урхурайидари чпи гъядягъну).

7 – класс

Предметдин натижа (предметные результаты):

- программадин объемди улулпнайи эсерарин аьгьювалар;
- гьурху эсерарин аьгьювалар;
- литературайин эсерин анализ аплуз удукьуб (эсерарин жанр, композиция, сюжет улулпуз удукьуб ва игитариз характеристика тувуб);

Предметарин арайиь айи натижа (метапредметные результаты):

- устадвалиинди гьаржюрейин планар дюзмиш аплбан бадали рякьяр яркьу аплуб;
- гьаржюрейин кититбар ишлетмиш аплуб;
- гьурху материал яркьу аплбан рякьяр;
- интернетдихьди ва жара дакьатарихьди ляхин аплуз удукьуб;
- эсерин анализ аплруган, лазим вуйи далилар хуз удукьуб.

Хусуси натижа (личностные результаты):

- программайиь тувнайи художествойин эсерар к1ваьланди аьгьяди хьуб;
- урхпан устадвал тешкил аплуб;
- гьаржюрейин жанрйир ишлетмиш аплури творческий ляхнар гьахуз удукьуб;
- гьурхубдикан хусуси лигбар ади хьуб.

Куч1вбан дарс

Художествойин литературайин жигьил наслиз тербия ва аьгьювалар тувбан кьувват. Китабар инсандин дустар вуйивал улупуб. Табасаран литературайин тарихнакан мялумат. Китабди уьмрин рякь ккабалгбаь уйнамиш аплурайи роль, дидин халкьдин уьмрихьди айи аьлакьа.

Табасаран халкьдин мелзнан яратмиш аплбар

Халкьдин махьвар:

“Гьюрмат палтариз ваь, адмийиз даплну ккун”,

“Гьисханумна Фатмаханум”.

“Гьюрмат палтариз ваь, адмийиз даплну ккун” махьвраь инсандихьна вуйи рафтар улупуб. Шей’ариз икрам аплувал танкьид аплуб. Инсандин заанвал тасдикь аплуб. Инсанарин хасиятарин лишнар.

“Гьисханумна Фатмаханум” махьвраь дугьривал ва гьир’ятлувал писвалиин ва дугьрисузвалиин гьалиб хьуб. Чуру кьастари ац1найи дархи бабан камивал, хьа читинди яшамиш шулайи дархи шуран заанвал, аькьюллувал.

К1ул’инди урхбан бадали: “Касиб байна паччагь”.

Халкьдин мяьлийир:

“Инсафсуз гьавум”, “Узу гьургунва”, “Бендар”.

“Инсафсуз гьавум”. Мяьлийиь кюгьне уьмрин чуру аьдатар пислемиш аплуб. Гьавумдин тьягькарвал ва инсафсузвал.

“Узу гьургунва”. Мяьлийиь, девлетнаь ул абхьну, марцци ккунивал чуру аплуб улупуб.

“Бендар”. Табасаран халкъдин мяълийир вуди хьуб. Дурарин чІалнан гюрчегвал ва хусуси лишнар.

Мяълийириъ чІалнан художествойин хусусивалар. Дурариъ ажугъвалин, наразивалин, хажалатлувалин, язухъвалин ва хабардар апІбан гьиссар.

КІул’инди урхбан бадали: “Гъач уягъ йихъ, гюзел, уягъ йихъ уву”.

Предметарин аьлакьйир. Табасаран чІал. Гафарин диш ва илтІибкІу мяна (V класс). Музыка. “Гъач уягъ йихъ, гюзел, уягъ йихъ уву”, “Сунаханум”, “Йиз ккунир”.

БикІбан ляхин.

XIX - XX-пи аьсрин дагъустан литература

С. Къурбан. “Масу тувнайи Меседу”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Шиъриъ Меседу масу тувуваликан сюгъбат. Дагълу шубариз чпин къисмат гъял апІру ихтияр адарди хьуб улупуб. Меседу бахтсуз хьуб. Дугъу чаз даккни жилириз масу туву абайизна бабаз агъ апІуб.

Шиърин тясирлувалин дакъатар.

А. Гъафуров. “Йиз уьмур”.

Писателин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

“Йиз уьмур” автобиографияйин хасиятнан эсер вуди хьуб.

1917-пи йисаз улихъна Урусатдин халкъдин уьмрин гъагъивал. Авторин рякъюн читинвалар.

Октябрин къяляхъ гъабхъи уьмриин шаирин шадвал.

К!ул’инди урхбан бадали: Ях’яев М. С. “Дагъларин баяр”.

XX-пи аьсрин 1-пи пайнан табасаран литература

М. Митаров. “Иран-хараб” (“Гюни раццар”).

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Эсериъ Табасарандиъ улихъдин вахтари иранарин чапхунчйирихъди гъуху женгарикан ихтилат гъабхуб. Чапхунчйирин инсафсузвалар ва аьрвалар. Уьзден халкъдин ватандихъ юкІв убгувал ва душмнарихъна вуйи даккнишин. Халкъдин сабвал ва дирбаш’вал. Халкъдин башчи Маж’ваддин сурат. Ватанпервервал адлу, хиянаткарвал пислемиш апІуб.

Эсерин халкъдин мелзнан яратмиш апІбариз вуйи багахълувал.

Предметарин аьлакьйир. Дагъустандин тарих. ЧІат терефнан чапхунчйирихъди женг. Надир-шагъ дагъитмиш апІуб. (V класс).

А. Жяфаров. “Таригъули”.

Писателин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Пьесайиъ ихтилат гъябгъюрайи вахт. Дидиъ революционер Таригъули Юзбековдин образ яратмиш апІуб. Таригъулдин дирбаш’вал, гучІ дарувал, кІубанвал, аьмалдарвал, гафнан учІрувал, халкъ гъалиб хъувалиин вуйи инанмиш’вал, касиб халкъдихъна вуйи ккунивал ва душмнарихъна вуйи даккнишин.

Пьесайин чІалнан хусусивалар.

Литературайин теория. Драмайин эсерарин гъякънаан мялумат.

К1ул'инди урхбан бадали: Ю. Базутаев. "Яв герен ву йиз уьмур".

Бик1бан ляхин

Б. Митаров. "Хабар тув ихь дустариз", "Хьял алдадабгъди хътакидарза".

Шаирин уьмрикан ва яратмиш ап1барикан мялуматар.

"Хабар тув ихь дустариз". Шиъриъ ихь халкъ фашистариин гъалиб хъувалиин шаирин инанмиш'вал. Шаирин оптимизм.

Хьял алдадабгъди, хътакидарза". Шиъриъ шаирин ватанпервервалин гьиссар улупуб. Ватандин намус ва гъир'ят уьбхюрайи солдтарин дирбаш'вал ва вафалувал.

К1ул'инди урхбан бадали: Ю. Базутаев. "Эскрин кагъаз".

И. Шагьмарданов. "Солдтин нивк1", "Фронтдин ц1ар".

Шаирин уьмрикан ва яратмиш ап1барикан жикъи мялуматар.

"Солдтин нивк1". Шиъриъ Ватандин табшуругъ тамам ап1урайи эскрин ватанпервервалин гьиссар улупуб. Дявдин йишван шикил. Солдтин дикъатлувал ва гъурхуллувал.

"Фронтдин ц1ар". Шиъриъ Ватандин Аьхю дявдин шикил улупуб. Совет солдтин вафалувал, мягъкамвал ва дирбаш'вал. Шаирин ватанпервервалин гьиссар. Шиърин ч1алнан хусусивалар (метафора, параллелизм).

Литературайин теория. Рифмайин ва везиндин гъякънаан вуйи аьгъювалар ккат1арщуб. Силлабикайин шиърарин хусусивалар.

К!у л'инди урхбан бадали: З. Дашдемиров. "Лизи луф". П. Асланов. "Бай гъюрадар".

Предметарин аьлакъйир. Дагъустандин тарих.

Дагъустанлуйир Ватандин Аьхю дявдин фронтариъ.

М. Шамхалов. "Хил алдабгъ".

Писателин уьмрикан ва яратмиш ап1барикан мялуматар.

Пьесайиъ автори темпелвал, пиянискавал ва жара нукъсанар арайиз адагъуб ва биябур ап1уб, баркаллу зегъмет адлу ап1уб. Исайинна Зилфийин образарин гъаншарвал. Иса инсанвалин дюз рякъюз хътакуб.

Литературайин теория. Драматургияйин асас жюрйир. Комедия.

К1ул'инди урхбан бадали: Ш. Къазиев. "Миркк".

XX-пи аьсрин II-пи пайнан табасаран литература.

А. Жяфаров. "Дарч1иди кивур".

Поэмайиъ Ватандин Аьхю дявдин читин вахт ва диди инсанарин уьмрариз гъахи аьхю дигиш'валар улупуб. Поэмайиъ инсанарин марцци ккуниввал адлу ап1уб. Рустман образ. Рустам дявдин женгнаъ.

Ихь ватандин инсанарин инсанвал ва рягъимлувал. Поэмайин ватанпервервалин мяна.

Эсерин мяна ачухъ ап1баъ табиаьтдин шиклар иштирак хъуб. Дидин художествойин хусусивалар (композиция, рифма, ч1ал, шикиллувал).

Литературайин теория. Эсерин тема ва идея.

Къ Рамазанов. "Къюбпи мертеба".

Повестдиан вуйи парчйирин содержание. Дурариь Ахю вуйи Ватандин дявдин йисари гьулан агьалйири зигури гьабши фидакарвалин зегьмет улупуб.

Ш. Къазиев. “Вахтнан суал”, “Бабан чIал”, «Бабаз», “Йипа узуз...”, “Думурхьил”, “Думурхьларин хяд”.

Шаирин яратмиш апIбариканна уьмрикан мялуматар. “Вахтнан суал” эсерий больницайиь айидарин фикрар. Жигьилна къабир. Дегьлиздий дурарин сюгьбат. Къабирин женгнуна зегьметну абцIну гьубшу уьмур. Эсерий инсандин заан дережайин вазифйир ачухь апIуб, уьмрий уж'вал дапIну ккунивал тасдикь апIуб. “Бабан чIал”, “Бабаз”, “Йипа узуз...”, шиьрариь гьийин деврикан, гьубшу уьмрикан, инсандикан фикрар. “Думурхьил”, “Думурхьларин хяд” шиьрариь гьулан агьалйирин суратар. Нежбрин гьялал зегьмет адлу апIуб. Ккадабхьу гьулан тясирлу шикил. Уьмрин диб вуйи гьул уьбхюз дих апIуб.

Ш. Шагьмарданов. “Чюнгюр”. (Повестдиан чIукIар)

Писателин яратмиш апIбан гьякънаан жикьи мялуматар.

“Чюнгюр” повестдий автори эстетикайин месэлийр гьял апIуб. Дидий халкъдин культура артмиш апIбан месэлийр гьитIиккуб. Нурин . музыкайихьна вуйи аьшкъ. Повестдий чюнгрин сурат. Дагьлу балин хасиятназ хас вуйи лишнар. Эсерин чIалнан тясирлувал.

Ю. Базутаев. “Вичар”.

Шаирин яратмиш апIбариканна уьмрикан мялуматар.

Ихтилатнаь солдтарин ислягь уьмур ва гьайгьушнар улупуб. Расулин ва Раиса Васильевнайин образар. Урус дишагьлийин кIван рягьимлувал ва ачухьвал. Дугьан жилир ва бай Ватандин Ахю дявдий талаф хьуб. Вичун гьарин сурат. Ихтилатнан дюзмиш хьупан хусусивал.

КIул'инди урхбан бадали: З. Дашдемиров. “Ислягьвализ гьарай”.

П. Асланов. “ГвачIнин”.

Аь. Сефигьурбанов. “Дагьларий хьадукар”, “Мархь”, “ГвачIин шула”.

Шаирин яратмиш апIбарикан жикьи мялумат.

“Дагьларий хьадукар”. Шиьрий дагьларин улихьдин вахт гьамусдин вахтнахь теуб. Шаирин фикриан дагьларин гележег.

“Мархь”. Шаирин табиаьтдин шикил улупувалин хусусивал.

“ГвачIин шула”. Шиьрий гвачIиндин гюрчегвал. ГвачIингандин табиаьтдин шикил. Шаирин яратмиш апIбарин хатI.

Дагьустан литературайиан

М. Хуршилов. “Сулак шагьид ву”.

Писателин уьмрикан ва яратмиш апIбарикан мялуматар.

Романдий дагьлу халкъдин улихьдин гьагьи яшайиш ва дагьлуйири синиф душмнарехьди гьабхури гьабхьи женг улупуб. Уьмран образ. Думу лигимлу революционериз ва касиб нежбрарин регьбриз дюнмиш хьуб. Эсерий урус ва дагьустан халкъарин дуствалин тема. Уьмар ва Кузьма. Дирбаш дагьлу риш Меседуйин образ.

Романдиъ малла Аърифдин ва жара синиф душмнарин сатирайин образар. Романдин идеяин мяна.

Литературайин теория. Ктибтбан литературайин асас жюрйир.

Предметарин аьлакьйир. Дагъустандин тарих. Дагъустан

— гьадим багьалу культурайин ватан. Октябрин революция ва ватандаш дяви. Дагъустандин халкъ Деникинди хьди женгнаъ.

К1ул'инди урхбан бадали: И. Шагьмарданов. “Нир”.

Бик1бан ляхин.

Аь. Саидов. “Йифун п1ап1хар”. Шубур игит.

Шаирин яратмиш ап1барикан жикьи мялуматар.

Шиъриъ 1945-пи йисан хьадукран сурат яратмиш дап1нади хьуб. Ихъ халкъ, баркаллу Уъру Армия чапхунчи фашистариин гьалиб хьуб. Халкъдин аьхю шадвал. Ислягь уьмрин эвел акуди башламиш хьуб. Шубур игит. Эсерий ватандиз вафалувал адлу ап1уб.

Шиърадин мяна ва художествойин дакъатарин хусусивалар.

Литературайин теория. Художествойин литературайин асас жюрйир, эпосдин, драмайин, лирикайин эсерар.

Предметарин аьлакьйир. Дагъустандин тарих. XX-пи аьсрин 2-пи пайнаъ Дагъустан литература артмиш хьуб.

Текрар ап1бан бадали.

Бик1бан ляхин.

К1ваълан ап1бан бадали:

Инсафсуз гьавум.

А. Жяфаров. “Дарч1иди кивур” (мялимдин теклифниинди 5—6 бенд).

Б. Митаров. “Хабар тув ихъ дустариз” (мялимдин теклифниинди сакьуб бенд).

М. Митаров. “Иран-хараб” (урхурайидари чпи гьядягьну 5—6 бенд).

И. Шагьмарданов. “Солдтин нивк1 (сабпи хьуб бенд).

Ш. Къазиев. “Вахтнан суал”. (урхурайидари чпи гьядягьну 5—6 бенд).

8 – класс

Предметдин نتیжа (предметные результаты):

- программаин объемдиь улупнайи эсерарин аьгьювалар;
- гьурху эсерарин аьгьювалар;
- литератураин эсерин анализ аплуз удукьуб (тарихи гьядисйир ишлетмиш аплури);

Предметарин арайиь айи نتیжа (метапредметные результаты):

- устадвалиинди гьаржюрейин планар дюзмиш аплбан бадали рякьяр яркьу аплуб;
- гьаржюрейин кититбар ишлетмиш аплуб;
- гьурху материал яркьу аплбан рякьяр;
- интернетдихьди ва жара дакьатарихьди ляхин аплуз удукьуб;
- эсерин анализ аплруган, лазим вуйи далилар хуз удукьуб.

Хусуси نتیжа (личностные результаты):

- программаиь тувнайи художествойин эсерар к1ваьланди аьгьяди хьуб;
- гьурху эсерихьна хусуси лигбар ади хьуб;
- тарихдихьди аьлакья айи творческий ляхнар гьахуб;
- тарихи темйир ишлетмиш аплуб ва думу темйирихьна хусуси лигбар ади хьуб.

Куч 1вбан дарс.

Табасаран литератураиь халкьдин уьмрин жюрбежюр терефар улупуб. Дидин дагьлу имбу миллетарин литературйирихьди вуйи багахьлувал.

Багьри литература артмиш хьупан деврар.

Табасаран литератураин сифте к1улар. XVII—XIX аьсрарин литература.

Дагьустандиь илим ва культура улихьна гьягьбакан мялуматар. Дегьзаманайин литература аьраб, фарс, тюрк ва ерли ч1алариинди яратмиш аплуб. Дидик инсанпервервалин фикрар кади хьуб.

Дагьустандин тарихи китабар: “Дербент-наме”, “Дагьустандин тарих” ва гь. ж.

XVI—XIX аьсрарин литератураиь багьри ч1алниинди яратмиш дап1найи эсерарин кьадар артухь хьуб. Дурариь инсан ккунивалихьна, азадвалихьна ил аплбан гьиссар яркьу хьуб. Ханариз, беглариз, истисмарчйириз аькси фикрар гужли хьуб. Му деврарин бажарагьлу шаирар (Кьалухь Мирза, Даттил Уруж, Гьвандикк Жигер, Чвулат1 Имам, Гурихь Гьяжиюсуф ва гь. ж.). Дурарин насигьятнан ва лирикайин эсерариь яшайишдик жюрбежюр терефар.

Табасаран милли литература арайиз гьуб.

Мялум дару шаирарин эсерар:

“Бахтсуз”, “Табасаран”.

“Бахтсуз”. Шиьриь табасаран халкьдин касиб гьатарин гьагьи ва аьжуз гьял улупуб.

“Табасаран”. Шиъриъ Табасарандин табиаетдин ва инсанарин гюрчегвал улупуб ва дурарин тяриф апӀуб. Шиъриъ шаирин гъйбатлувал.

Литературайин теория. Шиърарин чӀалнан гъякънаан мялумат ккатӀабщуб.

Къалухъ Мирза. “Хандиз жаваб”, “Ашукъ бюлбюл”.

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апӀбарикан мялуматар.

“Хандиз жаваб”. Шиъриъ революцияйиз улихъна вуйи Дагъустандиъ феодалари, ханари уъзден халкъдин жилар дисубсиб ляхниз хас вуйи дюшюш улупуб. Эсерий халкъдин девлетлуйирихъна вуйи даккнишин. Ханарин тямгъкарвал ва зулумкарвал пислемиш апӀуб.

Шиъриъ чӀалнан тясирлувал.

“Ашукъ бюлбюл”. Шиъриъ уьмур шадхуррамди адапӀурайи бюлбюлин сурат яратмиш апӀуб.

Эсерий табиаетдин жюрбежюр лишнар. Шаирин бюлбюлихъна вуйи гьиссар.

Шиъриъ чӀалнан тясирлувал.

Рижвниккарин Саидмягъямат.

Вахтарикан ва дуланажагъдикан вуйи шиърар: «Дар дубхъназуз аку дюнья», «Гъябкъну узуз», «Гъякъ наан а?», «Аьхир диван фила хьибди?», «Уьмрин къисмат», «Дустариз», «Чара адар», «Тавлу дажи», «Фагъум апӀин, лиг жвуву», «Фила хьибди?», «Ихтибарсуз», «Ягъсуз», «Дерд», «КӀару уьмур», «Гъанда садакъа?», «Къюб шейъ», «Этег мягъял». **Л и р и к а й и н э с е р а р:** «Жил'ин дивну гвар йифрин», «Яв къувват», «Гюльзаман», «Гюльзамандиз», «Гъуншийин риш».

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апӀбарикан мялуматар.

Вахтарикан ва дуланажагъдикан вуйи шиърариъ касиб халкъдин гъагъи уьмур ва читин гъял улупуб, кюгъне уьмур танкъид апӀуб. Шиърариъ шаирин маллийрихъна, кентхудйирихъна ва девлетлуйирихъна вуйи даккнишин.

Шиърарин чӀалнан тясирлувал.

Литературайин теория. Лирикайин эсерарин жюрйирин гъякънаан мялумат.

Даттил Уруж. “Я касиб”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Шиъриъ касиб халкъдин гъагъи уьмур ва читин гъял улупуб. Шаири кюгъне уьмур танкъид апІуб. Шиъриъ гележегдиъ халкъдин яшайиш ужуб ва акуб, зулумкрар имдарди азадуб шлуваликан вуйи шаирин инанмиш'вал.

Гъвандикк Жигер. “Аьхир диван шул паччагъдин”

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Шиъриъ улихъдин дагълу халкъдиин зурвалар апІури гъахъи гъякимдрарин хлихънар танкъид апІуб, дурарин тямгъкарвал, инсафсузвал улупуб ва пислемиш апІуб. Гъюкмин аьхюр вуйи паччагъдин кавха хабардар апІуб.

Эсерин художествойин хусусивалар, рефрендин метлеблувал.

Литературайин теория. Метафорайин гъякънаан вуйи аьгъювалар ккатІарццуб.

Халагъ Мурадяли. “Гъарай, дустар, учвуз гъарай”

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Шиъриъ гъагъи уьмри гъаллаж дапІнайи шаирин аьжуз гъял, дугъан субайвал ва думу чан читин йигъкан инжиг духънайивал улупуб. Дидиъ шаирин гъагъи уьмрихъна вуйи наразивал.

Шиърин чІалнан тясирлувал.

Литературайин теория. Лирикайин эсерарин жюрйирин гъякънаан мялумат.

КІул'инди урхбан бадали:

Халагъ Мурадяли. “Сабур апІин, Мурадяли”.

Предметарин аьлакъйир. Дагъустандин тарих. Дагъустандин халкъар 15—18 аьсрариъ (V класс). Музыка. Табасаран.

БикІбан ляхин.

Дагъустан халкъарин литературайиан.

Етим Эмин. “Агъ, уьмур”, “Васият”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

“Агъ, уьмур” шиъриъ шаири чан вахтнийин рази дарувал улупуб. Гъадму вахтнан къанунсузвал, ихтиярсузвал ва гъагъивал ачухъ апІуб. Шаирин думу уьмрихъна вуйи разисузвал.

“Васият”. Шиъриъ, гъагъи уьмриан иццру духънайиган, чайна кІул зигуз дяргъюрайи багахълуйирикан рази дарувал улупуб. Шаирин уьмрикан ва ярар-дустарикан, багахълуйирикан юкІв ктабтІуб.

Шиърарин чІалнан тясирлувал ва гюрчегвал.

КІул'инди урхбан бадали: Къючхюр Сяид. “КІару йигъ”.

Мунги Аьгъмад. “Къубачийин жигъил устйирин мяъли”, “РитІишин”, “ЮкІв хътарди лихру касар”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Шиъриъ Дагъустандиъ гъацІар чпиз ккуниси, хъа тмундар аьжузди яшамиш шулайи улихъдин уьмур пислемиш апІуб. Халкъдин гъагъи гъялнан сурат улупуб.

Инхо Аьлигьяжи. “Гашун жанаврарси”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Шиъриъ XIX аьсрин къюбпи пайнаъ дагълу касиб нежбрарин яшайишдин гъагъи гъял улупуб. Шаири гъадму вахтна чІуру аьдатар ва къайдйир пислемиш апІуб. Эсериъ кечмиш духънайи касдин багахълуйирин тямгькарвал, дурари йитим бицІидар тІараш апІуб. Шиъриъ диндин гъуллугъчйир пислемиш апІуб, дураригъ къюб маш гъяйивал улупуб.

БикІбан ляхин.

1917—1945-пи йисарихъанмина вуйи табасаран литературайин.

Цийи табасаран литература арайиз гъюб.

Табасаран литературайин бина диву шаирар ва писателар: Абумуслим Жяфаров, Багъаудин Митаров, Манаф Шамхалов ва ж. Дурарин эсерариъ багъри Ватан, халкъ азад хъуп'ин шадвал ва дамагъ апІуб.

Табасаран литература цийи жанрйириинди (поэма, повесть, роман, пьеса ва ж.) девлетлу хъуб.

Ватандин Аьхю дяви ва табасаран литература. А. Жяфаровдин, Б. Митаровдин, М. Шамхаловдин, М. Митаровдин ва жара эсерариъ дявдин тема.

А. Жяфаров. “Закурин рякъ”.

Писателин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Повестдиъ дагълу гъулан уьмриз Ватандин Аьхю дявдин къяляхъ йисари гъюрайи аьхю дигиш'валар улупуб.

Гъулаъ цийи рякъ ва гъяд тикмиш апІуб. Урус инженер Сашайинна дагълу ветврач Гюльперийин суратар. Дурарин арайиъ айи рафтар. Жигъиларин хасиятарин лишнар: гъюрматлувал, кІван ачухъвал, чпин ляхнихъ юк!в убгувал. Гюлперийиканна Сашайикан гъулаъ футнийир рагъуб. Марцци мягъюббат вари читинвалариин гъалиб хъуб. Цигъарин цийи жинс аргъаж апІбакан вуйи Гюлперийин умудар.

Повестдин асас мяна.

Литературайин теория. Художествойин образдин гъякънаан мялумат.

К!ул'инди урхбан бадали: А. Жяфаров. “Бегъерлу йис”.

И. Шагъмарданов. “ГвачІиндин рякъюъ”.

Б. Митаров. “Гъалибвалин завар рахри”, “Гъургъушум убзри завуъ, убгура дюн'я”, “Душман терг апІурхъа”.

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Шаири чан эсерариъ Ватандин Аьхю дявдиъ ихъ халкъари улупу гъунараар адлу апІуб. Шаири гъанлу душмандиз абйириси дирбаш'валиинди йивуз, дугълан къисас алдабгъуз дих апІуб.

Шаирин шиърариъ ватанпервервалин гъиссар.

Шиърарин чІалнан тясирлувал.

К!ул'инди урхбан бадали: З. Дашдемиров. “Бабан дидар”, “Инсанар”.

М. Шамхалов. “Дагълариъ тІуркІбар”.

Писателин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

“Дагълариъ тІуркІбар” “Женгчйир” повестдин кѳубпи китаб вуди хѳуб. Повестдиъ дагълу уълкейиъ халкъдин яшайишдиъ, дуланажагъдиъ, экономика ва культура за апІбаъ гѳягѳюрайи ахю ляхнар улупуб.

Дадашдин регѳберваликкди аѳсрариинди дагълуйириз гѳурхулувал туври гѳабхьи магѳу дерейиъ яркъу, машинар гѳягѳру рякъ тикмиш апІуб. Магѳу дерейин сурат. Халкъ эсерин асас игит вуди хѳуб. Халкъдин образ.

БикІбан ляхин.

Литературайин теория. Повестдин гѳякънаан мялумат.

КІул'инди урхбан бадали: М. Шамхалов. “Гѳи уъмрин шил дариз назук”. М. Митаров. “Мурслариинди гѳибикІу уъмур”.

М. Митаров. “Ифдин гѳарзар”.

«Ифдин гѳарзар». Поэмайин дибдиъ халкъдин кѳиса ади хѳуб. Эсериъ ихтилат гѳябгѳюрайи тарихи вахт. Дидиъ ч!ат терефнан чапхунчйирихъди азадвал ва асиллу дарувал бадали гѳубху гѳякълу женг улупуб ва халкъдин гѳунар адлу апІуб. Поэмаиъ живан дагълу балин образ. Дугъан багѳри ватандихъна вуйи вафалувал, душмнарихъна вуйи даккнишин. Балин фикирлувал, гафнан учІрувал ва мюгъкамвал. Душмнарин вягъшивал ва инсансузвал. Халкъдин игитвалин аѳжалсузвал.

Поэмайин чІалнан хусусивалар. Дидиъ ктибтбан къайда. Поэмайин ччвурнан мяна.

И. Шагъмарданов. “Дявдин гвачІин”, “Мюрхюн гѳар”,

“КІваин илмийиз”, «Гѳаз-вуш аѳхиримжи вахтна»

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Шаири эсерариъ халкъди Ахю дявдин гѳагѳи йисари уълкейин азадвал бадали фашистарихъди гѳубху гѳякълу женгнан суратар яратмиш апІуб. Шиѳрариъ дявдин шиклар. Дявди инсанариз ва табиаѳтдиз туву аѳзабар. Гъанлу душмандиин гѳалиб хѳувалиин авторин инанмиш'вал. Гизаф миллетарин сабвал ва гѳякълу женгназ вуйи вафалувал. Фашизм нянатламиш апІуб.

Эсерариъ шаирин ватанпервервалин гѳиссар. Шиѳрарин чІалнан хусусивалар (метафорйир, ташбигъар, жанлу апІбар).

КІул иди урхбан бадали: П. Асланов. “Ахјор”, “Ватан”

Ш. Къазиев. “Руг ва рюкъ”.

Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

Поэмаиъ дагълу гѳулан Ватандин Ахю дявдин улихъна вуйи ва дявдин къяляхъ вахт улупуб. Нежбрин зегъметнан гюрчегвал. Уъмриъ инсандин заан буржи, вазифа. Гѳяснан образдиъ дагълуйириз хас вуйи хасиятнан лишнар: рягѳимлувал, чан ляхнихъ юкІв убгувал, чан инсанвалин вазифйир намуслуди тамам апІувал.

Эсериъ дявдин шиклар. Дявди табиаѳтдинна ва инсанариина гѳахи аѳзабар. Ислягъ зегъметнан хутІлар ва дявдин майднар улупуб, дурарин шиклариинди эсериъ дяви пислемиш апІуб.

Поэмайин художествойин хусусивалар (жанлуапІбар, ташбигъар, метафорйир, лирикайин улдучІвбар, обращенйир ва ж.)

Поэмайиъ антитеза яркъуди ишлетмиш апІбан метлебувал.

КІул’инди урхбан бадали: Ш. Шагьмарданов. “НитІрихъ гьарзар”.

Аь. Салаватов. “Уьру партизнар”.

Пьесайиъ ватандаш дявдин йисарин гьядисйир улупуб. Дидиъ уьру партизнарин образар: Булат, Демир, Гьизтаман. Партизнарин хасиятарин лишнар. Дурарин халкъдин азадвал бадали гьабхурайи гьякълу женгназ вуйи вафалувал.

Литературайин теория. Эсерин сюжет ва композиция.

Аткъай. «Уьмриз», «Гьар», «Сес ву ширин».

Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.

“Уьмриз” шиъриъ шаирин уьмрихъди вуйи рафтар. Зегьметнахъ, гьяракатнахъ юкІв хьуб.

“Гьар” шиъриъ айи гьарин сурат. Дидин баб-жилихъди айи аьлакьа.

“Сес ву ширин...” шиъриъ шаирин шиърарихъна вуйи тІалаб, дурарин заан метлеб ачухъ апІуб.

КІул’инди урхбан бадали: Ш. Къазиев. “Мани гьарзар”. Р. Рашидов. “Чивиб ригъдихъна гьачІабккуру”.

Х. Авшалумов. “Йиз душман — йиз гьунши”.

Гьикаяйиъ инсанарик кайи чІуру хасиятар зегьмет дизригди гьазанмиш апІуб нигъ апІуб.

Гамбаринна Сари-Самадрин къаматар.

Гьикаяйин художествойин къатІивалар: игитри чав пислемиш апІуб, мисалар ишлетмиш апІуб ва эсериъ дурарин роль.

Гьикаяйин кІулин фикир ачухъ апІбаъ сатирайинна юморин метлеб.

КІул’инди урхбан бадали: Ю. Базутаев. “Хулар”. А. Аьгьмедов. ГьачІин”.

БикІбан ляхин.

КІваълан апІбан бадали: “Табасаран”.

Кьалухъ Мирза. “Хандиз жаваб”.

Датгил Уруж. “Я касиб”.

Е. Эмин. “Васият”.

М. Чаринов. “Багъри уьлке” (урхурайидари чпи гьядягъну, 5—6 бенд).

Б. Митаров. “Гьургъушум убзри завуъ, убгура дюн’я”.

И. Шагьмарданов. “Дявдин гьачІин” (3—4 бенд).

Ш. Къазиев. “Руг ва рюкъ” поэмайиан 5—6 бенд (Мялимдин теклифниинди).

9 – класс

Предметдин نتیжа (предметные результаты):

- художественный эсерар историко - литературный ирси кябул апуб;
- гурху эсерарикан умуми мялуматар ади хуб;
- литературайин эсерин анализ апуз удукуб (эсерарин жанр, композиция, сюжет улупуз удукуб ва игитариз характеристика тувуб);

Предметарин арайиь айи نتیжа (метапредметные результаты):

- устадвалиинди гьаржурейин планар дюзмиш апабан бадали рьякьяр рьякью апуб;
- гьаржурейин кититбар ишлетмиш апуб;
- интернетдихди ва жара дакьатарихди ляхин апуз удукуб;
- хусуи лигбар ади хуб.

Хусуси نتیжа (личностные результаты):

- программий тувнайи художественный эсерар киваьланди аьгьяди хуб;
- гурху эсерихна хусуси лигбар ади хуб;
- гьаржурейин творческий ляхнар гьахуз удукуб;
- гурху темйрихна хусуси лигбар ади хуб.

Кучлван дарс.

Гьамусдин деврин табасаран литературайиь улихдин литературайин жударстар аьдатар давам апуз. Жанр жигьатнаан табасаран литература артмиш хуб. Тема жигьатнаан дидин жорбежурвал.

XX-пи аьсрин 2-пи пайнан табасаран литература 1946—1992 йисар.

Табасаран литература улихна гьябгьбан деврар, чапдиан удучлву чатху эсерар, китабар ва дурарий гьамусдин деврин инсандин сурат.

Табасаран литературайиз урус литературайин тясир. Гьамусдин деврин табасаран литературайин улих дийигьнайи вазифйир.

Жанр ва тема жигьатнаан табасаран литература артмиш хуб.

Табасаран литературайин халкьчивал.

Табасаран литературайин милли терефар. Халкьярин дуствал - милли литературйирин дуствал вуди хуб. Урус, дагьустан ва табасаран литературйирин аьлакьйир.

Табасаран литература ва диди инсан тербияламиш апуб.

М. Митаров. “Устад”.

Шаирин умрин ва яратмиш апабарин рьякь.

“Устад”. Поэмайин асас мяна, халкьдин художественный яратмиш апабарин ад апуб, дурарихна вуйи дюз дару, буш фикрар батлуп апуб, дурар имбубсан артмиш апуб вуди хуб. Халачйирин устад Перийин образ. Дугьан ляхнихна ва милли искусствойихна вуйи ккунивал ва аьшкь, аьдатнан чешнийириь накьшарин ва рангарин цийивал тлапуз удукуб. Халкьди халачачи дагьлу дишагьлийин баркаллу ляхниз лайикьлу кьимат тувуб. Поэмайин хусусивалар. Дидий табиаьтдин шикларин роль.

К1ул'инди урхбан бадали: М. Митаров «Сулакдинригъ».М. Шамхалов. “Дих ап1баз”. И. Шагьмарданов. “Гьалвар урхрударин мяъли”.

Бик1бан ляхин .

А. Агьададашев. "Уъмрин къайда", "Фунур вувуз гирами".

"Уъмрин къайда". Инсандин к1ул'ина фицдар йигьар-йишвар вушра гьюб мумкинвал айиб улупуб. Амма гьарсар инсанди, чав уъмрин къайда вуйиб улупуб.

“Фунур вувуз гирами?” Шиъриъ варит1ан гирамир халис инсан вуйиб улупуб.

Шиърарин устадвалин хусусивал.

К1ул'инди урхбан бадали: А. Агьададашев. "Женгнан яракъ", “Адлу шагьур”.

Къ. Рамазанов. “Гъазелар”, “Хьухьрумарт1ан мархъ лазим ву”.

“Гъазелар”. Шиърариъ инсандихьна (дишагьлийихьна) вуйи марцци гьиссар. Инсандин уъмрикан философияйин фикрар. Гъазел уьмуни лирикайин шиърин рифма.

“Хьухьрумарт1ан мархъ лазим ву”. Эсериъ гьакьикьатдиъ ич1и гафарт1ан ляхин лазим вуйиб улупуб.

Шаирин устадвалин хусусивал. Тевуб.

З. Дашдемиров. "Йиз фикрар”, “Насигьят”.

Шаирин уъмрикан ва яратмиш ап1барикан мялуматар.

“Йиз фикрар”, "Инсан, инсан". Шиърариъ Ватан, халкъ, баб адлу ап1уз шаирин к1ван гьиссар. Гъийин девриъ миллетарин арайиъ сабвал, мясляаьт ккун ап1уб. Душмандихьна вуйи даккнишин.

Шиърариъ шаирин к1ваз сикинвал тутруврайи дерин философияйин фикрар, ватандаш'валин гьиссар.

Шиърарин тясирлувалин гужалвал.

К!ул'инди урхбан бадали: З. Дашдемиров. ”Сумчир вуйин даршиш салам.”

Б. Ражабов. ”Ватан,”Уьмур”, ”Уьл”.

“Ватан” шиъриъ ватан адлу ап1уб, дид'инди дамагъ ап1уб. “Уьмур”. Къабирын суратнаъ дугъан зегьметнуна женгну абц1ну гьубшу уьмур улупуб. Абйирин насигьятар.

“Уьл”. Шиъриъ инсандин марцци зегьметнан бегьер вуйи уьл адлу ап1уб. Уьлиз гьюрмат ап1уб, дидин гьадри ади вердиш хьуб инсанарин шарт!арикан саб ву. Инсанди уьлихъ зигру жафа ачухъ ап1уб.

Ю. Базутаев. Байвахтнаан сюгьрин жилгъа.

(Поэмайиан къат1ар).

Поэмайиъ багъри юрднан мясляаьтнан вахтарин ва дявдин вахтарин шиклар.

Дирниъ уьлер уржури инсанариз туврайи ва гаш'ан йихурайидарин хажалат зигурайи баб ва пул бадали гаш'ан инсанар т1анкъ хьуз гьитрайи севдиграр.

Поэмайиъ гьит1иккнайи яракъ артухъ ап1увалин, дявдин, ризкъ гьясил ап1увалин, инсандин фагьумлу уьмур хъап1ну ккунивалин месэлийер.

Поэмаин композицияин хусусиятар.

К1ул'инди урхбан бадали: Аь. Сефигьурбанов. "Багъри юрдарин нугъат".

А. Гъяжибрагъимов. "Гъизил айи тавра".

"Гъизил айи тавра". Эсерия севдигар Гъяжибалаин яшайиш. Маллайинна севдигрин сюгъбат. Угъланбикаин гъизил айи тавра. Угъланбикаин уьмур ва аьжал.

Девлетну, тямгънуинсандин к1ваан инсанвал ут1убккуб.

Зегъмет дизригди уч гъап1у девлетнакан мянфяаьт ктабгъуз дархъуб. Гъизили "Гъярам хил" абгурайиб улупуб.

Аь. Рашидов. "Яшамия хъуб ужуб ляхин ву".

"Яшамия хъуб ужуб ляхин ву" ихтилатнаь Аьгъмаддина Мухлисатди сар-сариз вафалувалин гафар тувуб. Аьгъмад Ватандин Аьхю дявдин иштиракчи. Эсерин игит дявдиан инвалидди хъадакнугъуб. Аьгъмаддин уьмрихъна вуйи ккунивал.

Ихтилатнан игитарин мягъюббат ч1иви хъуб, дурарин аьхю инсанвал, рюгънан мягъкамвал, к1ван ачухъвал, эдеблувалин гюрчегвал улупуб.

П. Къасумов. "Литератураин дарснаь".

"Литератураин дарснаь" эсерия мектебдиь гъябгъюрайи литератураин дарснаан гидишатдикан пуб. Урхурайи баяр-шубарин арайиь айи зарафатарикан мялимдин ва урхурайидарин рафтар. Сабпи мягъюббатнан гъиссарикан ачухъди бик1уб.

Гъ. Гъюсейнов. "Гъизил".

Повестдиь дагълу гъулан яшайиш улупуб. Селмийин уьмур. Дугъан образдиь автори инсан фици яваш-явашди мал-мутмуьин, девлетнан тясирнакк ккахъну дигиш шулуш, улупуб. Селмийин хасият повестдин эвелиан аьхириз дигиш хъпан рякъ.

Аьлдинна Минаин мягъюббат..

Повестдиь табиаьтдин шиклар яркъуди ишлетмиш ап1увалин метлебувал. Эсерин гъурулушнан хусусивалар.

П. Асланов. "Къисмат", "Рубасдихь", "Аьхюр", "Коррида".

"Къисмат". Шиьриь инсандин уьмрин рякъ художественно- успагъиди улупуб. Инсандин уьмур къисматнаь ади хъуб. Хушбахт къисмат ккундуш — зегъмет зигуб, женгнаь уч1вуб.

Шиьрин ч1алнан хусусивал.

"Рубасдихь". Шиьриь дагълу табиаьтдин шиклар. Рубасдихъна илт!ик!ну улхбаан авторин багъри жилихъна вуйи гирамивалин гъиссар ашкар хъуб. Инсанарин уьмур ва табиаьт гюрчег ап1баь Рубасдин метлебувал. Зегъметкеш дагълуйирин гъайгъушнар.

Шиьрин ч1алнан тясирлувал (эпитетар, метафорйир).

"Аьхюр" шиьриь гъит1иккнайи гъийин ихъ уьмрин читин месэлийир. Зегъметкеш халкъдин аьжуз гъял, "аьхюрин" гъясузвал ва "аьхюри" халкъдин гележег пуч ап1урайивал.

“Коррида” шиъриъ образный саягъ, корридаиз адапнайи йицракан улхури, гыйин гьякъсуз дюн'яйиъ инсандин уъмрикан пуб.

Шиъриъ йицран, тамашачйирин ва матадорин образар.

Бикбан ляхин.

Литературайин теория. Художествойин эсерин мянайинна формайин сабвал.

К1ул'инди урхбан бадали: Ш. Къазиев. “Шубуб ц1адликан баллада”.

Ш. Шагмарданов. “Жихрин гьар”.

Писателин яратмиш ап1барин мялуматар.

Повестдиъ багъри табиаетдихъна вуйи ватанпервервалин гьиссар ва рафтар улупуради хьуб. Эсерин к1улин игит вуйи жихрин гьарин образ. Инсандин табиает убхбахъна вуйи рафтар.

Табиаетдин шиклар яратмиш ап1баъ авторин к1ван дугъривал. Эсерин лиризм. Табиает жанлуди улупуб.

К1ул'инди урхбан бадали: Аьлирза Сяидов. “Дуствал”, “Шурахъна гьяфну дугъандуст”.

Гь. Таибов. “Рубдин тикйирикан баллада”, “Деллу нир”, “Му фу гьябши”.

Шаирин яратмиш ап1барикан мялуматар.

“Рубдин тикйирикан баллада”. Ахью жилиин биц1и рубдин тикйир гат1ахъуз йишв адрувал. Табиаетдихъна вуйи марцци гьиссар.

Эсериъ ислягъвалихъна гьарай, дих ап1уб.

“Деллу нир” эсериъ шаирин вазифайикан ашкарди пуб. “Сесерин нир йивура йиз мухриз” — ц1арарин метлеб. Шиъриъ шаирин вахтнакан хиялар.

“Му фу гьябши”. Шиъриъ улихъдин дявдин читин йигъарихъна аьксивал, аьсси духънайивал. Ихъ девриъ шаирин к1ваъ сикинсузвал ипнайи фикрар.

К1ул'инди урхбан бадали: Гь. Таибов. “Тулайин мюрхин гьарар”, “Гвач1ин”.

А. Аьгмедов. “Инсан”, “Буржи”.

“Инсан”. Инсандин рюгънаъ сабси яшамиш шули женгнаъ айи кьаршувалар ва дурар улупбан устадвал. Инсандихъна илт1ик1ну к1урайи гафарин метлеб.

«Буржи». Шиъриъ шаирин художествойин фикрин кьудратлувал улупуб. Инсандин буржи — Ватан, халкъ, баб адлу ап1уб, дурар бадали “уьмрин гажин” абц1ну гьам, дерд, шадвал убхъуб.

Шиъриъ ч1алнан хусусивал.

К1ул'инди урхбан бадали: Эсед Гьяжиев. “Читин имтигъан”.

Г. Уьмарова. “Йигъ-йишв”, “Гьиссан хилар”.

Шиърариъ табасаран дишагълийин уьмур, дугъан йигъ-йишв, зегъмет шикиллуди улупуб.

Дишагълийи уьмри чаин илипнайи заан вазифа тамам ап1увал.

Шиърарин тясирлу ап1ру художествойин дакъатар. Дурарин композицияйин хусусивалар.

К1ул'инди урхбан бадали: Г. Умарова. “Шубуб салам”, “Хилар хьиржвну”. К. Маллаев. «Шиърар». Абду-Рягим. «Убгьидимархь».

Э. Ашурбекова. «Шиърар».

Предметарин аьлакыйр. Дагъустан тарих. Дагъустандиь XX- пи абсрин аьхирариь гъаши дигиш'валар. Табасаран халкъдин уьмур.

Дагъустан халкъарин литературайиан

Ю. Хаппалаев. “Сабпи изан”.

Шаирин уьмрин ва яратмиш ап1барин рякъ. “Сабпи изан” шиъринь нежбрин зегьмет, дугъан юк1в чан пишейиин хьуб, гизаф йисарин тажруба, халкъдин аьдатар улупуб. Халкъди нежбрариз гьюрмат ап1уб.

Нежбрин сурат. Хьадукран йигъарин шиклар. Шиърин художествойин къат1ивалар.

К1ул'инди урхбан бадали: Аь. Саидов. “Дуствал”, “Дюн'яйин берекет”. А. Жяфаров. “Накъвдиь концерт”.

Р. Гьямзатов. “Урусатдин эскрар”.

Шаирин уьмрин ва яратмиш ап1барин рякъ.

Поэмайин ватанпервервалин дерин мяна. Дагъустандин баркаллу бай Советарин Союздин Игит Мягьяммадзагьид Абдулманафовдин образ. Ихь халкъарин арайиь сабвалин ва дуствалин ч1ур ап1уз даршлу мягьякамвал. Инсанарин терефнаан Ватандихьна, ислягьвалихьна вуйи сяргьятсуз ккунивал ва вафалувал.

Литературайин теория. Уьмрин гьякьикъат ва литературайин эсерин художествойин аьлававалар.

К!ул'инди урхбан бадали: Ш. Къазиев. “Дявдин зийнар. К. Мурсалов. «Аднангъагъ»

Аь. Абу-Бакар. “Дарги шубар”.

Писателин уьмрин ва яратмиш ап1барин рякъ.

“Дарги шубар” повестдиь дагълу шубарин хасият тешкил хьупан гьяракат улупуб. Дидиь гьийин йигъан дагълу гьулан жигъиларин уьмур. Сад йисан бабкан гъахьй йирхьур шуран къадар-къисматар. Шубарин хасиятариз хас вуйи лишнар. Повестдиь риш хьуб бедбахтвал гьисаб ап1ури гъахьй дагълуйирин кюгъне фикир. Гъизтамумдин важара шубарин суратариинди бат1ул ап1уб. Эсерин мяна ачухъ ап1баъ эпиграфдин роль.

Бик1бан ляхин.

К1ул'инди урхбан бадали: Ю. Базутаев. “Багълариь чвул либцура!”

И. Гьюсейнов. “Гъванар”.

Шаирин яратмиш ап1барикан мялуматар.

Ватандин Аьхю дявдин вахтна халкъдин ватанпервервал. Селимдин образ. Эсери к1улин фикир ачухъ ап1бан бадали гъванарин метлеб.

Фашистарин жасусдин фикир к1улиз удудубч1уб.

Эсерин дюзмиш хьуб. Чалнан дакъатар.

К1ул'инди урхбан бадали: Б. Митаров. “Женгнан дустариз”.

Кечирмиш шулайи деврин табасаран поэзия.

Кечирмиш шулайи деврин табасаран поэзия, дидин тематика ва проблематика. Ватандиз вахалкъдиз вуйи вафалувал, инсанпервервал ва ватанпервервал. Дявдиз вуйи аьксивал.

Кечирмиш шулайи деврин поэзияин вакилар:

АьлитIагьир Сефигъурбанов, Абдурягьим Абдурягьманов, Абдуллагъ Абдурягьманов, Абдулмажид Къурбанов, МуслимКъурбанов, Гюлбика Уьмарова, Мягьяммед Мягьяммедов, Шюшеханум Керимова, Керим Маллаев, Гьюсейн Абдурягьманов, Эльмира Аьдилова ва гь. ж.

Табасаран литература жигьил ва бажаранлу шаирарин ва писателарин яратмиш апIбари девлетлу ва гьунарлу апIуб. Литературайиз цийи гьенгар ва фикрар хуб.

Табасаран шаирари ва писателари халкъдин улихь чпин жавабдар буржи аннамиш апIуб, табасаран литература артмиш апIуб.

Жанрйир жигъатнаан гьамусдин деврин поэзияин жюрбежюрвал ва девлетлувал. Цийи жанрйир (баллада, сонет, триолет ва ж.)

Кечирмиш шулайи деврин поэзияин художествойин дакъатар ва къативалар.

Литературайин теория. Аьгьювалар ва тербия тувбан рякъ'ан художествойин литературайин метлеблувалар.

Кечирмиш шулайи деврин табасаран проза

Табасаранарин гьамусдин деврин проза, дидин тематика ва проблематика. Дидин инсан ва Ватан ккун хьувалин гьиссар.

Ватандин Аьхю дявдин гьагьи вахтарикан, ислягь зегьметнакан яратмиш дапIнайи эсерар.

Кечирмиш шулайи деврин прозайин эсерарин жанрйир жигъатнаан вуйи жюрбежюрвал.

Гьамусдин деврин прозайин художествойин дакъатар ва къативалар.

Литературайин теория. Гьамусдин табасаран литературайин стиларин, жанрйирин жюрбежюрвалин гьаькънаан мялумат.

КIул'инди урхбан бадали:

Б. Ражабов. "Йиз юкIв, йиз юкIв".

Предметарин аьлакьйир. Дагъустандин тарих. Дагъустандин халкъари гьийин девриъ тикмиш апIбар. Рякъяр тикмиш апIбан бадали женг гьабхуб. Халкъдин уьмриъ ва политикайиъ цийивалар тIауб.

Табасаран халкъдин культура улихьна гьаьбгьюб (IV класс).

Текрар апIбан бадали .

Б и к I б а н ляхин .

КIваълан апIбан бадали:

М. Митаров. "Устад" (мялимдин теклифниинди саб чIукI).

Р. Гьямзатов. "Урусатдин эскар" ("Дустарин аьжализ лигур гуч! дарди..." гафарилан "Гьаци гьапну гьучагьри ихь" гафариинакъан).

А. Агьададашев. "Фунур вувуз гирами".

З. Дашдемиров. "Йиз фикрар" (4—5 бенд).

А. Аьгьмедов. "Инсан".

Предмет аьгью аплбахьна вуйи тлалабар

5 классдиь урхурайидарин аьгьюваларихьна ва удукьуваларихьна вуйи асас тлалабар

Урхурайидариз аьгьяди ккунду:

- гьурху эсерин авторар ва ччвурар;
- гьурху эсерин мяна ва дидиь иштирак шулайи игитар (игитар эсерий гьягьюрайи гьядисйирихьди аьлакьалу вуди);
- литературайин теорияйин мялуматарин асас лишнар;
- халкьдин махьв литературайин махьврахьан жара аплуз;
- программайи кьваьлан аплуз теклиф аплурайи текстар.

Урхурайидариан удукьуради ккунду:

- гьурху эсериан саб вакьиа жара аплуз;
- аьгью аплурайи эсерин вакьийирин арайиь вахтнан ва себебнанна натижайин аьлакьа тешкил аплуз;
- аьгью аплурайи эсерий ташбигьар, эпитетар, жанлу аплбар агуз ва текстнаь дурари уйнамиш аплурайи ролин гьаврикк ккауз;
- мялимдин теклифниинди аьгью аплурайи эсерин игитриз характеристика тувуз.
- таниш вуйи художествойин, публицистикайин ва жара жюрйирин текстар адабхьну дюзди ва чкиди урхуз;
- кьваьлан даплнайи художествойин эсер тьасирлуди урхуз;
- эпосдин бицли эсерин вая эсериан вуйи саб члуклнан мяна мелзналан ва дибиклну (изложение) жикьиди, тамамвалиинди ва гьядягьюри ачухь аплуз;
- литературайин эсерин игитрин гьякьнаан мелзналан вая дибиклну ктибтуз;
- эпосдин аьхю дару эсерин вая эсерин саб члуклнан план дюзмиш аплуз;
- клул'инди гьурху литературайин эсериз, искусствойин жара жюрйирин эсерариз (эсерарин игитрихьна ва гьядисйирихьна вуйи жвуван рафтар ачухь аплуб) мелзналан кьимат тувуб.
- хрестоматияйин ва гьурху жара китабарикан мянфьяьт ктабгьуз.

**6 – пи классдиъ урхурайидарин аьгьюваларихьна ва
удукьюваларихьна вуйи асас тIалабар**

Урхурайидариз аьгьяди ккунду:

- гьурху эсерарин авторар ва ччвурар;
- гьурху эсерарин мяна ва дурариъ иштирак шулайи игитар (игитар эсериеъ кIули гьягьюрайи гьядисйирихьди аьлакьалу вуди);
- литературайин теорияйин мялуматарин асас лишнар;
- программайи кIваьлан аплуз теклиф аплурайи текстар.

Урхурайидарин удукьюради ккунду:

- писатели яратмиш дапIнайи художествойин шиклар жвуван фикриеъ цIийиди яратмиш аплуз;
- аьгью аплурайи эсерин вакьиъйир жара аплуз;
- аьгью аплурайи текстнан суратлувалинна тясирлувалин дакьатар ва гьацира пейзаж абгуз ва дурари текстнаъ уйнамиш аплурайи ролин гьаврикк ккауз;
 - аьгью аплурайи эсерин игитриз, дугьан гьяракатарин, гьиллигьариин ва ахлакьниин асасламиш духьну, характеристика тувуз.
 - Художествойин, публицистикайин ва жара жюрйирин текстар адабхьну дюзди ва чкиди урхуз;
 - художествойин эсерар тясирлуди урхуз;
 - эпосдин думукьан аьхю дару эсерин вая эсерин вуйи саб чIукIнан мяна тамамвалиинди, гьядягьюри ва жикьиди мелзналан ва дибикIну (изложение) ачухъ аплуз;
 - кIул'инди гьурху литературайин эсериз ва искусствойин жара жюрйирин эсерариз (эсерин игитрихьна ва гьядисйирихьна вуйи жвуван рафтар ачухъ аплури) мелзналан ва дибикIну кьимат тувуз.

7 класдиѳ урхурайидарин аѳгъюваларихъна ва удукъюваларихъна вуйи асас тІалабар

Урхурайидариз аѳгъюди ккунду:

- аѳгъю гъапІу эсерарин авторар ва эсерин мяна
- гъурху эсерарин сюжет ва дурариѳ иштирак шулайи игитар (игитар ва дурарихъди аѳлакълалу вуйи гъядисйир);
- аѳгъю гъапІу эсерин композицияин хусусивалар;
- литературайин теорияин мялуматарин асас лишнар;
- программаикІваъланапІузтекклифдапІнайитекстар.

Урхурайидариан удукъюри ккунду

- писатели яратмиш дапІнайи художествойин шиклар жвуван фикриѳ цІийиди яратмиш апІуз;
- аѳгъю апІурайи эсерие дидин иштиракчйириз характеристика тувбан бадали важиблустар вакъийир жара апІуз;
- аѳгъю дапІнайи эсерин сюжетдин элементарин идеяинна художествойин роль тйин апІуз;
- эсерие чІалнан гюрчегвалинна тясирлувалин дакъатарин идеяинна художествойин роль тйин апІуз;
- мялимди дивнайи суалназ хас вуйиси эсерин игитриз характеристика тувуз;
- аѳгъю апІурайи эсерин къюр игит, дурарихъна авторин терефнаан вуйи рафтар ачухъ апІбан бадали, чиб-чпихъди тевуз;
- эпосдин, лирикайин ва драмайин эсерар;
- художествойин, публицистикайин ва жара журйирин текстар адахъну дюзди ва чкиди урхуз;
- художествойин эсерар тясирлуди урхуз;
- эпосдин эсерин вая чІукІнан мяна тамамвалиинди, гъядягъюри ва жикъиди мелзналан ва дибикІну (изложение) ачухъ апІуз;
- аѳгъю апІурайи эсериан мелзналан ва дибикІну жвуван фикриинди сочинение яратмиш апІуз; суалназ ккатІабцу жаваб тувуз ва эсерин игитариз, кІул'инди ва тевну характеристика тувуз;
- эпосдин эсерин вая саб чІукІнан план дюзмиш апІуз;
- жвуван мелзналан ва дибикІну гъапибдин план дюзмиш апІуз;

8 класдиѳ урхурайидарин аѳгѳюваларихъна ва удукъуваларихъна вуйи асас тІалабар

Урхурайидариз аѳгѳяди ккунду:

- аѳгѳю гъапІу эсерарин авторар, ччвурар ва ччвурарин мяна;
- аѳгѳю гъапІу эсерарин асас темйир ва хусусивалар;
- аѳгѳю гъапІу эпосдин эсерарин сюжет ва дурарий иштирак шулайи игитар (игитар ва дурарихъди аѳлакъалу вуйи гъядисйир);
- литературайин теорияйин мялуматарин асас лишнар;
- лирикайинна эпосдин эсерариз хас вуйи хусуси лишнар;
- программайи кІваълан апІбан бадали теклиф дапІнайи текстар.
- художествойин, публицистикайин ва жара жюрйирин текстар адахъну дюзди ва чкиди урхуз;
- художествойин эсер тясирлуди урхуз;
- эпосдин эсерин вая эсериан вуйи чІукІарин мяна тамамвалиинди, гъядягъюри ва жикъиди мелзналан ва дибикІну (изложение) ачухъ апІуз;
- аѳгѳю апІурайи эсериан мелзналан ва дибикІну жвуван фикринди сочинение яратмиш апІуз, суалназ ккатІабццу жаваб тувуз ва эсерин игитариз (кІул’инди вая тевну) проблемайин характеристика тувуз;

9 класдиѳ урхурайидарин аѳгѳюваларихъна ва удукъуваларихъна вуйи асас тІалабар

Урхурайидариз аѳгѳяди ккунду:

- литературайин направленирин гѳякънаан ваѳиблустар далилар (романтизм, реализм);
- аѳгѳю дапІнайи эсерий улупнайи девриз хас вуйи хусусивалар;
- аѳгѳю дапІнайи эсерин сюжет, композицияйин ва образарин гѳурулушдин хусусивалар;
- аѳгѳю дапІнайи эсерин кІулин игитарин хасиятарин метлеблувал;
- аѳгѳю дапІнайи эсерарин жанрийрин хусусивалар;
- литературайин теорияйин мялуматарин асас лишнар;
- программайи кІваълан апІуз теклиф дапІнайи текстар.

Урхурайидариан удукъури ккунду

- писатели яратмиш дапІнайи художествойин шиклар жвуван фикрий цІийиди яратмиш апІуз;
- идеяйинна художествойин хусусивалар гѳисабназ гѳадагъну, эсерин анализ апІуз;
- эсер литературайин фуну жорейиз (эпос, лирика, драма) хас шулаш, жара апІуз;
- асас проблемийр жара апІуз;
- сюжетдин, композицияйин, образарин гѳурулушдин ва чІалнан суратлувалинна тѳасирлувалин дакъатариди эсерий уйнамиш апІурайиди идеяйинна художествойин роль аѳгѳю апІуз;
- эсерин идеяйин мяна ачухъ апІбаъ, игитрин роль ва игитриз авторитуврайикъиматтѳяйнапІуз;
- эсерин ва игитарин гѳякънаан вуйи жвуван фикрар далилламиш апІуз;
- художествойин, литературайинна критикайин ва жара жорийрин текстар адахъну дюзди ва чкиди урхуз;
- художествойин эсерар тѳасирлуди урхуз;
- жвуван мелзналан ва дибикІну гѳапибдин план дюзмиш апІуз;
- аѳгѳю апІурайиди эсериан мелзналан ва дибикІну жвуван фикриинди сочинение яратмиш апІуз (эсерин игитриз кІул'инди, тевну ва группайинди характеристка тувуб);
- кІул'инди гѳурху литературайин китабдиз, искусствойин жара жорийрин эсериз рецензия ва кѳимат тувуз.

**5 – 9 классариз табасаран литературайин тематический планирование
V КЛАСС (68 саят)**

Эсерар аьгю апIбан бадали — 50 саят.

ЧIал ккатIабуцбан бадали — 10 саят.

*Классдин гъирагъдиъ гъурху эсерарин зин сюгъатар гъахбан бадали
— 8 саят.*

№	Дарснaн тема	Саята рин къадар	Дарснаъ мялимди ва ученикари дубхну ккуни ляхин	Дубхъну ккуни натижа
1	КучIвбан дарс	1	Инсандин уьмриъ китабдин метлебувал. Гафнан искусство вуйи литературайин гъякънаан сабпи мялумат. Табасаран литература урхбан предметси мектебдиъ аьгю апIуб. Табасаран литература дагъустан литературйирин арайиъ.	Китабди инсандин уьмриъ фициб мяна ва метлеб гъабхураш ученикар гъавриъ ауб.
2	Халкъдин мелзнан яратмиш апIбар Табасаран халкъдин махъвар: «Аслан ва нежбер», «Къюр хялижв», «Сулан аьмлар», «Квасагайин къантIа йиц»	4	“Аслан ва нежбер” махъвраъ инсандинна вягъши гъяйванатдин арайиъ айи дуствал улупуб. Инсандин ихтиятсузвали дурарин дуствал чIур апIуб. АпIурайи гафнан жавабдарвал. “Къюр хялижв” махъвраъ касибрин мяргъяматлувал улупуб, варлуйин къискъисвал биябур апIуб. “Сулан аьмлар”. Махъвраъ гъяйванатарин жюрбежюр хасиятар: сулан аьмалдарвал, девдин аьвамвал, жанаврин ахмакъ’вал ва швеьдин буш’вал улупуб. “Квасагайин къантIа йиц”. Махъвраъ Квасагайин аьмалдарвал ва Амиринтямягъкарвал,	Дуланажагъдин, сюгърин ва гъяйванатарикан вуйи махъвар жара апIуз улупуб. Махъвари инсандин уьмриъ бисурайи йишв.

			гъанихвал улупуб. Касиб халкъдин арайиан вуйи инсанар язухъ шлуси улупуб.	
3	Табасаран халкъдин мяълийир: «К1ару гату-темпел гату», «Сумчрин мяълийир», «Кавха», «Дадайиз шуран дерди».	4	<p>“К1ару гату — темпел гату” мяълийиъ гатдин темпелвалик кялхъюб. Зегъмет адлу ап1уб. Мяълийин илт1ибк1у мяна. Дидиъ сатирайин ва зарафатнан лишнар.</p> <p>“Кавха” мяълийиъ халкъдин кавхайихъна вуйи ажугъ ва даккнишин улупуб, кавхайин инсансузвал. Халкъдин кюгъне уъмрин гъагъивал.</p> <p>“Дадайиз шуран дерди” мяълийиъ шуран мектебдиъ урхуз юк1в хъайивал улупуб.</p> <p>Урхурайидариз гележегдиъ илим лазим вуйивал тасдикъ ап1уб.</p> <p>Халкъдин мяълийирин жюрйир. Мяълийирин ч1алнан хусусивалар.</p>	<p>«К1ару гату-темпел гату», к1уру мяъли к1ваъланди урхуб. Сумчрин мяълийир халкъдин аьдатарин мяълийир вуди хъуб. Мяълийирин шадвал. Дурарин ч1алнан гюрчегвал ва хусуси лишнар.</p>
4	Абйирин гафар ва мисалар.	2	Абйирин гафариъ ва мисалариъ халкъдихъна ва Ватандихъна вуйи ккунивал улупуб, темпелвал, алчагъвал, хаинвал нигъ ап1уб.	Ученикариз абйирин гафар ва мисалар жара ап1уз улупуб. Дурари инсандин уъмриъ бисурайи

			Дурариъ халкъдин камаллувал ва зигъмин деринвал улупуб. Абйирин гафарин ва мисаларин чІалнан тясирлувал ва гюрчегвал. Дурарин диш ва илтІибкІу мяна.	йишв.
5	Дургъунагъар	1	Дургъунагъариъ халкъдин аькъюл, зигъим, яратмиш апІбан фантазия ва гюзет апІбар улупуб. Дургъунагъарин художествойин хусусивалар. ЧІалнан суратлувал.	Чпин улхпариъ ва фикрариъ дургъунагъар ишлетмиш апІуб.
6	БикІбан ляхин	2	Изложение	
7	Шамиль Къазиев «Хъинцамегъмер»	2	Махъвраъ Хъинцамегъмран касиб яшайиш. Гъяйванатарин хасиятар. Хъинцамегъмриин улубкъу дюшошнаъ инсанарин хасиятар, уьмрин шартІар улупуб. Махъвран чІалнан цІалцІамвал, гюрчегвал, шикиллувал.	Махъвран саб парча гъевеслуди урхуб. Иштиракчийириз характеристика тувуб.
8	Ш. Шагъмарданов «Арфани Афни»	2	Махъвраъ мейвйирин кюмекниинди инсанарин арайиъ шлу рафтар улупуб. Афни аргъаж хъупахъ, лакран “агъалйирин” дидихъна вуйи рафтар дигиш хъуб. ЧІалнан суратлувал ва тясирлувал, диалогдин метлеблувал.	Эсериъ халкъдин махъвариз хас шулайи лишнар улупуб. Махъвран мянайиз вуйи шиклар зигуб.
9	Ю. Базутаев «Ватан»	2	Махъвраъ багъри Ватандихъна вуйи ккунивалин къувватлувал къайд апІуб. Хюрчабан Нюгъдинна паччагъдин	Махъв халкъдин махъвариз фицдар лишнариинди багахъ шулаш улупуб. Литературайин махъв

			риш Магъийин ккунивал. Дадаин бализ ккилигуб. Махъвраъ айи улдучІвбар. ЧІалнан тясирлувал.	халкъдин махъврахъан фит'инди жара шулаш улупуб. ГъютІрахъимдин образ.
10	XVIII- XIX-пи аьсрин дагъустан литература Къ. Сяид “Мурсал хандиз нянат”, «Йиз чарх къяляхъ илтІибкІнуки”	2	Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан жикъи мялуматар. Шиърарий касиб халкъдиина аьрвалар хурайи истисмарчи синифдин вакил хандин инсафсузвал пислемиш апІуб. Халкъдин барабарсузвал ачухъ апІуб. Шаирин касиб халкъдин гележег ужуб ва акуб шлуваликан вуйи умудар ва дугъан дидкан вуйи инанмиш'вал. Шиърарин чІалнан хусусивалар.	Къ. Сяиддин шиърарий, гъадмугандин деврин халкъдин читин яшайишдин устадвалиинди бицІидар гъаврий хуб.
11	С. Сулейман «Бахтавар йигъар агъдайхъуз»	2	Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан жикъи мялуматар. Шиърий шаири Дагъустандий дишагълийин пашман ва гъагъи уьмрикан ихтилат апІуб. Дишагъли азад апІуб ва дугъаз барабарвал тувуб. Совет деврий дагълу дишагълийин уьмриз гъафи ахю дигиш'валари шаирик ахю шадвал кипуб. Шиърин художествойин рякъ'ан вуйи хусусивалар.	Текрар шулайи рефрендин метлебувал. Рефрен фу-вуш баяр-шубариз аьгъяди хуб.
12	Аь. Иминагъаев «Фягълайн уьмур»,	2	Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан	Баяр-шубариз хузаинар, десятникар

	«Нивк1си гъушну читин вахтар»		жикъи мялуматар. Улихъди фягълийирин бахтсуз къисмат: гъагъи зегъмет, гаш'вал, ихтиярсузвал. Дурариз хузаинари, десятникари истисмар ап1уб. Шаири фягълийириз азадвал бадали дих ап1уб. “Нивк1си гъушну читин вахтар” шиъриъ фягълийир зулмиккан ккудуч1вбиин шаири ахю шадвал ап1уб.	ва истисматчйир вужар вуш агъяди хъуб. Шиърариъ ишлетмиш дап1най читин гафарин гъавриъ ауб.
13	А. Жяфаров «Хлинцар кайи зиянкар», «Марччлихънин ихтилат», «Чру палтар али швеъ», «Йиччв айи гъарзар»	4	Писателин уъмрикан ва яратмиш ап1барикан жикъи мялуматар. Повестдиъ дагълу уълкейин табиаътдин гюрчег шиклар яратмиш ап1уб. Инсан табиаътдин камаллу ва дугъри эйси вуди хъуб. Инсандинна багъри табиаътдин сабвал. Чалнан гюрчегвал. Табиаът жанлу ап1уб. Повестдиъ ихтилатчийин образ.	Инсандин табиаътдихъна ва гъайванатарихъна вуйи ккунивал. Хлинцар кайи зиянкрин гъиллигъар. Эсериъ Цараблин метлеблувал.
14	Бик1бан ляхин	2	Сочинение	
15	М. Шамхалов «Улдугну гъибихъу бахт», «Мердимазар»	6	“Улдугну гъибихъу бахт”, эсериъ улихъдин вахтарин биц1идарин читин уьмур улупуб. Аьлидарин фикирлувал ва дирбаш'вал. Дагълуйирин уьмриъ гъаши дигиш'валар. Эсерин ччвурнан мяна. “Мердимазар” Шиъриъ табиаътдихъна вуйи ккунивал. Шиърин мяна-метлеб ачухъ ап1уб.	Аьлидарин образ яркъуди ачмиш ап1уб. Монолог ва диалог ву вуш агъяди хъуб. М. Шамхаловди му шиъриз «Мердимазар» к1уру ччвур гъаз тувну?

16	М. Шамхалов «Баркаллудар»	2	Биџи Селмийинна Аблибеган гъушарихъна вуйи ккунивал. Селмийин йитим шюхърихъна вуйи гъиссар. Аблибегу чав туву гаф кџулиз адабгъуб — зиянкар бисуб. Биџи игитариз колхоздин правленийи чухсагъул мялум апџуб. Жямяаьтлугъ девлетнан гъайгъушнаъ.	Ихтилатнан ччвурнан мяна ачмиш апџуз улупуб ва баяр- шубари эсерин анализ апџуб.
17	М. Митаров «Живанариз»	1	“Живанариз” шаирин васият. Шиъриъ гъахи бабан чџалнахъна вуйи ккунивал за апџуб.	«Живанариз» кџуру шиир мисал вуди, баяр-шубарин бабан чџалнахъна вуйи чпин фикрар ачухъ апџуб. Художествойин литературайин чџалнан гъавриъ ади хъуб, прозайин ва поэзияйин чџал фу вуш аьгъяди хъуб.
18	Э. Ханмягъмадов «Абайин васият»	3	Эсерийъ абйиринна веледарин рюгънан сабвал. Нинайин кџван аьхювал. Маратди абайин васият кџулиз адабгъуб. Дугъан хасиятнан лишнар совет инсандин хасиятнан лишнар вуди хъуб. Поэмайийъ кагъзарин роль.	Поэмайийъ Ватандин Аьхю дявдин йисари совет инсанарин ватанпервервал, дирбаш'вал ва игитвал фици улупнуш биџидар гъавриъ духъну ккунду. Литературайин игитрин гъякънаан мялумат.
19	Дагъустан литературайин М. С. Ягъ'яев.	2	Повестдин кџулин мяна — ватандаш дявдин игитарин гъунараар чџивиди гъузуб. Эсерийъ	Эсерин кџулин игит Салаватдин образ ачмиш апџуб. Дявдин

	"Салават"		кьуб насул улупуб, насларин арайиь айи аьлакьа. Эсерин гьурулуш, дидин художествойин тадарукар.	гьизгьинвал улупбан бадали автори художествойин тясирлувалин ва суратлувалин алатарикан фициб мяна ктабгьураш аьгьяди хьуб.
20	Н. Юсупов "Мялум дару солдтикан баллада"	1	Солдтин дирбаш'вал ва игитвал халкьдин юкIвариь гьаргандиз гьюрматлуди гьубзуб. Эсерин чIалнан тясирлувал.	Эсерийь Ватандин Аьхю дявдиь чпин жанар диву мялум дару совет солдтарин уьмумиламиш дапIнайи сурат яратмиш апIуб.
21	Мягьямад-Загьид Аминов "КIваьлан гьягьдар читин йигьар"	2	Шиьриь пашман байвахтнан дявдин кьяляхь гаш йисар. Эсерин чIалнан хусусивал.	Баяр-шубарин ризкьнахьна ккунивал ва дидиз гьюрмат апIуз улупуб.
22	М. Мягьяммадов "Табут"	1	Ихтилатнаь бицIи балин зегьметнахьна вуйи аьшкь, дугьан удукьувал улупуб. Усман чан абайин ляхин давам апIурайир вуди хьуб. Ихтилатнаь суратнан метлебувал.	Ихтилат мисал вуди, урхурайидарин зегьметнахьна вуйи аьшкь за апIуб.
23	Б и к I б а н ляхин	2	Изложение	
24	XX-пи аьсрин II-пи пайнан табасаран литература М. Шамхалов "БицIи ватанпервер"	2	Эсерийь Аьхю дявдин йисари ихь халкьди фронт бадали далу терефнаь гьизигу фидакар зегьмет улупуб. Эсерийь нянатлу душман пислемиш апIуб.	БицIи Гьурбнан ватанпервервал. Урхурайидарин Ватандихьна вуйи патриотизм ва ккунивал за апIуб. Портретдикан аьгьювалар ади хьуб.
25	П. Асланов.	1	Шиьриь дагьлу гьулан гьяйбатлувалин тяриф	Багьри гьулан табиаьтдин ва

	“Теклиф”		апуб. Багъри юрдарин инсанарин кІван ачухъвал, мяргъяматлувал улупуб. Табиаътдин гюрчегвалин суратар яратмиш апуб. Шиърин чІал.	гъяйбатлувалин бицІидар гъавриъ ади хъуб.
26	БикІбан ляхин	2	Сочинение	
27	Ш. Шагъмарданов. “Гатдин чирккв”	2	БицІидарин гатдин чиркквлихъна вуйи ккунивал. Чирккв гъурхуллуваликкан азад апІруган, бицІидарин дирбаш’вал. БицІи баярин хасиятарин лишнар.	Ихтилатнаъ инсандинна гъяйванатдин арайиъ айи рафтар улупуб.
28	А.Агъмедов “Хъадукар”	1	Шиъриъ улубкъурайи хъадукран шикил. Жанлу шулайи табиаътдин дигиш’валар. Шиъриъ чІалнан жанлувал ва суратлувал.	Шиир тясирлуди урхуб. Улубкъурайи хъадукран гюрчегвал яркъу апуб.
29	Класдин гъирагъдиъ гъурху эсерарин зиин сюгъбатар гъахбан бадали.	8		

VI КЛАСС (68 саят)

Эсерар аьгью апIбан бадали — 50 саят.

ЧIал ккатIабцибан бадали — 8 саят.

*Класдин гырагъдиъ гъурху эсерарин зин сюгъбатар гъахбан бадали
— 10 саят.*

№	Дарснан тема	Саята рин кьадар	Дарснаъ мялимди ва ученикари дубхну ккуни ляхин	Дубхъну ккуни натижа
1	КучIвбан дарс	1	Художествойин литературайин тарихнан гьякънаан мялумат. Литература жямаятлугъ уьмрихъди ва тарихнахъди сигъди аьлакьалу хьуб.	Литературайи инсандин уьмриъ фициб йишв бисураш улупуб. Хьубпи класдиъ гъурху эсерар кIваин хуб.
2	Халкъдин мелзнан яратмиш апIбар “Ургур чвуччвун гъала”	2	Кьисайиъ улупнайи тарихи гьядисйир ва дурар кIули гьягъюрайи вахт. ЧIат терефнаан чапхунчйирин вягъшивал ва инсафсузвал. Дагълуйирин дирбаш'вал ва игитвал, дурарин душмнарехъна вуйи ажугъ ва Ватандихъна вуйи ккунивал. Ургур чвуччвун ватанпервервал. Чуччун хиянаткарвал. Эсериъ ватандиз хаинвал апIуб. Кьисайиъ чIалнан хусусивал. Дидиъ аьлааматнан лишнарин роль.	Ученикариз Табасаран тарихдикан аьгъювалар ади хьуб. Рейгъанатдин тахсирназ кьимат тувуб. Чвйирин дирбаш'вал улупуб. Халкъдин мелзнан эсерар кIваин хуб. Дурари инсандин уьмриъ гъабхурайи роль.
3	Халкъдин мяълийир: “Адру вахтна гьякъ- аьдалат пай кайи”. “Залум”,	4	Мяълийиъ халкъдин гъагъи гьял, уьмрин аьдалатсузвал улупуб. Халкъдин ужуб гележегдикан вуйи	Халкъдин мелзнан эсерариъ гьадму халкъдин уьмур, мурад-метлеб, хасият, хиялар ва фикрар

	<p>“Таригъули”, “Бабан дерди”</p>		<p>умудар. “Залум” мяълийиъ халкъдин варлуйирихъна, зулумкрарихъна вуйи даккнишин ва ажугъ улупуб. Зулумкрарин инсафсузвал ва рягъимсузвал, гъанихвал ва тямягъкарвал, ягъсузвал ва инсафсузвал. Гележегдиъ зулмар терг ва аку уьмур яратмиш шлувалиин вуйи касиб халкъдин инанмиш'вал. Мяълийиъ сюгъбат гъабхурайи тарихи вахт ва вакъиъйир. Халкъдин ялавлу революционер Таригъули Юзбегов баркаллу апуб. Эсерин уьмрин гъякълувалин диб. Мяълийиъ Таригъулдин уьмрин ва ляхнин жюрбежюр терефар улупуб. Дидиъ игитариз тялукъ вуйи мяълийирин лишнар. Мяълийин художествойин хусусивалар. “Бабан дерди”. Мяълийиъ Ватандин дявдиъ веледар талаф гъахъи дадаин дерд ва хажалат улупуб. Баяр душмандин мухриъ мюгъкамди дийигъуб. Эсерийъ ригъдин ва дифарин образарин метлеблу роль. Йнтонацияин хусусивалар.</p>	<p>атлагуб. Таригъулдин сурат ва хасият улупуб. Мяълийин чалнан гюрчегвал ва тясирлувал. “Таригъули”— табасаран халкъдин гъадму деврин мяъли вуди хъуб. «Бабан дерди» к1уру мяъли к1ваъланди урхуб. Мяъли ихтилатнахъан, махъврахъан ва ишларихъан жара ап1уз улупуб.</p>
4	Бик1бан ляхин	2	Изложение	

5	Ц. Гъямзат. “Фил ва зимз”	1	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Басняий чан къувватниин инанмиш вуйи филин лагълагъвал, зимзран дирбаш’вал ва аьмалдарвал улупуб. Басняийн мяна, дидин чІалнан жанлувал ва хусусивал.	Басняийн асас фикир фу вуш улупуб. Зимзран игитваликан ктибтуб. Дид’инди авториз фу пуз ккунду?
6	И. Шагьмарданов. “Къюрдуз гъязур дарши къюл”	1	Басняий зегъмет адлу, хъа темпелвал биябур апІуб. Темпел къюлу гъуншйирин ужудар насигъятар ибак дарапІуб. Темпелвалин натижа. Эсерин чІалнанна халкъдин урхбан чІалнан багахьлувал.	Къюлан образдиинди инсандин хасият улупуб. Уъмриъ темпелвалин аьхир фициб шулуш бицІидар гъавриъ ауб.
7	Къ. Рамазанов. “Чамччна арф”, «БитІна сул”.	1	Баснйирин къурулуш ва дурарин мяна. Баснйирик кайи гъяйванатарин образар. Баснйирин чІал.	БицІидариз гъяйванатарин образар ачмиш апІуз улупуб.
8	XIX-пи аьсрин дагъустан литература Уь. Батирай. “Игитрикан мяълийир”	2	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Мяълийириъ шаири жилижвуван жилирвал ва игитвал адлу апІуб, усалвал, гучІрувал танкъид апІуб.	Мяълийирин фикрин деринвал, дурарин чІалнан суратлувал.
9	Й. Къазакъ. “Душман ханариз”, “ДарапІри”	2	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Халкъдин душман сар хан ваъ, вари ханар, беглар, вари девлетлуйир вуйиб тасдикъ апІуб. Сабпи шиърин мяна-метлеб къюбпи шиъриъра давам	Касиб халкъдиз истисмар апІури гъаши ханариз шаир ачухъди аьксиди удучІвуб. Шиърар дюзмиш хьуб, дурарин художествойин

			хъуб. “Ухъу хандин буржнакк ккадрахъри!” дих апІбан мяна ачухъ апІуб.	дакьатар улупуб.
10	К. Шаза. “КІван гъарай”, “Урччвуразу жвуванури, жарари”, «Веледдиз»	3	Шиърариъ дагълу дишагълийин бахтсуз къисмат улупуб, думу жвуванурира, жарарира урччвурайиб, дурари дугъ’ина аървалар хурайиб субут апІуб. Шиърар халкъдин эсерариз багахълу хъуб.	Шиърариъ кюгъне вахтари дагълу дишагълийихъна вуйи лигбар ачухъ апІуб.
11	С. Сулейман “Дубг йибхъ, ву, кюгъне замана”, “Ихъ къувват”, “Веледдиз”.	2	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Касиб дагълуйири улихъди аьгъ гъапІу мучІу йигъар кІваина хуб. “Дубг йибхъ ву, кюгъне замана” шиърин касиб дагълуйирин пашман уьмур улупуб. 1917-пи йисаз улихъна дурариз урхуз мумкинвал адарди хъуб. Эсерин чІалнан къат!ивалар ва кІулин фикир. “Ихъ къувват” шиърин ихъ уьлкейин аьхювал ва къудратлувал улупуб. Ихъ гъюкуматдин ислягъвалин сиясат. Халкъари чпиз хушбахт гележег дюзмиш апІуб. Халкъарин къувват фиткан ибарат вуш, ачухъ апІуб, гьиссар ва фикрар. “Веледдиз” шиърин айи насигъатар, баяр-шубариз тербия тувбан ляхниъ дурарин метлебувал.	СтІал Сулеймандин шиърарин мяна ва метлеб урхурайидарихъан бегъем ачухъ апІуз удукъувал. Шиърарин чІалнан хусусивалар.
12	XX-пи аьсерин 1-пи	2	Шаирин уъмрикан ва	Шаирин

	пайнан табасаран литература А. Жяфаров. “Москва”		яратмиш апІбарикан мялуматар. “Москва”. Москвайихъна вуйи ккунивал ва гъяйранвал, шаирин дид'инди вуйи дамагъ. ЧІалнан тясирлувал.	Москвайихъна вуйи ватанпервервалин гъиссар. Му шиъринди бицІидарин жвуван багъри меркездихъна ва Ватандихъна вуйи ккунивал за апІуб.
13	А. Жяфаров. “Чйир”	4	Поэмайиъ Ватандин дявдин читин йисари совет инсанарин ватанпервервал, гъурбанвал ва сигъвал улупуб. Табиаътдин шиклар ва дурари эсерий уйнамиш апІурайи роль.	Зайнабдин ва Марияйин дуствал, рягъимлувал, дирбаш'вал, вафалувал, мурар ихъ ватандин инсанарин эдеблувалин гюрчегвал улупурайи терефар вуди хъуб. БицІидарихъан Зайнабдин ва Марияйин образар ачмиш апІуз удукъуб.
14	БикІбан ляхин	2	Сочинение	
15	М. Шамхалов. “Къиндайин байвахтнан йисар”.	3	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Поэмайин автобиографияйин хасият. Къиндайин йитимвал. Багахълуйирин йитимрихъна вуйи рягъимлувал. Къиндайин урхбахъна вуйи аьхю аьшкъ. Думу шиърар дикІбиин машгъул хъуб. Поэмайин чІалнан гюрчегвал ва тясирлувал.	Халкъдин яшайиш ва инсанарин хасиятар улупбаъ Шамхаловдин устадвал улупуб. Поэмайиъ уъмрин читинвал ва гъагъивал улупуб.
16	М. Шамхалов. “Снайпер Абдуллагъ”,	2	“Снайпер Абдуллагъ”. Шиърий Ватандин Аьхю дявдин игит Абдуллагъ	Халкъдин игитарихъна вуйи гъюрмат. Шиърин

	“Наши гъаму тарин эйси”		Сефербеговдин ад ва тяриф апІуб, дугъан дирбаш’вал ва ватанпервервал улупуб. “Наши гъаму тарин эйси”. Эсерий дяддин гъагъи вахт улупуб. Тарин дяддиз гъушу эйсийиз ккилигуб. Шиърий язухъвалин ва гъайифвалин гъиссар.	интонацияйин хусусивалар.
17	Б. Митаров. “Фронтдиъ гъапІу мяъли”	1	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. “Фронтдиъ гъапІу мяъли” эсерий шаирин ватанпервервалин гъиссар яркъуди улупуб.	Шиърин мяна-метлеб. БицІидарихъан дяддин шиклар яркъуди улупуз удукъуб. Дидин чІалнан хусусивалар.
18	М. Митаров. “Бабариз рякъюра нивкІар”	2	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Шиърий Ахю дяддин къяляхъ дарфи веледариз ккилигурайи бабарин сурат яратмиш апІуб. Бабан дарихвалин, сефилвалин гъиссар.	Шиърий ахю инсанвал ва кІван ачухъвал. Эсерий бабаз гъапІу кучІлин роль. Бабаз чан бай нивкІукди рякъуб. Шаирин дядикрарихъна вуйи даккнишин, ислягъвал уьхбахъна ва мягъкам апІбахъна вуйи дих.
19	Э. Капиев. “Разведчикар”, “Сабаб”	2	Писателин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. “Разведчикар”. Писателин очеркарий Ватандин Ахю дяддин тема. Командованиейин табшуругъ кІулиз адабгъурайи разведчикарин дирбаш’вал, читинвалиан	Дяддин цІийиригъ аргъаж ва лигим духънайи игитарин душмандихъна вуйи даккнивал. Халкъарин мягъкам дуствал ва жвуван уьлкейихъна вуйи дерин ккунивал ихъ

			<p>к1ул адабгъуз удукъувал. Душмандилан кьисас алдабгъуз ккунивал, душмандин далу терефнаъ гуч! дарди женг гъабхуб. Сержант Исмяиловдин сурат. “Сабаб”. Очеркдин дибдиъ гъякьикьки вакьиъйир ади хъуб. Разведчикарин командир Ибрагъимов Гъяждин сурат. Солдтарин душмандин вуйи дирбаш’валин ва рюгънан заанвал.</p>	<p>гъалибвалин диб вуди хъуб.</p>
20	<p>Р. Гъямзатов. “Къарнийир”, “Вера Васильевна”</p>	2	<p>Шаирин уъмрикан ва яратмиш ап1барикан мялуматар. “Къарнийир”. Шаири Ватандин азадвал ва асиллу дарувал бадали чпи жанар фида гъап1у мургарин аьжалсузвалин ад ва тяриф ап1уб. Шиъриъ шаирин уъмрин мянайикан.. «Вера Васильевна». Шиъриъ дагълу уълкейин савадсузвал терг ап1бан бадали урус халкъди туву чвевалин аьхю кюмек улупуб. Вера Васильевна дагълу баяр-шубариз урхуз ва бик1уз аьгъю ап1уз урусатдин вакиларикан сар вуди хъуб. Вера Васильевнайин образ. Дугъан рюгънан мягъкамвал, к1ван ачухъвал, эдеблувалин гюрчегвал, аьхю рягъимлувал.</p>	<p>Лизи къарнийир дявдин майднариъ гъийихдарин гъюрмат зади уьбхбан образ вуди хъуб. Шиъриъ жилин ислягъвал имбубсан мягъкам ап1бахъна вуйи дих. Вера Васильевнайихъна вуйи лирикайин игитрин ккунивалин гъиссар. Мялимвалин баркаллувал.</p>
21	<p>Бик1бан ляхин</p>	2	<p>Изложение</p>	

22	XX-пи аьсрин II-пи пайнак табасаран литература А. Жяфаров. “Тарлан”	2	Энвериз бицIи курцIил бихъуб, думу хулаз хуб ва вердиш апIуб. Тарлан эйсийин гьуллугънаъ пакди дийибгъуб. Тарландикан хулан ва марччарин ихтибарлу гъаравул хъуб. Ихтилатнан дюзмиш хъупан хусусивалар.	Ихтилатнаъ инсандинна хуйин ахъю дуствал улупуб ва адлу апIуб. Энверинна Тарландин дуствалин мягъкамвал. Эсерий табиаьтдин шикларин гюрчегвал.
23	М. Шамхалов. “Уьл”	1	Уьл варибдин к!ул вуди хъуб. Уьлин гьюрмат гъаммишан зади уьбхбахъна вуйи шаирин дих.	Инсандин уьмрий уьлин метлеблуваликан вуйи фикрар.
24	М. Митаров. “Уьлкан къиса”	2	Эсерий дявдин йисарин шикларин мяна. Эсерин чIалнан хусусивалар.	Эсерий уьлихъна, берекетдихъна, ризкънахъна вуйи инсандин рафтар ачухъ апIуб. Инсандин уьмрий дидин ахъю метлеблувал улупуб.
25	Ш. Къазиев. “БарсикIайин булагъ”, “ГвачIин”	2	“БарсикIайин булагъ” эсерий эдеблувалин месэлийр гьял апIуради хъуб. БарсикIайин инсанарихъ юкIв убгувал. Дугъан аьжайибвалар. Халкъди дугъан гьюрмат уьбхюб. Дагълу гьул’ина къаза гьюб. Ккадабхъурайи гьулан сурат. Багахъ гьуларин жямяаьтдин гьяракатар. БарсикIайин игитвал. Дугъу чан инсанвалин буржи аьхиризкъан тамам апIувал. Гъарна БарсикIай	Эсерин дюзмиш хъупан хусусивалар (диалогдин метлеблувал). Ктибтбан къюб саягъ (гъубшуб ва гъамусдинуб) эсерин идеяин мяна ачухъ апIбан къайдаси ишлетмиш апIуб. “ГвачIин”. Шиърий багъри табиаьтдин шикил яратмиш апIуб.

			тевуб. «Гвачин» шиъриъ Гвачиндин дигиш'валари лирикайин игитрин гъиссариз апурайи тясир. Шиърин чалнан тясирлувал. Дидиъ эпитетдин ва метафорайин метлеблувал.	
26	Ш. Шагмарданов. “Солдин дада”	2	“Солдин дада” гъикайиъ дядиъ талаф гъахъи бай гюзлемиш апурайи дадайин образ яратмиш дапнади хъуб. Бай кечмиш духъну адрувалиин Айханум бабан инанмиш'вал, дугъан рюгънан мюгъкамвал. Гъикайин композицияйин хусусивал.	Эсериъ Муъминдин образ. Дидиъ улдучивбарин метлеблувал. Эсерин аьхирин гъарибвал.
27	П. Асланов. “Байвахтнан хъадукар”	1	Эсериъ инсанарин зегъмет, гъайгъушнар, гъяракатар. Дураар хъадукран гюрчег табиаьтдин шикларихъди, дигиш'валарихъди дархъну тувуб.	Ученикарихъди дагълу гъулан шикил зигуз гъитуб. Шиъриъ эпитетар, ташбигъар, жанлу апбар улупуб.
28	А.Абгъмедов “Хъадукран мяъли”, “Аьхиримжи кIаж”, “Йишвандин гюрюшмишар”, “Гъюлихъ”	2	Шаирин уьмрин ва яратмиш апбарин рякъ. «Хъадукран мяъли». Хъадукран муштлугъ. Хъадукра табиаьтдиъ шулайи гюрчегвалихъна уягъ хъуб. Шаирин яратмиш апбан къувват. «Аьхиримжи кIаж» шиъриъ инсандин уьмрин шикил улупуб. "Йишвандин гюрюшмишар”,	Шиърариъ шаирин гъевеснан, гъисснан марцивал улупуб.

			"Гъюлихъ". Шиърариъ табиаътдин гюрчег шиклар, табиаът жанлу апІбар.	
29	Текрар апІбан бадали	1		
30	БикІбан ляхин	2	Сочинение	
31	Классдин гъирагъдиъ гъурху эсерарин зиин сюгъбатар гъахбан бадали.	10		

VII КЛАСС (68 саяът).

Эсерар аьгью апІбан бадали — 50 саяът.

ЧІал ккатІабицбан бадали — 8 саяът.

Классдин гъирагъдиъ гъурху эсерарин зин сюгъбатар гъахбан бадали — 10 саяът.

№	Дарснан тема	Саяьта рин къадар	Дарснаъ мялимди ва ученикари дубхну ккуни ляхин	Дубхъну ккуни натижа
1	КучІвбан дарс	1	Художествойин литературайин жигъил наслиз тербия ва аьгъювалар тувбан къувват. Китабар инсандин дустар вуйивал улупуб. Табасаран литературайин тарихнакан мялумат.	Китабди уьмрин рякъ ккабалгбаъ уйнамиш апІурайи роль, дидин халкъдин уьмрихъди айи аьлакъя.
2	Табасаран халкъдин мелзнан яратмиш апІбар Халкъдин махъвар: "Гъюрмат палтариз ваъ, адмийиз дапІну ккун", "Гъисханумна Фатмаханум"	1	"Гъюрмат палтариз ваъ, адмийиз дапІну ккун" махъвраъ инсандихъна вуйи рафтар улупуб. Шей'ариз икрам апІувал танкъид апІуб. Инсандин заанвал тасдикъ апІуб. Инсанарин хасиятарин лишнар. "Гъисханумна Фатмаханум" махъвраъ дугъривал ва гъир'ятлувал писвалиин ва дугърисузвалиин гъалиб хъуб. Чуру къастари ацІнайи дархи бабан камивал, хъа читинди яшамиш шулайи дархи шуран заанвал, аькъюллувал.	Халкъдин мелзнан эсерар кІваин хуб. Дурари инсандин уьмриъ гъабхурайи роль.
3	Халкъдин мяълийир: "Инсафсуз гъавум", "Узу гъургунва", "Бендар"	2	"Инсафсуз гъавум", "Узу гъургунва", "Бендар". "Инсафсуз гъавум". Мяълийиъ кюгъне уьмрин чІуру аьдатар пислемиш апІуб.	Мяълийириъ чІалнан художествойин хусусивалар. Дурариъ ажугъвалин, наразивалин,

			Гъавумдин тямгъкарвал ва инсафсузвал. “Узу гъургунва”. Мяълийиъ, девлетнаъ ул абхъну, марци ккунивал члур аплуб улупуб. “Бендар”. Табасаран халкъдин мяълийир вуди хъуб. Дурарин члалнан гюрчегвал ва хусуси лишнар.	хажалатлувалин, язухъвалин ва хабардар аплбан гъиссар урхурайидарихъди ачмиш аплуз улупуб.
4	Биклбан ляхин	2	Изложение	
5	XIX - XX-пи аьсрин дагъустан литература С. Къурбан. “Масу тувнайи Меседу”.	2	Шаирин уьмрикан ва яратмиш аплбарикан мялуматар. Шиъриъ Меседу масу тувуваликан сюгъбат. Меседу бахтсуз хъуб. Дугъу чаз даккни жилириз масу туву абайизна бабаз агъ аплуб.	Дагълу шубариз чпин къисмат гъял апру ихтияр адарди хъуб улупуб. Шиърин тясирлувалин дакъатар.
6	А. Гъафуров. “Йиз уьмур”	2	Писателин уьмрикан ва яратмиш аплбарикан мялуматар. “Йиз уьмур” автобиографияйин хасиятнан эсер вуди хъуб.	1917-пи йисаз улихъна Урусатдин халкъдин уьмрин гъагъивал. Авторин рякъюн читинвалар. Октябрин къяляхъ гъабхъи уьмрин шаирин шадвал.
7	XX-пи аьсрин 1-пи пайнан табасаран литература М. Митаров “Иран-хараб” (“Гюни рацар”)	4	Шаирин уьмрикан ва яратмиш аплбарикан мялуматар. Эсерий Табасарандиъ улихъдин вахтари иранарин чапхунчйирихъди гъуху женгарикан ихтилат гъабхуб. Чапхунчйирин инсафсузвалар ва аьрвалар. Узден халкъдин ватандихъ юклв убгувал ва душмнарехъна	Шаирин жвуван Ватандихъна вуйи ккунивал ачмиш аплуб. Эсерин халкъдин мелзнан яратмиш аплбарихъна вуйи багахълувал.

			вуйи дакнишин. Халкъдин сабвал ва дирбаш'вал. Халкъдин башчи Маж'ваддин сурат. Ватанпервервал адлу, хиянаткарвал пислемиш апІуб.	
8	А. Жяфаров. "Таригъули"	5	Писателин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Пъесайиъ ихтилат гъябгъюрайи вахт. Дидиъ революционер Таригъули Юзбеговдин образ яратмиш апІуб.	Таригъулдин дирбаш'вал, гучІ дарувал, кІубанвал, аьмалдарвал, гафнан учІрувал, халкъ гъалиб хъувалиин вуйи инанмиш'вал, касиб халкъдихъна вуйи ккунивал ва душмнарехъна вуйи дакнишин. Пъесайин чІалнан хусусивалар.
9	БикІбан ляхин	2	Сочинение	
10	Б. Митаров. "Хабар тув ихъ дустариз", "Хъял алдадабгъди хътакидарза"	3	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. "Хабар тув ихъ дустариз". Шиъриъ ихъ халкъ фашистариин гъалиб хъувалиин шаирин инанмиш'вал. «Хъял алдадабгъди, хътакидарза». Шиъриъ шаирин ватанпервервалин гъиссар улупуб.	Шаирин оптимизм. БицІидарихъан Ватандин намус ва гъир'ят уьбхюрайи солдтарин дирбаш'вал ва вафалувал улупуз удукъуб.
11	И. Шагъмарданов. "Солдтин нивкІ", "Фронтдин цІар"	2	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан жикъи мялуматар. "Солдтин нивкІ". Шиъриъ Ватандин табшуругъ тамам апІурайи эскрин ватанпервервалин гъиссар улупуб. Солдтин	Урхурайидари дявдин йишван шикил зигуб. Шаирин ватанпервервалин гъиссар. Шиърин чІалнан хусусивалар. Метафора ва

			дикъатлувал ва гъурхуллувал. “Фронтдин цлар”. Шиъриъ Ватандин Аьхю дявдин шикил улупуб. Совет солдтин вафалувал, мюгъкамвал ва дирбаш’вал.	параллелизм фу вуш бицларидариз улупуб.
12	М. Шамхалов. “Хил алдабгъ”	4	Писателин уьмрикан ва яратмиш апбарикан мялуматар. Пьесайиъ автори темпелвал, пиянискавал ва жара нукъсанар арайиз адагъуб ва биябур апуб, баркаллу зегъмет адлу апуб.	Пьесайиъ Исайинна Зилфийин образарин гъаншарвал. Иса инсанвалин дюз рякъюз хътакуб. Урхурайидари иштиракчйирин образар ачмиш апуб ва дурариз кьимат тувуз удукъуб.
13	XX-пи аьсрин II-пи пайнан табасаран литература. А. Жяфаров. “Дарчиди кивур”	4	Поэмайиъ Ватандин Аьхю дявдин читин вахт ва диди инсанарин уьмрариз гъахи аьхю дигиш’валар улупуб. Поэмайиъ инсанарин марцци ккунивал адлу апуб. Рустам дявдин женгнаъ. Ихъ ватандин инсанарин инсанвал ва рягъимлувал. Поэмайин ватанпервервалин мяна. Эсерин мяна ачухъ апбаъ табиаьтдин шиклар иштирак хъуб.	Рустманан образ ачмиш апуб. Поэмайин художествойин хусусивалар (композиция, рифма, члал ва шикиллувал фу вуш урхурайидариз улупуб).
14	Къ Рамазанов. “Къюбпи мертеба”	2	Повестдиан вуйи парчйирин содержание. Дурариъ Аьхю вуйи Ватандин дявдин йисари гъулан агъалйири зигури гъабши фидакарвалин зегъмет улупуб.	Аьхю вуйи Ватандин дявдин тема ачмиш апуб.

15	<p>Ш. Къазиев “Вахтнан суал”, “Бабан чІал”, «Бабаз», «Йипа узуз,” “Думурхьил”, “Думурхьларин хяд”</p>	3	<p>Шаирин яратмиш апІбариканна уьмрикан мялуматар. “Вахтнан суал” эсерийь больницаийь айидарин фикрар. Жигьилна къабир. Дегьлиздийь дурарин сюгьбат. Къабирын женгнуна зегьметну абцІну гьубшу уьмур. Эсерийь инсандин заан дережайин вазифйир ачухь апІуб, уьмрийь уж'вал дапІну ккунивал тасдикь апІуб. “Бабан чІал”, “Бабаз”, “Йипа узуз...”, шиьрарийь гьийин девриван, гьубшу уьмрикан, инсандикан фикрар. “Думурхьил”, “Думурхьларин хяд” шиьрарийь гьулан агьалйирин суратар. Нежбрин гьялал зегьмет адлу апІуб. Ккадабхьу гьулан тясирлу шикил. Уьмрин диб вуйи гьул уьбхюз дих апІуб.</p>	<p>Инсандин яшайишдикан ва гьулан мяишатдин дуланажагьдикан улхуб.</p>
16	<p>Ш. Шагьмарданов. “Чюнгюр”. (Повестдиан чІукІар)</p>	3	<p>Писателин яратмиш апІбан гьякьнаан жикьи мялуматар. “Чюнгюр” повестдийь автори эстетикайин месэлийр гьял апІуб. Дидийь халкьдин культура артмиш апІбан месэлийр гьитІиккуб.</p>	<p>Нурин музыкайихьна вуйи аьшкь. Повестдийь чюнгрин сурат. Дагьлу балин хасиятназ хас вуйи лишнар. Эсерин чІалнан тясирлувал.</p>
17	<p>Ю. Базутаев. “Вичар”</p>	2	<p>Шаирин яратмиш апІбариканна уьмрикан мялуматар. Ихтилатнаь солдтарин ислягь уьмур ва гьайгьушнар улупуб. Расулин ва Раиса</p>	<p>Урус дишагьлийин кІван рягьимлувал ва ачухьвал. Дугьан жилир ва бай Ватандин Аьхю дядвийь талаф хьуб.</p>

			Васильевнайин образар.	Вичун гьарин сурат. Ихтилатнан дюзмиш хьупан хусусивал.
18	Аь. Сефигьурбанов. “Дагълариь хьадукар”, “Мархь”, “ГвачӀин шула”	1	Шаирин яратмиш апӀбарикан жикъи мялумат. “Дагълариь хьадукар”. Шиъриь дагъларин улихьдин вахт гьамусдин вахтнахъ теуб. Шаирин фикриан дагъларин гележег. “Мархь”. Шаирин табиаьтдин шикил улупувалин хусусивал. "ГвачӀин шула". Шиъриь гвачӀиндин гюрчегвал.	Багъри табиаьтдин шикил яркъуди ачмиш апӀуб. Шаирин яратмиш апӀбарин хатӀ. БицӀидарихьди гвачӀингандин табиаьтдин шикил зигуз гьитуб.
19	М. Хуршилов. “Сулак шагьид ву”	6	Писателин уьмрикан ва яратмиш апӀбарикан мялуматар. Романдиь дагълу халкъдин улихьдин гьагъи яшайиш ва дагълуйири синиф душмнарехьди гьабхури гьабхьи женг улупуб. Уьмран образ. Думу лигимлу революционериз ва касиб нежбрарин регъбриз дюнмиш хьуб. Эсерий урус ва дагъустан халкъарин дуствалин тема. Уьмар ва Кузьма. Дирбаш дагълу риш Меседуйин образ. Романдиь малла Аьрифдин ва жара синиф душмнарин сатирайин образар.	Роман фу вуш урхурайидариз улупуб, дидин иштиракчъирин образар ачмиш апӀуб. Романдин идеяйин мяна.
20	БикӀбан ляхин	2	Сочинение	
21	Аь. Саидов. “Йифун пӀапӀхар”. «Шубур	2	Шаирин яратмиш апӀбарикан жикъи	Шиърарин мяна ва художествойин

	ИГИТ».		<p>мялуматар.</p> <p>Шиъриъ 1945-пи йисан хъадукран сурат яратмиш дапІнади хъуб. Ихъ халкъ, баркаллу Уъру Армия чапхунчи фашистариин гъалиб хъуб. Халкъдин аьхю шадвал. Ислягъ уьмрин эвел акуди башламиш хъуб. Шубур игит. Эсерий ватандиз вафалувал адлу апІуб.</p>	<p>дакъатарин хусусивалар.</p> <p>Шиърариъ Уъру Армияийн дирбаш'вал улупуб.</p>
22	Текрар апІбан бадали	1		
23	БикІбан ляхин	2	Сочинение	
24	Класдин гъирагъдиъ гъурху эсерарин зин сюгъбатар гъахбан бадали.	10		

VIII—КЛАСС (68 саяът)

Эсерар аьгью апІбан бадали — 52 саяът

ЧІал ккатІабицбан бадали — 8 саяът.

Классдин гырагъдиъ гурху эсерарин зин сюгьбатар гъахбан бадали — 8 саяът.

№	Дарснан тема	Саяъта рин къадар	Дарснаъ мялимди ва ученикари дубхну ккуни ляхин	Дубхъну ккуни натижа
1	КучІвбан дарс	1	Табасаран литературайиъ халкъдин уьмрин жюрбежюр терефар улупуб.	Табасаран литературайи дагълу имбу миллетарин литературйирихъди вуйи багахълувал. Багъри литература артмиш хьупан деврар.
2	Табасаран литературайин сифте кІулар. XVII—XIX аьсрарин литература	2	Дагъустандиъ илим ва культура улихъна гъягъбакан мялуматар. Дегъзаманайин литература аьраб, фарс, тюрк ва ерли чІалариинди яратмиш апІуб. Дидик инсанпервервалин фикрар кади хьуб. Дагъустандин тарихи китабар: “Дербент- наме”, “Дагъустандин тарих” ва гъ. ж. XVI—XIX аьсрарин литературайиъ багъри чІалниинди яратмиш дапІнайи эсерарин къадар артухъ хьуб. Дурарийъ инсан ккунивалихъна, азадвалихъна ил апІбан гъиссар яркъу хьуб. Ханариз, беглариз, истисмарчйириз аькси фикрар гужли хьуб. Му деврарин бажарагълу шаирар (Къалухъ Мирза,	Ученикариз думугандин эсерарин тема, мяна ва идея ачмиш апІуз улупуб.

			<p>Даттил Уруж, Гъвандикк Жигер, ЧвулатI Имам, Гурихъ Гъяжиюсуф ва гъ. ж.). Дурарин насигъятнан ва лирикайин эсерарий яшайишдик жюрбежюр терефар.</p> <p>Табасаран милли литература арайиз гъюб.</p>	
3	<p>Мялум дару шаирарин эсерар: “Бахтсуз”, “Табасаран”</p>	2	<p>“Бахтсуз”. Шиърий табасаран халкъдин касиб гъатарин гъагъи ва аъжуз гъял улупуб.</p> <p>“Табасаран”. Шиърий Табасарандин табиаътдин ва инсанарин гюрчегвал улупуб ва дурарин тяриф апуб. Шиърий шаирин гъяйбатлувал.</p>	<p>Литературайин теория. Шиърарин чалнан гъякънаан мялумат ккатлабцуб.</p>
4	<p>Къалухъ Мирза. “Хандиз жаваб”, “Ашукъ бюлбюл”</p>	1	<p>Шаирин уьмрикан ва яратмиш апбарикан мялуматар.</p> <p>“Хандиз жаваб”. Шиърий революцияйиз улихъна вуйи Дагъустандией феодалари, ханари уьзден халкъдин жилар дисубсиб ляхниз хас вуйи дюшюш улупуб. Шиърий чалнан тясирлувал.</p> <p>“Ашукъ бюлбюл”. Шиърий уьмур шадхуррамди адапурайи бюлбюлин сурат яратмиш апуб.</p> <p>Шиърий чалнан тясирлувал.</p>	<p>«Хандиз жаваб» кпуру эсерий халкъдин девлетлуйирихъна вуйи даккнишин. Ханарин тямягъкарвал ва зулумкарвал пислемиш апуб. Дурарин образар ачмиш апуб.</p> <p>«Ашукъ бюлбюл» кпуру шиърий табиаътдин жюрбежюр лишнар ачмиш апуб.</p> <p>Шаирин бюлбюлихъна вуйи гъиссар улупуб.</p>

5	<p>Рижвниккарин</p> <p>Саидмягъямат.</p> <p>Вахтарикан ва дуланажагъдикан вуйи шиърар: «Дар дубхъназуз аку дюнья», «Гъябкъну узуз», «Гъякъ наан а?», «Аьхир диван фила хъибди?», «Уьмрин къисмат», «Дустариз», «Чара адар», «Тавлу дажи», «Фагъум апӀин, лиг жвуву», «Фила хъибди?», «Ихтибарсуз», «Ягъсуз», «Дерд», «КӀару уьмур», «Гъанда садакъа?», «Къюб шейъ», «Этег мягъял». Л и р и к а й и н э с е р а р: «Жил'ин дивну гвар йифрин», «Яв къувват», «Гюльзаман», «Гюльзамандиз»,</p>	3	<p>Шаирин уьмрикан ва яратмиш апӀбарикан мялуматар.</p> <p>Вахтарикан ва дуланажагъдикан вуйи шиърариъ касиб халкъдин гъагъи уьмур ва читин гъял улупуб, кюгъне уьмур танкъид апӀуб. Шиърариъ шаирин малӀирихъна, кентхудӀирихъна ва девлетлуйирихъна вуйи даккнишин.</p> <p>Шиърарин чӀалнан тясирлувал.</p> <p>Литературайин теория. Лирикайин эсерарин жюрйирин гъякънаан мялумат.</p>	<p>БицӀидарихъан шиърарин мяна ва метлеб яркъуди ачмиш апӀуз удукъуб.</p>
---	--	---	---	---

	«Гъуншийин риш».			
6	Даттил Уруж. “Я касиб”	1	<p>Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.</p> <p>Шиъриъ касиб халкъдин гъагъи уьмур ва читин гъял улупуб. Шаири кюгъне уьмур танкъид апІуб.</p>	<p>Шиъриъ гележегдиъ халкъдин яшайиш ужуб ва акуб, зулумкрар имдарди азадуб шлуваликан шаирин умуд кайивал.</p>
7	Гъвандикк Жигер. “Аьхир диван шул паччагъдин”	1	<p>Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.</p> <p>Шиъриъ улихъдин дагълу халкъдиин зурвалар апІури гъахъи гъякимдрарин хлихънар танкъид апІуб, дурарин тямгъкарвал, инсафсузвал улупуб ва пислемиш апІуб. Гъюкмин аьхюр вуйи паччагъдин кавха хабардар апІуб.</p>	<p>Эсерин художествойин хусусивалар, рефрендин метлеблувал фу вуш улупуб.</p>
8	Халагъ Мурадяли “Гъарай, дустар, учвуз гъарай”	1	<p>Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.</p> <p>Шиъриъ гъагъи уьмри гъаллаж дапІнайи шаирин аьжуз гъял, дугъан субайвал ва думу чан читин йигъкан инжиг духънайивал улупуб.</p>	<p>Шиъриъ шаирин гъагъи уьмрихъна вуйи наразивал улупуб.</p> <p>Шиърин чІалнан тясирлувал.</p>
9	БикІбан ляхин	2	Изложение	
10	Дагъустан халкъарин литературайиан Етим Эмин “Агъ, уьмур”, “Васият”	2	<p>Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.</p> <p>“Агъ, уьмур” шиъриъ шаири чан вахтнийин рази дарувал улупуб. Гъадму</p>	<p>Шаирин уьмрикан ва ярар-дустарикан, багахълуйирикан юкІв ктабІуб.</p> <p>Шиърарин чІалнан</p>

			вахтнан къанунсузвал, ихтиярсузвал ва гъагъивал ачухъ апІуб. Шаирин думу уъмрихъна вуйи разисузвал. “Васият”. Шиъриъ, гъагъи уъмриан ищцру духънайиган, чаина кІул зигуз дяргъюрайи багахълуйириккан рази дарувал улупуб.	тясирлувал ва гюрчегвал. Урхурайидариз думу вахтари инсандин гъагъи уъмрикан мялуматар ади хъуб.
11	Мунги Агъмад. “Къубачийин жигъил устйирин мяъли”, “Ритишин”, “ЮкІв хътарди лихру касар”	1	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Шиъриъ Дагъустандиъ гъацІар чпиз ккуниси, хъа тмундар аъжужди яшамиш шулайи улихъдин уъмур пислемиш апІуб.	Халкъдин гъагъи гъялнан сурат яркъуди ачмиш апІуб.
12	Инхо Аглигъяжи. “Гашун жанаварси”	1	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Шиъриъ ХІХ аьсрин къюбпи пайнаъ дагълу касиб нежбрарин яшайишдин гъагъи гъял улупуб. Шаири гъадму вахтнан чІуру аьдатар ва къайдйир пислемиш апІуб.	Эсерий кечмиш духънайи касдин багахълуйирин тямгъкарвал, дурари йитим бицІидар фици тІараш гъапІнуш улупуб. Шиъриъ диндин гъуллугъчйир пислемиш апІуб, дураригъ къюб маш гъяйивал улупуб.
13	БикІбан ляхин	2	Сочинение	
14	1917—1945-пи йисарихъанмина вуйи табасаран литературайин	2	Цийи табасаран литература арайиз гъюб. Табасаран литературайин бина диву шаирар ва писателар: Абумуслим Жяфаров, Багъаудин Митаров, Манаф Шамхалов ва ж. Дурарин эсерарий багъри Ватан,	Табасаран литература цийи жанрйириинди (поэма, повесть, роман, пьеса ва ж.) девлетлу хъуб. Ватандин Ахъю дяви ва табасаран литература. А. Жяфаровдин, Б.

			халкъ азад хьуп'ин шадвал ва дамагъ ап'уб.	Митаровдин, М. Шамхаловдин, М. Митаровдин ва жара эсерариь дявдин тема ачмиш ап'уб.
15	А. Жяфаров. “Закурин рякъ”	4	Писателин уьмрикан ва яратмиш ап'барикан мялуматар. Гъулаь ц'ийи рякъ ва гъяд тикмиш ап'уб. Урус инженер Сашайинна дагълу ветврач Гюльперийин суратар. Дурарин арайиь айи рафтар. Жигъиларин хасиятарин лишнар: гъюрматлувал, к'Иван ачухъвал, чпин ляхнихъ юк!в убгувал. Гюлперийиканна Сашайикан гъулаь футнийир рагъуб. Марцци мягъюббат вари читинвалариин гъалиб хъуб. Цигъарин ц'ийи жинс аргъаж ап'бакан вуйи Гюлперийин умудар. Повестдин асас мяна. Литературайин теория. Художествойин образдин гъякънаан мялумат.	Повестдиь дагълу гъулан уьмриз Ватандин Аьхю дявдин къяляхъ йисари гъюрайи аьхю дигиш'валар улупуб. Сашайинна Гюльперийин образар ачмиш ап'уб.
16	Б. Митаров. “Гъалибвалин завар рахри”, “Гъургъушум убзри завуь, убгура дюн'я”, “Душман терг ап'урхъа”	3	Шаирин уьмрикан ва яратмиш ап'барикан мялуматар. Шаири чан эсерариь Ватандин Аьхю дявдиь ихъ халкъари улупу гъунараар адлу ап'уб. Шаири гъанлу душмандиз абйириси дирбаш'валиинди йивуз, дугълан къисас алдабгъуз дих ап'уб.	Шаирин шиърариь ватанпервервалин гъиссар улупуб. Шиърарин ч'алнан тясирлувал.

17	М. Шамхалов. “Дагълариь тІуркІбар”	5	Писателин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. “Дагълариь тІуркІбар” “Женгчйир” повестдин кьюбпи китаб вуди хьуб. Повестдиь Дадашдин регьберваликкди аьсрариинди дагълуйириз гьурхулувал туври гьабхьи магьу дерейиь яркьу, машинар гьагьру рякь тикмиш апІуб. Магьу дерейин сурат.	Повестдиь дагьлу уьлкейиь халкьдин яшайишдиь, дуланажагьдиь, экономика ва культура за апІбаь гьагьюрайи аьхю ляхнар улупуб. Халкь эсерин асас игит вуди хьуб. Халкьдин образ ачмиш апІуб.
18	БикІбан ляхин	2	Сочинение	
19	М. Митаров. “Ифдин гьарзар”	4	Эсериь ихтилат гьабгьюрайи тарихи вахт. Дидиь ч!ат терефнан чапхунчйирихьди азадвал ва асиллу дарувал бадали гьубху гьакьлу женг улупуб ва халкьдин гьунар адлу апІуб. Поэмайиь живан дагьлу балин образ. Дугьан багьри ватандихьна вуйи вафалувал, душмнарихьна вуйи даккнишин. Балин фикирлувал, гафнан учІрувал ва мюгькамвал. Душмнарин вягьшивал ва инсансузвал. Халкьдин игитвалин аьжалсузвал.	«Ифдин гьарзар» поэмайин дибдиь халкьдин кьиса ади хьувал улупуб. Поэмайин чІалнан хусусивалар. Дидиь ктибтбан кьайда. Поэмайин ччвурнан мяна.
20	И. Шагьмарданов. “Дявдин гвачІин”, “Мюрхюн гьар”, “КІваин илмийиз”, “Гьаз-вуш аьхиримжи вахтна	4	Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Шаири эсерариь халкьди Аьхю дявдин гьагьи йисари уьлкейин азадвал бадали фашистарихьди гьубху гьакьлу женгнан суратар	Эсерариь шаирин ватанпервервалин гьиссар. Шиьрарин чІалнан хусусивалар (метафорйир, ташбигьар, жанлу апІбар). Эсерар мисалар вуди

			<p>яратмиш апІуб. Шиърарий дяддин шиклар. Дядди инсанариз ва табиаетдиз туву аьзабар. Гъанлу душмандиин гъалиб хъувалиин авторин инанмиш'вал. Гизаф миллетарин сабвал ва гъякълу женгназ вуйи вафалувал. Фашизм нянатламиш апІуб.</p>	<p>гъадагъну, бицІидарин Ватандихъна вуйи ккунивал за апІуб.</p>
21	Ш. Къазиев. “Руг ва рюкъ”	4	<p>Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.</p> <p>Поэмайиь дагълу гъулан Ватандин Аьхю дяддин улихъна вуйи ва дяддин къяляхъ вахт улупуб. Нежбрин зегъметнан гюрчегвал. Уьмриь инсандин заан буржи, вазифа. Гъяснан образдиь дагълуйириз хас вуйи хасиятнан лишнар: рягъимлувал, чан ляхнихъ юкІв убгувал, чан инсанвалин вазифйир намуслуди тамам апІувал.</p> <p>Поэмайин художествойин хусусивалар (жанлуапІбар, ташбигъар, метафорйир, лирикайин улдучІвбар, обращейир ва ж.)</p> <p>Поэмайиь антитеза яркъуди ишлетмиш апІбан метлеблувал.</p>	<p>Эсерий дяддин шиклар улупуб. Дядди табиаетдинна ва инсанариина гъахи аьзабар. Ислягъ зегъметнан хутІлар ва дяддин майднар улупуб, дурарин шиклариинди эсерий дяви пислемиш апІуб.</p>
22	М. Чаринов «Абйирин Уълке»	1	<p>Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар. Шиърий лирикайин игитриз багъри ватан дериндиан ккун хъуб. Ватан гизаф ккунивалиан дидин</p>	<p>Ватан ккун хъуб жвуван багъри уълке ккун хъуплан башламиш шулайивал ачухъ апІуб.</p>

			табиаътра гъадмукъан гюрчегди рябкъюб.	
23	Аь. Салаватов. “Уьру партизнар”	4	Пьесайиь ватандаш дявдин йисарин гъядисйир улупуб.	Пьесайиь уьру партизнарин образар: Булат, Демир, Гъизтаман. Партизнарин хасиятарин лишнар. Дурарин халкъдин азадвал бадали гъабхурайи гъякълу женгназ вуйи вафалувал.
24	А.Аджаматов«Уьмр из» , «Гъар» , «Сес ву ширин»	2	Шаирин уьмрикан ва яратмиш апІбарикан мялуматар.	“Уьмриз” шиъриь шаирин уьмрихъди вуйи рафтар. Зегъметнахъ, гъяракатнахъ юкІв хъуб. “Гъар” шиъриь айи гъарин сурат. Дидин баб-жилихъди айи аьлакьа. “Сес ву ширин...” шиъриь шаирин шиърарихъна вуйи тІалаб, дурарин заан метлеб ачухъ апІуб.
25	Х. Авшалумов. “Йиз душман — йиз гъунши”.	2	Гъикаяйиь инсанарик кайи чІуру хасиятар зегъмет дизригди гъазанмиш апІуб нигъ апІуб. Гамбаринна Сари-Самадрин къаматар.Гъикаяйин художествойин къатІивалар: игитри чав пислемиш апІуб, мисалар ишлетмиш апІуб ва эсериь	Гъикаяйин кІулин фикир ачухъ апІбаъ сатирайинна юморин мяна ва метлеб.

			дурадин роль.	
26	Ю. Базутаев «Хулар»	1	Шаирин уьмрикан ва яратмиш апБарикан мялуматар.	Эсериь аий иштиракчийрин сурат ачмиш ап1уб.
27	А. Аьгьмедов «Гвач1ин»	1	Шиьриь гвач1индин табиаьтдин гюрчегвал.	Шиьриь шаирин багьри ватандин табиаьтдин гюрчегвалихьна вуйи гьиссар ачмиш ап1уб.
28	Бик1бан ляхин	2	Сочинение	
29	Класдин гьирагьдиь гьурху эсерарин зийн сюгьбатар гьахбан бадали	8		

IX КЛАСС (68 саят)

Эсерар аьгью ап!бан бадали — 52 саят.

Ч!ал ккат!абццбан бадали — 8 саят.

Классдин гырагъдиъ гьурху эсерарин зин сюгьбатар гьахбан бадали — 8 саят.

№	Дарснан тема	Саята рин кьадар	Дарснаъ мялимди ва ученикари дубхну ккуни ляхин	Дубхьну ккуни натижа
1	Куч!вбан дарс	1	Гьамусдин деврин табасаран литературайиъ улихьдин литературайин ужударстар аьдатар давам ап!уб.	Жанр жигьатнаан табасаран литература артмиш хьуб. Тема жигьатнаан дидин жюрбежюрвалар.
2	XX-пи аьсрин 2-пи пайнан табасаран литература 1946— 1992 йисар	2	Табасаран литература улихьна гьабгьбан деврар, чапдиан удуч!ву ч!атху эсерар, китабар ва дурарийъ гьамусдин деврин инсандин сурат. Табасаран литературайиз урус литературайин тясир. Жанр ва тема жигьатнаан табасаран литература артмиш хьуб. Табасаран литературайин халкъчивал. Табасаран литературайин милли терефар.	Гьамусдин деврин табасаран литературайин улихь дийигьнайи вазифйир. Халкъарин дуствал мили литературйирин дуствал вуди хьуб. Урус, дагьустан ва табасаран литатурйирин аьлакьйир. Табасаран литература ва диди инсан тербияламиш ап!уб.
3	М. Митаров. “Устад”	2	Шаирин уьмрин ва яратмиш ап!барин рякъ. “Устад”. Поэмаин асас мяна, халкъдин художествойин яратмиш ап!барин ад ап!уб, дурарихьна вуйи дюз дару, буш фикрар бат!ул ап!уб, дурар имбубсан артмиш ап!уб вуди хьуб. Дугъан ляхнихьна ва	Халачйирин устад Перийин образ ачмиш ап!уб. Поэмаин хусусивалар. Дидиъ табиаьтдин шикларин роль.

			мили искусствойихъна вуйи ккунивал ва аьшкъ, аьдатнан чешнийириъ накъишарин ва рангарин цДийивал тIапIуз удукъуб. Халкъди халачачи дагълу дишагълийин баркаллу ляхниз лайикълу къимат тувуб.	
4	БикIбан ляхин	2	Изложение	
5	А. Агъададашев. "Уъмрин къайда", "Фунур вувуз гирами"	1	"Уъмрин къайда". Инсандин кIул'ина фицдар йигъар-йишвар вушра гъюб мумкинвал айиб улупуб. Амма гъарсар инсанди, чав уъмрин къайда вуйиб улупуб. "Фунур вувуз гирами?" Шиъриъ варитIан гирамир халис инсан вуйиб улупуб.	Шиърарин устадвалин хусусивал. Инсан уъмриъ фицир духъну ккундуш улупуб.
6	Къ.Рамазанов "Гъазелар", "ХъухърумартIан мархъ лазим ву"	2	"Гъазелар". Шиърариъ инсандихъна (дишагълийихъна) вуйи марцци гъиссар. Инсандин уъмрикан философияйин фикрар. Гъазел уъмуми лирикайин шиърин рифма.	"ХъухърумартIан мархъ лазим ву". Эсериъ гъякъикъатдиъ ичIи гафартIан ляхин лазим вуйиб улупуб. Шаирин устадвалин хусусивал. Тевуб.
7	З. Дашдемиров. "Йиз фикрар", "Насигъят".	2	Шаирин уъмрикан ва яратмиш апIбарикан мялуматар. "Йиз фикрар", "Инсан, инсан". Шиърариъ Ватан, халкъ, баб адлу апIуз шаирин кIван гъиссар. Гъийин девриъ миллетарин арайиъ сабвал, мясляаьт ккун апIуб. Душмандихъна вуйи даккнишин.	Шиърариъ шаирин кIваз сикинвал тутруврайи дерин философияйин фикрар, ватандаш'валин гъиссар улупуб. Шиърарин тясирлувалин гужалвал.

8	Б.Ражабов. “Ватан,” Уьмур”, ”Уьл”.	2	“Ватан” шиъриъ ватан адлу апӀуб, дид’инди дамагъ апӀуб. “Уьмур”. Къабирин суратнаъ дугъан зегъметнуна женгну абцӀну гъубшу уьмур улупуб. Абйирин насигъятар. “Уьл”. Шиъриъ инсандин марци зегъметнан бегъер вуйи уьл адлу апӀуб. Уьлиз гъюрмат апӀуб, дидин гъадри ади вердиш хъуб инсанарин шарт!арикан саб ву. Инсанди уьлихъ зигру жафа ачухъ апӀуб.	Шиърариъ инсандин Ватандихъна, уьмрихъна ва уьлихъна вуйи лигбар ачухъ апӀуб.
9	Ю.Базутаев. Байвахтнаан сюгърин жилгъа. (Поэмаиан къатӀар).	3	Дирниъ уьлер уржури инсанариз туврайи ва гаш’ан йихурайидарин хажалат зигурайи баб ва пул бадали гаш’ан инсанар тӀанкъ хъуз гъитрайи севдиграр. Поэмаиъ гъитӀиккнайи яракъ артухъ апӀувалин, дявдин, ризкъ гъясил апӀувалин, инсандин фагъумлу уьмур хъапӀну ккунивалин месэлийр.	Поэмаиъ багъри юрднан мясляътнан вахтарин ва дявдин вахтарин шиклар яркъуди улупуб. Поэмаин композицияин хусусиятар улупуб.
10	А. Гъяжибрагъимов. “Гъизил айи тавра”.	2	“Гъизил айи тавра”. Эсерий севдигар Гъяжибалайн яшайиш. Маллайнна севдигрин сюгъбат. Угъланбикайн гъизил айи тавра. Угъланбикайн уьмур ва аьжал. Девлетну, тямгъну инсандин кӀваан инсанвал утӀубккуб.	Зегъмет дизригди уч гъапӀу девлетнакан мянфяът ктабгъуз дархъуб. Гъизили “Гъярам хил” абгурайиб улупуб.
11	Аь.Рашидов. “Яшамиш хъуб ужуб ляхин ву”.	1	"Яшамиш хъуб ужуб ляхин ву" ихтилатнаъ Аьгъмадина Мухлисатди	Ихтилатнан игитарин мюгъюббат чӀиви хъуб, дурарин аьхю

			сар-сариз вафалувалин гафар тувуб. Аьгмад Ватандин Аьхю дявдин иштиракчи. Эсерин игит дявдиан инвалидди хьадакнугьуб. Аьгмаддин уьмрихьна вуйи ккунивал.	инсанвал, рюгьнан мягькамвал, к1ван ачухьвал, эдеблувалин гюрчегвал улупуб.
12	П. Кьасумов. “Литературайин дарснаь”	2	“Литературайин дарснаь” эсерий мектебдиь гьабгьюраийи литературайин дарснаан гидишатдикан пуб.	Урхураийи баяр-шубарин арайий аий зарафатарикан мялимдин ва урхураийидарин рафтар. Сабпи мягьлюббатнан гьиссарикан ачухьди бик1уб.
13	Гь. Гьюсейнов. “Гьизил”.	2	Повестдиь дагьлу гьулан яшайиш улупуб. Селмийин уьмур. Дугьан образдиь автори инсан фици яваш-явашди мал-мутмуийин, девлетнан тясирнакк ккахьну дигиш шулуш, улупуб. Селмийин хасият повестдин эвелиан аьхириз дигиш хьпан рякь. Аьлдинна Минаийин мягьлюббат.	Повестдиь табиаетдин шиклар яркьуди ишлетмиш аплувалин метлеблувал. Эсерин гьурулушнан хусусивалар.
14	П.Асланов “Кьисмат”, “Рубасди хь”, “Аьхюр”, “Коррида”.	2	“Кьисмат”. Шиьрий инсандин уьмрин рякь художественно-успагьиди улупуб. Инсандин уьмур кьисматнаь ади хьуб. Хушбахт кьисмат ккундуш — зегьмет зигуб, женгнаь уч1вуб. Шиьрин ч1алнан хусусивал.	Шиьраийин мяна ва метлеб ачухь аплуз удукьуб.

			<p>"Рубасдихь".</p> <p>Шиъриъ дагълу табиаътдин шиклар. Рубасдихьна илт!ик!ну улхбаан авторин багъри жилихьна вуйи гирамивалин гъиссар ашкар хъуб. Инсанарин уьмур ва табиаът гюрчег ап!баъ Рубасдин метлеблувал. Зегъметкеш дагълуйирин гъайгъушнар.</p> <p>Шиърин ч!алнан тясирлувал (эпитетар, метафорйир).</p> <p>"Ахъюр" шиъриъ гъит!иккнайи гъийин ихъ уьмрин читин месэлийир. Зегъметкеш халкъдин аьжуз гъял, "аьхюрин" гъяясузвал ва "аьхюри" халкъдин гележег пуч ап!урайивал.</p> <p>"Коррида" шиъриъ образный саягъ, корридаиз адап!найи йицракан улхури, гъийин гъякъсуз дюн'яйиъ инсандин уьмрикан пуб.</p> <p>Шиъриъ йицран, тамашачйирин ва матадорин образар.</p>	
15	Бик!бан ляхин	2	Сочинение	
16	Ш. Шагъмарданов. "Жихрин гъар"	4	<p>Писателин яратмиш ап!барин мялуматар. Эсерин лиризм. Табиаът жанлуди улупуб.</p>	<p>Повестдиъ багъри табиаътдихьна вуйи ватанпервервалин гъиссар ва рафтар улупуради хъуб. Эсерин к!улин игит вуйи жихрин гъарин</p>

				образ. Инсандин табиаџт уџбхбахъна вуйи раџтар. Табиаџтдин шиклар яратмиш ап!баџ авторин к!ван дугъривал.
17	Гъ. Таибов. “Рубдин тикйирикан баллада”, “Деллу нир”, “Му фу гъабши”.	2	Шаирин яратмиш ап!барикан мялуматар. “Рубдин тикйирикан баллада”. Аџю жилиин биџи рубдин тикйир гат!ахъуз йишв адрувал. Табиаџтдихъна вуйи марџци гъиссар. Эсерий ислягъвалихъна гъарай, дих ап!уб. “Деллу нир” эсерий шаирин вазиџайикан ашкарди пуб. “Сесерин нир йивура йиз мухриз” — џ!арарин метлеб. Шиърий шаирин вахтнакан хиялар. “Му фу гъабши”. Шиърий улихъдин дявдин читин йигъарихъна аџксивал, аџсси духънайивал. Ихъ деврий шаирин к!ваџ сикинсузвал ипнайи џикрар.	Жигъил шаирин эсерариз къимат тувуз удукъуб.
18	А. Агъмедов. “Инсан”, “Буржи”	2	“Инсан”. Инсандин рюгънаџ сабси яшамиш шули женгнаџ айи къаршувалар ва дураp улупбан устадвал. «Буржи». Шиърий шаирин художествойин џикрин къудратлувал улупуб. Шиърий џ!алнан хусусивал.	«Инсан» шиърий Инсандихъна илт!ик!ну к!урайи гаџарин метлеб ва мяна ачухъ ап!уб. «Буржи» шиърий Инсандин буржи — Ватан, халкъ, баб адлу ап!уб, дураp

				бадали “уьмрин гажин” абцІну гьам, дерд, шадвал убхъуб.
19	Г. Уьмарова. “Йигъ-йишв”, “Гьиснан хилар”.	1	Шиьрарин тьсирлу апІру художествойин дакъатар. Дурарин композицияйин хусусивалар.	Шиьрариь табасаран дишагълийин уьмур, дугъан йигъ-йишв, зегьмет шикиллуди улупуб. Дишагълийи уьмри чаин илипнайи заан вазифа тамам апІувал.
20	Ю. Хаппалаев. “Сабпи изан”	1	Шаирин уьмрин ва яратмиш апІбарин рякъ. Шиьрин художествойин къатІивалар.	“Сабпи изан” шиьриь нежбрин зегьмет, дугъан юкІв чан пишейиин хьуб, гизаф йисарин тажруба, халкъдин аьдатар улупуб. Халкъди нежбрариз гьюрмат апІуб. Нежбрин сурат. Хьадукран йигъарин шиклар.
21	Р. Гьямзатов. “Урусатдин эскрар”	4	Шаирин уьмрин ва яратмиш апІбарин рякъ. Поэмайин ватанпервервалин дерин мяна.	Дагъустандин баркаллу бай Советарин Союздин Игит Мягьяммадзагьид Аьбдулманафовдин образ. Ихъ халкъарин арайиь сабвалин ва дуствалин чІур апІуз даршлу мюгъкамвал. Инсанарин терефнаан Ватандихьна,

				ислягъвалихъна вуйи сяргъятсуз ккунивал ва вафалувал.
22	Аь. Абу-Бакар. “Дарги шубар”	4	Писателин уьмрин ва яратмиш апІбарин рьякъ. Повестдиъ риш хъуб бедбахтвал гъисаб апІури гъахъи дагълуйирин кюгъне фикир. Гъизтамумдин важара шубарин суратаринди батІул апІуб. Эсерин мяна ачухъ апІбаъ эпиграфдин роль.	“Дарги шубар” повестдиъ дагълу шубарин хасият тешкил хъупан гъяракат улупуб. Дидиъ гъийин йигъан дагълу гъулан жигъиларин уьмур. Сад йисан бабкан гъахъи йирхъур шуран къадар-къисматар. Шубарин хасиятариз хас вуйи лишнар.
23	БикІбан ляхин	2	Сочинение	
24	И. Гъюсейнов. “Гъванар”	2	Шаирин яратмиш апІбарикан мялуматар. Эсерин дюзмиш хъуб. Чалнан дакъатар.	Ватандин Аьхю дявдин вахтна халкъдин ватанпервервал. Селимдин образ. Эсери кІулин фикир ачухъ апІбан бадали гъванарин метлеб. Фашистарин жасусдин фикир кІулиз удудубчІвуб.
25	Кечирмиш шулайи деврин табасаран поэзия	4	Кечирмиш шулайи деврин табасаран поэзия, дидин тематика ва проблематика. Ватандиз вахалкъдиз вуйи вафалувал, инсанпервервал ва ватанпервервал. Дявдиз вуйи аьксивал. Кечирмиш шулайи	Табасаран литература жигъил ва бажаранлу шаирарин ва писателарин яратмиш апІбари девлетлу ва гъунарлу апІуб. Литературайиз цІийи гъенгар ва фикрар хуб. Табасаран

			<p>деврин поэзияйин вакилар:</p> <p>Аьлит I агьир Сефигъурбанов, Абдурягъим Абдурягъманов, Абдуллагъ Абдурягъманов, Абдулмажид Къурбанов, Муслим Къурбанов, Гюлбика Уьмарова, Мягъяммед Мягъяммедов, Шюшеханум Керимова, Керим Маллаев, Гьусейн Абдурягъманов, Эльмира Аьдилова ва гь. ж.</p>	<p>шаирари ва писателари халкъдин улихь чпин жавабдар буржи аннамиш ап Iуб, табасаран литература артмиш ап Iуб.</p> <p>Жанрйир жигъатнаан гьамусдин деврин поэзияйин жюрбежюрвал ва девлетлувал. Цийи жанрйир (баллада, сонет, триолет ва ж.) Кечирмиш шулайи деврин поэзияйин художествойин дакъатар ва къат'ивалар.</p>
26	Кечирмиш шулайи деврин табасаран проза	2	<p>Кечирмиш шулайи деврин прозайин эсерарин жанрйир жигъатнаан вуйи жюрбежюрвал.</p> <p>Гьамусдин деврин прозайин художествойин дакъатар ва къат'ивалар.</p>	<p>Табасаранарин гьамусдин деврин проза, дидин тематика ва проблематика. Дидин инсан ва Ватан ккун хьувалин гьиссар.</p> <p>Ватандин Аьхю дявдин гьагъи вахтарикан, ислягъ зегъметнакан яратмиш дап Iнайи эсерар.</p>
27	Текрар ап Iбан бадали	2		
28	Б и к I б а н ляхин	2	Сочинение	
29	Классдин гьирагъдиъ гьурху эсерарин зиин сюгъбатар гьахбан бадали	8		

ТЕШКИЛ АП1БАН РАЗДЕЛ (ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ РАЗДЕЛ)

Литературайин дарсарийь лигру ва техникайин дакьатар ишлетмиш ап1уб.

Литературайин дарсарин мяньфяаьтлувуал за ап1бан бадали, лигру ва техникайин дакьатари хайлин ахю роль гьабхура.

Му ляхин к1ули гьабхбан бадали, ухьхьан литературайин дарсарийь учебный кинофильмир гьахуз шулу.

Учебный кинофильмири, ученикарин литературайихьна, шаирихьна ва дугьан эсерарихьна вуйи ккунивал мягькам ап1уру.

Учебный кинофильмири, литературайин дарс ч1иви ап1уз дих ап1ура, шаирарикан ва дурарин эсерарикан лап дериндиан аьгьювалар гьадагьуз кюмек ап1ура. Фильмир, шаирин уьмрин саб вахтназ бахш дап1найидар, мялимдин лекцийрин саб пайси ишлетмиш ап1уз шулу. Мицисдар фильмир, гизафси текрар ап1ру дарсарийь ишлетмиш дап1ну ккунду. Кинойикди улупували, эсерин мяна дигиш ап1уз шулу, думу албагуз шулу, ч1ал ккат1абццбан ляхин гьабхуз шулу. Дидийь йирсибна ц1ийиб, дирбашна услир, ляхин ап1рурна дарап1рур ачухь ап1уру.

Багьри литературайин дарсарийь табасаран радиоин передайириканра мянфяаьт ктабгьуз шулу. Дид'ан туврайи литературайин передайири табасаран литературайин ч1ал аьгью ап1баь тясирлуди урхбан вердиш'валар гьадагьбаь кюмек ап1уру.

Мялимди радиоин туврайи музыкайин передайири халкьдин ва табасаран композиторарин мукьмар ва мяълийирихь хьпехьбаризра артухь фикир тувуб лазим ву. Му ляхни мялимдиз магнитофонди ахю кюмек ап1уру.

Гъийин йигъан лигру ва техникайин дакъатар ишлетмиш ап1баъ компютерири ахю йишв бисура.

Ухъуз мялум вуйиганси, гъийин мектебар вари компютерарихъди, интерактивный доскйирихъди тямин дап1на. Гъарсар мялимдиз ва ученикдиз компютерихъди ляхин ап1уз мумкинвал тувна. Гъацира, гизаф лазим вуйи ва мянфяаьтлу материал уххъан интернетдианра адабгъуз шула.

Къайд ап1уб лазим вуки, урхбан ляхин улихъна гъабхбаъ ахю роль уйнамиш ап1урайи лигру ва техникайин дакъатар багъри литературайин дарсариъ ишлетмиш ап1уб гъелелиг ухъухъ гизаф къайдасуз гъялнаъ ими. Дурар литературайин дарсариъ асуллагъ ишлетмиш дарап1райи мектебар гизаф дюшюш шула. Гъамциб аьгъвалат яратмиш хъупан к1улин себеб, гъелбет, вари мектебариъ лигру ва техникайин дакъатар адарди хъуб ву. **Хъа дакъатар** (фильмоскопар, эпидиаскопар, магнитофонар, компютерар, интерактивный доскйир ва гъ.ж.) айи йишвариъра, багъри литературайиз тялукъ вуйи шей'ар адарди хъувализ лигну, дурарикан мянфяаьт ктабгъуз шуладар.

Литературайин дарсар, гъацира музейарихъди, халкъдин театрихъди аьлакъара ади духну ккунду.

Натихайиъ урхурайидарин аьлакъалу улхуб ккат1абццбаъ саб жерге камиваларра гъузра.

Дидлан савайи, багъри литературйир аьгъю ап1руган лигру ва техникайин дакъатар ишлетмиш ап1бан меселйирра гъелелиг гъял ва ахтармиш дап1надар. Му ляхин улихъна гъабхбаз лигру ва техникайин дакъатар ишлетмиш ап1баз тялукъ вуйи методикайин пособйир адарди хъувалира ахю манигъвал яратмиш ап1ура, яна думу гъаци к1уру гаф вуки, багъри литературайиз лазим вуйи къадар фикир гъелелиг тувну адар.

Класдин гъирагъдиъ урхру эсерарин сиягъ

V класс

“Табасаран нагъларин гъварч” (Мягъячгъала, 1968) ва “Табасаран халкъдин махъвар” (Мягъячгъала, 1977), китабарин табасаран халкъдин махъвар.

“Табасаран мисалар” (Мягъячгъала, 1970), “Табасаран халкъдин гавагъиар” (Мягъячгъала, 1978), “Табасаран халкъдин мисалар” (Мягъячгъала, 1991) гъварчарин табасаран халкъдин абийрин гафар, мисалар ва дургъунагъар.

“Халкъдин ирс” (Мягъячгъала, 1974), гъварчнаан табасаран халкъдин мяълийир.

“ДеккучИмир”. Дагъустан халкъарин бицидариз вуйи фольклорин эсерарин гъварч (Мягъячгъала, 1982).

А. Жяфаров. Хлинцар кайи зиянкар (Мягъячгъала, 1974).

Э. Ханмягмадов. Абайин васият (Мягъячгъала, 1960). ГъапIури ипIур.

Б. Митаров. Кюмексуз йитим. Ушвурикар. Малла Пингъаз. (Хабар тув ихъ дустариз. Мягъячгъала, 1974).

М. Шамхалов. Баркаллудар (Мягъячгъала, 1964). Юкъур бабан бай (Йиз гъахи гъулан ччвурнахъ. Мягъячгъала, 1950).

И. Шагмарданов. Йиз ватан. Штун кIулар (Штун кIулар. Мягъячгъала, 1972).

М. Митаров. Гранитдин али кюкйир (Мягъячгъала, 1975).

Т. Мягъямедов. Шад хабар (Мягъячгъала, 1965).

Къ. Межидов. Ликарик хлинцар кайи Аьлуш (Мягъячгъала, 1977).

ЦI. Гъямзат. Ислягъвал дявитIан гужлиб ву.

Къ. Сяид. ПсинчI

Р. Гъямзатов. Маша.

К. Абуков. Лику мешебегийин гъайгъушнар. Цийи мектеб ва зиян дубхънайи жанаврин чирккв.

Ф. Аьлиева. Дявдин укIу кюкйир.

А. Агъадашев. Марчлихънинна дояркайин мяъли. (Асландин сумчир. Мягъячгъала, 1957).

З. Дашдемиров. Колхозникарин аьшкъ. Марччлихъан Абукар (Йиз кIван эрзиман. Мягъячгъала, 1975).

Р. Рашидов. Дагълариз хъадукар фици гъафнуш, гъаддикан. ДеккучИмирин кIул'ина фу гъафнуш, гъаддикан.

Б. Ражабов. Дуствалин кIапIлиъ. Ватан. Улубкъну а ухъуз азгар хъадукар (Аманат. Мягъячгъала, 1978).

М. Расулов. Дадайин гаф.

Ш. Къазиев. Ихтилатар (Аку цIадлар, 1977). Махъвар (Уъыйир апIру сул, Мягъячгъала, 1990). Гъулаъ (Ярхла рякъ, Мягъячгъала, 1979).

П. Асланов. Къюрд. Аьзиз уьлке (Шиърар. Мягъячгъала, 1978).

Ю. Базутаев. Баб. Жинжал бицир вуйза... (Хьадукран мархь, Мягьачгъала, 1976).

Ш. Шагьмарданов. Рякьюь учIвруган. Салам, Москва. Гъавгъарин йиф. (Чархачи. Мягьачгъала, 1979). КучIлях.

А. Аьгьмедов. Буржи. Багъри халкъ. Дагъдин сурат. МикI. ЦурутIларин чвул. (Шавгъар. Мягьачгъала, 1981).

М. Аьлиев. Кьюдюхрар. (Байвахтнан жилгъйир. Мягьачгъала, 1981).

V классдин литературайиан мелзналан ва бикIбиинди гъахру ляхнарин асас жюрйир

Художествойин, публицистикайин ва жара жюрйирин текстар чкиди урхуб.

КIваьлан дапIнайи художествойин эсерар ва эсерариан вуйи чIукIар тьасирлуди урхуб.

Гъурху эпосдин бици эсерин вая эсериан вуйи саб чIукIнан мяна мелзналан ва дибикIну (изложение) гъядягъюри ва тамамвалиинди ктибтуб.

Урхурайи эсериан мелзналан жвуван фикрариинди сочинение яратмиш апIуб: суалназ ккатIабццу жаваб тувуб.

Мелзналан саб шикил дюзмиш апIуб.

КIул'инди гъурху эсериз (эсерин игитарихъна ва гъядисйирихъна вуйи жвуван рафтар ачухъ апIури) мелзналан кьимат тувуб.

Предметарин аьлакъйир. Табасаран чIал. Текстнан ва дидин паярин гъякънаан мялуматар. Аьдати план. ЧIалнан стилин гъякънаан мялумат. Аьдати улхбан, илимдин ва художествойин чIалнан стиларин гъякънаан мялуматар. Хабар тувбан саягънан текстариан жикъиди ва ккатIабццну изложенйир дикIуб (жюрбежюр шей'арикан ва гъяйванатарикан), хабар тувбан саягънан (жюрбежюр шей'арикан) сочиненйир дикIуб (V класс)

Класдин гъирагъдиъ урхру эсерарин сиягъ

VI класс

Табасаран нагъларин гъварч (Мягъячгъала, 1968).

Табасаран халкъдин махъвар (Мягъячгъала, 1989).

Халкъдин ирс (Мягъячгъала, 1974).

А. Жяфаров. Бици геологар (Мягъячгъала, 1965).

А. Везиров. Таригъули Юзбегов (Мягъячгъала, 1963).

Б. Митаров. Уьру эскер. Июль гъафну. Алушта. Йиф. (Хабар тув ихъ дустариз. Мягъячгъала, 1974).

М. Шамхалов. Ватан бадали, азадвал бадали (Мягъячгъала, 1944).

Къаби Гъясну гъапу ихтилат. Кюкдиъ айи колхоз (Мягъячгъала, 1949).

И. Шагьмарданов. Захна муччур. Гъайван ва дажи (Штун кӀулар. Мягъячгъала, 1972). Фронтдиъ гъапу мяъли. (ГвачӀиндин рякъ, Мягъячгъала, 1986).

Т. Мягъямедов. Кьуб шадвал. Шад хабар (Дадиз дерд. Мягъячгъала, 1977).

“Гъамусдин табасаран поэзия”. (Мягъячгъала, 1996).

А. Гъяжибрагъимов. “Варж рякъ — саб гъякъ”. (Мягъячгъала, 1984).

М. Митаров. Йиз аьзиз Дагъустан. Жигъил наслари уьмур хъапӀай бахтлу. (Уьмрин пайдагъ, Мягъячгъала, 1970).

Х. Селимханов. Тярифчи датт.

С. Сулейман. Ватандин бай, гъуллугъчи йихъ.

Батирай. Мяълийир кӀури шуйза...

ЦӀ. Гъямзат. Дагъларин рюгъярин виляятдиъ.

А. Агъададашев. Къаби Сунайин ва дугъан шуранна балин гъякънаан (Асландин сумчир. Мягъячгъала, 1957).

Б. Ражабов. Уьмрин ахсар (Мягъячгъала, 1980).

Э. Гъяжиев. Мансурин кьимат (Байвахтнан жилгъйир. Мягъячгъала, 1981).

Ш. Къазиев. Бабариз. Дявдин зийнар (Ахсарин нефес. Мягъячгъала, 1976). Бабан чӀал. Вахтнан юкъуб мяъли. (Ярхла рякъ. Мягъячгъала, 1979).

П. Асланов. Уьмрин накъиш. Хифран гъар. Багъишламиш апӀин, дада (Вафалувал. Мягъячгъала, 1981).

Ю. Базутаев. Шикил. Уьмрикан вуйи къиса (Уьмрин гъар. Мягъячгъала, 1987).

Гъ. Гъюсейнов. Гъизил. (Жилгъа ва варжи. Мягъячгъала, 1982).

Ш. Шагьмарданов. Къикъшвар Кегъер. ЦӀапӀру хулаъ. Операйиъ (Йигъ ва йишв. Мягъячгъала, 1985).

М. Аълиев. Хъаран сир (Байвахтнан жилгъйир. Мягъячгъала, 1981).

М. Къурбанов. Багъри чӀал. Хъадукран чиг. (Бахтнан ялав. Мягъячгъала, 1983).

А. Агъмедов. Шиърар. ГвачӀиндин хяд (Мягъячгъала, 1984).

VI классдиъ литературайиан мелзналан ва бикӀбинди
гъахру ляхнарин асас жюрйир.

Художествойин, публицистикайин ва жара жюрйирин текстар чкиди урхуб.

КІваълан дапІнайи художествойин эсерар ва эсерариан вуйи чІукІар тясирлуди урхуб.

Гъурху эпосдин биціи эсерин вая эсериан вуйи саб чІукІнан мяна мелзналан ва дибикІну (изложение) ва гъадму саб вахтна суратназ хупан жюрбежюр элементарра (табиаътдин, гъяракат кІули гъябгъюрайи йишван шиклар, портрет) ишлетмиш апІури, ктибтуб.

Агъю дапІнайи эсериан мелзналан ва дибикІну жвуван фикриинди сочинение яратмиш апІуб; суалназ ккатІабццу жаваб тувуб ва литературайин игитрин гъякънаан ихтилат апІуб.

Эпосдин биціи эсерин вая эсериан вуйи чІукІнан ва хрестоматияйин текстнан план дюзмиш апІуб.

Мелзналан саб шикил дюзмиш апІуб. Ихтилат дюзмиш апІуб. Баснийир уйнамиш апІуб.

Предметарин аълакъйир. Табасаран чІал. Сочинение бикІбан бадали материал уч апІуб. Сочинение бикІруган, материал къайдайизхуб; ккатІабццу план. Хал-йишвкан ва табиаътдикан вуйи материал ишлетмиш апІури, хабар тувбан саягънан жикъи ва ккатІабццу изложение бикІуб. Хал-йишвкан ва табиаътдикан сочинение бикІуб (6 класс).

**Касдин гъирагъдиъ урхру эсерарин сиягъ
VII КЛАСС**

Халкъдин ирс (Мягъячгъала, 1974).

А. Жяфаров. Жейран (БиџИгеологар. Мягъячгъала, 1965).

М. Шамхалов. ДевринџИрар (Мягъячгъала, 1975).

Б. Митаров. Табасарандин шад сесер (Мягъячгъала, 1948).

А. Везиров. Шиърар ва ихтилатар (Мягъячгъала, 1951).

И. Шагъмарданов. Закурин йигъ. Нянатлу накъв (Бахтнан хяд. Мягъячгъала, 1982).

М. Митаров. Иран-хараб (Уъмрин џИрар. Мягъячгъала, 1959).

Къ. Рамазанов. Къюбпи мертеба (Мягъячгъала, 1964).

Э. Къапиев. Ихъ Мягъямад.

Р. Гъямзатов. Бабан џИал.

Аь. Абу-Бакар. Култум.

И. Керимов. Жангар лепйир.

М. Гъяжиев. Къарагюз.

“Гъамусдин табасаран поэзия”. (Мягъячгъала, 1996).

А. Агъададашев. Балин кагъаз (Балин кагъаз. Мягъячгъала, 1983).

Шавгъар. Жигъил шаирарин гъварч (Мягъячгъала, 1981).

П. Асланов. Уъмур хъапИраза баябан. Байвахтнан хъадукар. Вафалувал. Мягъячгъала, 1981). Лигувал (Мягъячгъала, 1984).

А. Гъяжиибрагъимов. Варж рякъ—саб гъякъ (Мягъячгъала, 1984).

Ш. Гъямидов. Къюбпи бахт. Гъудургу эскрин накъвдихъ. Кум (Къюбпи бахт. Мягъячгъала, 1979).

Б. Ражабов. Уъмрин жилгъйириъди (Мягъячгъала, 1980).

Гъ. Аьлимурадов. Тахсиркрин шил. (Мягъячгъала, 1972).

Ш. Къазиев. КИару арс (Тилисим кайи сим. Мягъячгъала, 1988).

Ю. Базутаев. Каспий гъюлихъ. Эскиз. Пай дапИну чаз вари айи пешкешар... (Мюгъюббатдин џИал. Мягъячгъала, 1983).

Гъ. Гъюсейнов. Хябяхъган. Гъалибвалин йигъ (Чинар, Мягъячгъала, 1983).

Ш. Шагъмарданов. УчИру сесну нивкI'ан уягъ гъапИунзу... Къарнийир. Йигъахъди улхуб. Шаир.(Жвуван рангар. Мягъячгъала, 1980).

П. Къасумов. Маншаллагъ, устад. Уъмриз рякъ. Бабан васият. (Шаирвалин гвачИин. Мягъячгъала, 1979).

М. Къурбанов. Уъмрин гъирагъ. (Бахтнан ялав. Мягъячгъала, 1983).

**VII классдиъ литературайиан мелзналан ва бикIбиинди
гъахру ляхнарин асас жюрйир**

Художествойин, публицистикайин ва жара жюрйирин текстар адахъну чкиди урхуб.

Художествойин эсерар, драмайин эсерар вая дурариан џИукIар тясирлуди урхуб.

Эпосдин эсерин вая эсериан вуйи џИукIарин мяна мелзналан ва дибикIну (изложение) тамамвалиинди, гъядягъори ва жикъиди ачухъ апIуб.

Аггю апурайи эсериан мелзалан вая дибикІну жвуван фикра-риинди сочинение яратмиш апуб; суалназ ккатІабццу жаваб ва литературайин игитриз характеристика тувуб.

Мелзалан саб шикил яратмиш апуб. Художествойин эсерар уйнамиш апуб.

Предметарин аьлакьйир. Табасаран ч!ал.Сочиненийрин жюрйир.
Зегьметнан темайиз вуйи изложенйир.

Класдин гъирагъдиъ урхру эсерарин сиягъ.

VIII класс

Табасаран поэзияин антология (Мягъячгъала, 1980).

Халкъдин ирс. (Мягъячгъала, 1974).

А. Жяфаров. Лизи мужри ккайи хюрчабан.

М. Шамхалов. Женгчйир (Мягъячгъала, 1969).

М. Митаров. Накъишариъ айи уьмур (Мягъячгъала, 1978).

И. Шагьмарданов. Имам Шамил (Жилиз икрам, Мягъячгъала, 1997).

Мягъмуд. Марцц апӀурхъа му дюн'я, гъачай женгназ.

Батирай. Мяълийир кӀури шуйза.

Аь. Салаватов. Уьру партизнар.

Р. Гъямзатов. Ахваждиъ.

Р. Гъяжиев. Дада ва дагълар.

Р. Расулов. Чуру жихрар (Мягъячгъала, 1987).

Б. Ражабов. Ахсрар (Мягъячгъала, 1974).

П. Асланов. Бабан дих. (Мягъячгъала, 1987).

З. Дашдемиров. Йиз байвахт.

Ш. Шагьмарданов. Жилгъа. Йишван нивкӀ. Йишв. Хирижв ухдитӀан дубхъна сушт (Жвуван рангар. Мягъячгъала, 1980).

Ш. Къазиев. Йиз багъри жил. Гъябкъюндарзуз дявдин инсафсуз суфат. ХутӀин мяъли (Руг ва рюкъ, Мягъячгъала, 1982).

Ю. Базутаев. Зурначи. Ялхъван. Дюн'я ккебгъу йигъхъанмина... ФукӀа айкӀан суфратӀана жумартуб? (Сикинсузвал, Мягъячгъала, 1981).

З. Ханмягъмадова. (Нурарин гъир. Мягъячгъала, 1991).

Бахтлу рякъ. Табасаран шаирарин шиърарин гъварч Мягъячгъала, 1986).

Аьбду-Рягъим. “Умуд кайиз...” (Мягъячгъала, 1995).

М. Сефербегов. “Табасаран сягъна”. (Мягъячгъала, 1997).

Г. Уьмарова. “Шиърар”. (Мягъячгъала, 1998).

И. Шагьмарданов. «Деврин мукъам». (Мягъячгъала, 2011)

VIII классдиъ литературайиан мелзналан ва бикӀбиинди гъахру ляхнарин асас жюрйир.

Художествойин, публицистикайин ва жара жюрйирин текстар адабхъну чкиди ва тясирлуди урхуб.

Эпосдин ахъю дару эсерарин вая эсерарин чӀукӀарин мяна мелзналан ва дибикӀну (изложение) ачухъ апӀуб.

Мелзналан саб шикил яратмиш апӀуб. Художествойин эсерар уйнамиш апӀуб.

Агъю апӀурайи эсериан мелзналан ва дибикӀну жвуван фикрариинди сочинение яратмиш апӀуб: суалназ ккатӀабццу жаваб тувуб, эсерин игитариз (кӀул'инди, тевну, группайиинди) проблемайин характеристика тувуб.

Жвуван мелзналан ва дибикӀну гъапибдин план дюзмиш апӀуб.

Кул'инди гурху литературайин эсериз, искусствойин жара журйирин эсерариз (эсерин игитарихна ва гядисйирихна вуйи жвуван рафтар ачухъ апури) мелзалан ва дикину кымат (вая рецензия) тувуб.

Предметарин алакыйр. Табасаран чал. Хал-йишван ва табиаьтдикан вуйи материал ишлетмиш апури, хабар тувбан саягънан жикъи ва ккатабцу изложение бикуб (VI класс). Тарихнан, архитектурайин вая искусствойин, йишван памятникдин гьякнаан жикъиди вая ярхиди изложение бикуб. Архитекурайин, тарихнан, искусствойин памятникдин ва эдебдинна эстетикайин гьякнаан сочинение бикуб. Тувнайи темайиан хабар тувбан саягънан характеристика кайи сочинение бикуб (VIII класс).

Класдин гырагъдиъ урхру эсерарин сиягъ

IX КЛАСС

Табасаран поэзияин антология. (Мягъячгъала, 1980).

А. Жяфаров. Закурин рякъ. (Мягъячгъала, 1964).

Б. Митаров. Женгнан дустариз. (Хабар тув ихъ дустариз. Мягъячгъала, 1974).

И. Шагъмарданов. Ватандиз гъурбан. Дагълар. Гъюдран булагъ. Клару яркур. (Жилиз икрам, Мягъячгъала, 1997).

М. Шамхалов. Багъридар. (Мягъячгъала, 1976).

М. Митаров. Бавтугъай. (Мягъячгъала, 1965).

Ш. Къазиев. Къисмат. Сабпи хюрч (Руг ва рюкъ. Мягъячгъала, 1982). Жилин сабур. (Мягъячгъала, 1985).

Ш. Шагъмарданов. Йиф убгура. Къяркъяр. Узу ккалакъури лицуру, к!ур. (Йигъ ва йишв. Мягъячгъала, 1985).

Ю. Базутаев. Байвахтнан сюгърин жилгъа. (Мягъячгъала, 1983). П. Къасумов. Бахтлу хияларин вахт. (Мягъячгъала, 1975).

П. Асланов. Вафалувал. (Мягъячгъала, 1981).

Гъ. Гъюсейнов. Гъизил. (Жилгъа ва варжи. Мягъячгъала, 1981). Фазу Аьлиева. Жилин тики мик!лу гъабхидар. Тазар. Чирагъ. Жигъил шаирарин эсерарин гъварчар. (Мягъячгъала, 1875, 1976).

Гъ. Таибов. Гимихъна. Гвач!ин.

Б. Ражабов. Уъмрин жилгъйир. Азгар йигъ. Табасаран писателарин ихтилатарин гъварч. (Мягъячгъала, 1983).

Г. Умарова. Марцци к!ваан. (Мягъячгъала, 1992).

“Вахтнан симар”. (Мягъячгъала, 1998).

Э. Аьдилова. Гъисснан симар. (Вахтнан симар. Мягъячгъала, 1998).

Аь. Къурбанов. Вахтнахъди улхуб. (Мягъячгъала, 1998).

IX классдиъ литературайин мелзналан ва бик!биинди гъахруляхнарин асас жюрйир.

Художествойин эсерар тясирлуди урхуб.

Жвуван мелзналан ва дибик!ну гъапибдин план дюзмиш ап!уб.

Эпосдин эсерариан вуйи ч!ук!арин мяна анализдин элементарра кади мелзналан ва дибик!ну (изложение) ачухъ ап!уб.

Агъю ап!урайи эсериан мелзналан ва дибик!ну жвуван фикрариинди проблемайин хасиятнан сочинение яратмиш ап!уб (эсеринигитариз к!ул'инди, тевну характеристика тувуб).

К!ул'инди гъурху китабдиз, искусствойин жара жюрйирин эсерариз рецензия вая къимат тувуб.

Предметарин аьлакъйир. Табасаран ч!ал. Чпин инсандиз характеристикйир тувуб кайи текстариан жикъи ва ярхи изложенйир дик!уб (VII класс). Жямьяътлугъ ва политикайин темайиан, эдеб ва этикайин темайиан сочинение дюзмиш ап!уб. Жямьяътлугъ ва политикайин темайиан 2—3 источникарин доклад вая реферат бик!уб. Ч!алнан илимдин ва эдебнанна этикайин темйириан макъалйирин тезисар дюзмиш ап!уб (IX класс).

УРХУРАЙИДАРИН ЛИТЕРАТУРАЙИАН ВУЙИ НОРМЙИР

Урхурайидарин литературайиан вуйи аьгьювалариз, удукьювалариз ва вердиш'валариз кьимат дивбан нормйир

Урхурайидарин аьгьювалар, удукьювалар ва вердиш'валар ахтармиш апІбан асас вазифа баяр-шубарин литературайиан вуйи гьязурвалин дережа тьйин апІуб ва дулариз программийн тІалабарихъди тархьну гьякьлу кьимат дивуб ву.

Уьмуни образованиеийн ва пишекарвалин мектебдин реформийн дибдин рякьярин тІалабарихъди тархьну урхурайидарин аьгьювалариз кьимат дивруган, мялимди, баяр-шубарин эдеблувалин ва эстетикаийн рякь'ан вуйи артмиш'вал ва художествойин литературайин эсерарин гьаври хьупан ва дулариз дюзди кьимат тувбан дережа гьисабназ гьадагьуб лазим гьюру.

Урхбан ляхин вари деврариь мялимди урхурайидарихьна чипхьан кІул'инди текстнан зиин гюзчивалар гьахуз хьувализ ва эсерарин идеяйинна художествойин мяна-метлеб ачухь апІбиинна диш дапІну, дидин гьядисйириз ва игитрин гьиллигьариз хусуси кьимат тувуз удукьювализ кьатІи фикир тувру. Урхурайидарихьан чпиз аьгью литературайин теорияийн мялуматар программийи улупнайи эсерар анализ апІбан ва кІул'инди гьурху китабарин идеяйинна художествойин мяна-метлеб гьял апІбан ляхнариьра яркьуди ишлетмиш апІуз шулади ккунду.

Литературайиан вуйи аьгьювалариз ва бикІбан чІалнан вердиш'валариз кьимат гьацира литературайин темйириан вуйи сочиненйирин ва жара ахтармиш апІбан бикІбан ляхнарин бинайиин алди дивру. БикІбан ляхнари, мялум вуйибси, баяр-шубарин чІал ккатІабццбаь метлеблу йишв бисура.

Урхру йисан арайиь литературайин дарсарихъди аьлакьалу вуди мялимди урхбан четвртариь (гьацІ йисариь) гьаму кьадар сочиненйир гьахуб тек'лиф апІура:

Классар	Сочиненйирин кьадар								
	классдиндар				хуландар				вари
	1 ч.	2 ч.	3 ч.	4 ч.	1 ч.	2 ч.	3 ч.	4 ч.	
V	-	1	2	1	-	-	-	-	4
VI	1	-	1	1	1	1	-	-	4
VII	-	-	1	-	1	-	-	1	3
VIII	1	-	1	-	-	1	2	-	5
IX	1	-	-	1	1	-	1	1	5

Сочиненйирин тахминан кьадар гьамциб хьуб лазим шулу: V классдиь — 1 —1,5 тетрадин машар, VI классдиь — 1,5 —, VII классдиь — 2—2,5, VIII классдиь — 2,5—3, IX классдиь — 3—4.

Класдин сочинениеийн къадар ляхин тамам апуз жара дапнайи вахтналанра асиллу шулу.

Сочинениеийъ кучѳбан гаф, эпиграф адар кѳури, эгер думу ляхин сочинениеийн ерийиз тясир гѳапундаш, кымат исина дапну ккундар. Амма дидиъ план хѳуб чарасуз лазим ву.

Сочинениеийн ульчме тахминан къадарналан цѳиб вая гизаф ву кѳури, эгер думу гѳадму вая жара кымат дивбан тѳалабариз хас шулаш, диди сочинениеийиз мянайиан диврайи кыматназ тясир апурдар.

Гѳар фициб-вушра сочинение V—VIII классариъ саб гѳяфтайин арайиъ, хѳа IX—XI классриъ йицѳуд йигѳан арайиъ ахтармиш апуру. Сочинениеийиз кѳуб кымат дивру: сабпиб—мянайиан ва чѳалнаан, кѳубпиб — савадлувалиан. V—XI классариъ мянайиан ва чѳалнаан дивнайи кымат литературайиан, хѳа кѳубпиб—багѳри чѳалнаан вуди гѳисаб шула.

Мелзналан вуйи жавабариз кымат дивуб.

Мелзналан вуйи жавабариз кымат дивруган, мялимди гѳадму классдин программийн сѳргѳатариъ гѳамцдар асас тѳалабар фикирназ гѳадагѳуру:

1. Дурхнайи эсерин текст агѳяди ва дидин идеяйинна художествойин мянайин гѳаври ади хѳуб.

2. Эсерин гѳядисйирин, игитарин гѳиллигѳарин ва гѳяракатарин арайиъ айи аѳлакѳайин гѳавриъ тѳауз удукѳуб.

3. Агѳю дапнайи эсерин идеяйинна эстетикайин мяна ачухъ апѳбаъ художествойин дакѳатарин ролин гѳаврикк ккауб.

4. Литературайин теорияйин гѳякѳнаан мялуматар агѳяди хѳуб ва дурар классдиъ агѳю апурайи ва кѳул'инди дурхнайи эсерарин анализ апуруган, ишлетмиш апуз, дурарикан мянѳяаъ ктабгѳуз удукѳуб.

5. Деврин метлеблустар вакѳийирихѳди ва жѳмяаѳтлугъ женгнахѳди аѳлакѳалу апури, художествойин анализ апуз удукѳуб.

6. Урхбан савадлувал, жавабнан дюзвал ва хѳайи-хѳайивал, гѳарсаб классдин урхбан гѳяракат уѳхѳори, зарбди, дюзди ва тясирлуди урхуб:

V класс — 100—110 гаф дакѳикѳайиъ, VI класс — 110—120 гаф дакѳикѳайиъ, VII класс — 120—130 гаф дакѳикѳайиъ, хѳа гележегдин классариъ гѳадму къадар кѳялан жюрейин гѳяракат вуди гѳисаб апуру.

Гѳадихѳди аѳлакѳалу вуди:

Жавабназ кымат **“5” (хѳуб)** мнѳгѳкам агѳювалар ва агѳю апурайи эсерин текстнан дериндиан гѳавриъ айивал мялум шулайиган; эсерин гѳядисйирин арайиъ айи аѳлакѳйирин, игитарин хасиятарин гѳяракатарин ва эсерин идеяйинна эстетикайин мяна-метлеб ачухъ апѳбаъ художествойин дакѳатарин метлеблувалин гѳаврикк ккауз удукѳурайиган; художествойин эсерин анализ апуруган, литературайин теорияйиан айи агѳюваларикан ва разбор апѳбан вердиш'валарикан мянѳяаъ ктабгѳуз удукѳруган, жвуван фикрар далилламиш апуруган, текст яркѳуди ишлетмиш апуз шлуган, литературайин чѳалниинди ужуди улхуз агѳюган, дивру.

Жавабназ кымат **“4” (юкѳуб)** мнѳгѳкам агѳювалар ва агѳю апурайи эсерин лазим вуйи къадар дериндиан гѳавриъ духѳнайивал улупурайиган,

эсерин гъядисйирин арайиъ айи аьлакыйирин, игитарин хасиятаринна гъяракатарин ва эсерин идеяйинна эстетикайин мяна ачухъ апІбаъ художествойин кІулин дакъатарин метлеблувалин гъаврикк ккауз удукъурайиган, дурхнайи эсерарин анализ апІруган, литературайин теорияйиан айи дибдин аьгъюваларикан ва разбор апІбан вердиш'валарикан мянфяаьт ктабгъуз удукъурайиган, жвуван фикрар далилламиш апІбан бадали эсерин текстнакан мянфяаьт ктабгъуз шлуган, литературайин чІалниинди улхуз аьгъюган, дивру. Амма жавабнаъ саб-кьюб гъалатІ деетуб мумкин ву.

Жавабназ кымат **“3” (шубуб)** аьгъю апІурайи эсерин текст аьгъювалин ва дидин гъавриъ духънайивалин гъякънаан мялумшулайиган, асас гъяракатарин арайиъ айи аьлакыйирин, кІулин игитарин хасиятарин ва гъяракатарин ва эсерин идеяйинна художествойин мяна ачухъ апІбаъ художествойин метлеблустар дакъатарин метлеблувалин гъаврикк ккауз удукъурайиган; теорияйин дибдин месэлийр аьгъяди, дурар тамамвалиинди ишлетмиш апІуз удудукъруган, эсерин разбор апІбан тамам дару вердиш'валар айиган ва жвуван фикрар тасдикъ апІбан бадали эсерин текстнакан мянфяаьт ктабгъуз даршулайиган, дивру. Гъадму саб вахтна жавабнан мянайиъ кьюб-шубуб гъалатІ, хъа гъацира дидин композицияйиъ ва чІалнаъ саб къадар гъалатІарра апІуб мумкин ву.

Жавабназ кымат **“2” (кьюб)** эсерин мяна тамамвалиинди аьгъдрувал мялум шулайиган; кІулин игитарин ахлакъ, гъиллигъар ва эсерин идеяйинна эстетикайин мяна ачухъ апІбаъ художествойин кІулин дакъатарин метлеблувалин гъаврикк ккауз удудукъурайиган; литературайин теорияйин чарасуз герек гъюру мялуматарра аьгъдруган ва литературайин чІалниинди гизаф зяйфди улхруган, дивру.

Жавабназ кымат **“1” (саб)** эсерин мяна тамамвалиинди аьгъдруган ва программайин тІалаб апІурайи дибдин месэлийрин гъаврикк ккадруган, дивру.

Сочинениейиз кымат дивуб

Литературайиан вуйи сочинениейирин кыматар дивруган, мялимди гъадму тялукъ вуйи класдин программайин сяргъятариан гъамцдар дибдин тІалабар гъисабназ гъадагъуб герек гъюру:

— темайин дюзди гъаврикк ккади хъуб; думу ачухъ апІбаъ деринвал ва тамамвал хъуб, далилар дюзди къайд апІуб, эсерин идеяйинна эстетикайин мянайиин биналамиш духъну, вакъийир ва игитарин хасиятар дюзди ачухъ апІуб, тема ачухъ апІруган, метлеблусиб ва мяналусиб материал ишлетмиш апІуб; выводар апІуз ва уьмуми натижйир дисуз удукъуб, цитатйирин дюзвал уьбхюб ва дурар сочинениейин текстнаъ ишлетмиш апІуз аьгъю хъуб:

— сочинениейин паярин уьлчме жигъатнаан вуйи сабвал, мяна жигъатнаан хъайи-хъайиси гъюбан ва дурарин сабдилан тмунубдиина улдучІвбан дюзвал;

— лексикайин дюзвал ва девлетлувал, чІалнан гюрчегвалин ва тясирлувалин дакъатар ишлетмиш апІуз удукъуб.

Сочинениейиз савадлувалин вуйи кымат табасаран чІалнаан вуйи аьгьюваларин, удукьуваларин ва вердиш'валарин тІалабарихъди тархъну дивру.

Сочинениейиан кымат «5» (хьуб) дивру:

— тема дериндиан ва, далилламиш дапІну, ачухъ дапІнайиган, эсерарин текст ва дидин мяна ачухъ апІбаъ лазим вуйи жара материалар лап ужуди аьгьювал мялум шулайиган ва выводар апІуз, уьмумиламиш апІуз удукьурайиган;

— композиция жигъатнаан албагнайиган, фикрар ачухъ апІбаъ дюзвал ва хъайи-хъайивал уьбхюрайиган;

— литературайин чІалниинди дибикІнайиган ва стилистика жигъатнаан мянайиз тялукъ шулайиган;

— мянайиъ саб-кьубдилан гизаф дарди дюз дарувалар айиган.

Сочинениейиан кымат “4” (юкьуб) дивру:

— лазим вуйи кьадар тамамвалиинди ва инанмиш'валиинди саб жибди дигиш'валартІан адарди тема ачухъ дапІнайиган; литературайин материал ва сочинениейин темайиз тялукъ вуйи жара материалар ужуди аьгьювал ва дурарикан чан фикрар ачухъ апІбаъ мянфяаьт ктабгъуз шулайивал мялум, хъа гъацира выводар апІуз ва уьмумиламиш апІуз удукьувал ашкар шулайиган;

— мяна ачухъ апІбаъ дюзвал ва хъайи-хъайивал уьбхюрайиган;

— литературайин чІалниинди дибикІнайиган, стилистика жигъатнаан мянайиз тялукъ шулайиган;

— мянайиъ кьуб-шубубдилан дарди дюз дарувалар, хъа гъацира шубуб-юкьуб чІалнан гъалатІар айиган.

Сочинениейиз кымат “3” (шубуб) дивру:

— дибдиан гъадабгъиш, тема ачухъ дапІнайиган, сабишвлан гъадабгъиш, темайиз дюз амма саб терефнахъанди тамам дару жаваб тувнайиган, темайихъан циьб гъирагъдизди улдучІвнайиган вая гъякьикьи материал ачухъ апІбаъ бязи гъалатІар деетнайиган, къайд апІуз ва уьмумиламиш апІуз удукьури адрувал мялум шулайиган;

— материал лазим вуйи кьадар дюзди, фикрар хъайи-хъайибси дикІбаъ бязи нукъсанвалар дюшюш шулайиган;

— бикІбан чІалнан дибар аьгьювал ашкар шулайиган;

— ляхниъ юкьуб-хьубдилан гизаф дарди чІалнан гъалатІар айиган;

Сочинениейиз кымат “2” (кьуб) дивру:

— тема ачухъ дапІну адруган, эсерин текст гъаци заьлан аьгьювал мялум шулайиган, эсерин бязи гъядисйирикан гъич саб къайдара дюрюбхри, ккабхъси, лазим вуйи къайд дарапІри, вая, текстниин асасламиш даршули, гъацдар уьмуми къайдйир ишлетмиш дапІну дибикІнайиган;

— гафарин касибвал ва чІалнан вакъи гъалатІар мялум шулайиган.

Сочинениейиз кымат “1” (саб) дивру:

— темайиан фукІа дибикІну адруган, эсерин текст тамамвалиинди аьгьд- рувал субут шулайиган ва чан фикрар ачухъ апІуз удудукьрайиган;

— кьимат кьуб дивбан бадали тьйин дапІнайи кьадарналан гизаф гьалатІар деетнайиган.

Гьаму нормйир РСФСР-ин Урхбан ляхнарин министерствойин 1984- пи йисан "Урхурайидарин литературайиан вуйи аьгьювалариз, удукьувалариз ва вердиш'валариз кьимат дивбан нормйирин бинайиин алди, багьри литературайин кьатІиваларихъди дисруси бязи дигиш'валар тІаьну, дюзмиш дапІнайидар ву.

Урхурайидарин улхбан ва бикІбан чІалнахьна, бикІбан ляхнар кІули гьахбахьна ва тетрадар ахтармиш апІбахьна саб вуйи тІалабар
Улхбан ва бикІбан чІалнахьна вуйи тІалабар

Савадлу (улхбан ва бикІбан) чІал аьгьяди хьуб ихь уьмриь чарасуз лазим вуйи шартІ ву. Аргъаж шулайи наслин чІалнан культура артмиш апІбаь мектебдин метлебувал ахьуб ву. ГьамусяьтначІалнан рякъ'ан вуйи аьгьювалар ва вердиш'валар артмиш апІбан бадали лазим вуйи шартІар яратмиш духьна: мектебди программийь урхурайидарин чІалнан тясирлувалин месэлийриз кьатІи фикир тувра, баяр-шубарин гафнахьна ва аьлакьалу улхбахьна дикьатлуди янашмиш хьупан гьиссар тербияламиш апІбаь печатди, радиойи ва жара дакьатари ахью кюмек тувра.

Урхурайидариз улхбан ва бикІбан чІалнан культура аьгью хьупаь багьри чІалнан ва литературайин мялимари асас роль уйнамиш апІура. Мялимди урхурайидарин чІалнан культура тербияламиш апІбан бадали классдин дарсарийси, классдин гьирагьдиь гьахурайи серенжемариьра кьатІи фикир тувну ккунду.

Урхурайидарин чІалнан культура за апІбан ляхнин хьуркьувалар мектебдин мялимди дурарин улхбан ва бикІбан чІалнахьна саб вуйи тІалабар уьмриз кечирмиш апІбан саягьналан асиллуди гьубзра.

Урхурайидарин чІалнахьна вуйи тІалабар

Урхурайидарин мелзналан ва бикІбиинди вуйи гьарсаб фикриз, жавабназ, дидин мянайиз, мянайин дюзвализ ва чІалнан тешкиллувализ дилигну кьимат тувну ккунду.

Урхурайидариз аьгьяди ккунду:

- тувнайи темайин сьргьатар уьрхюри, ктибтуз вая бикІуз;
- тема ва кІурайи фикрин асас идея ачухь апІбан бадали вартІан чарасуз лазим гьюру далилар гьядягьюз;
- материал дюзди ва хьайи-хьайибси ктибтуз;
- жаваб дюзди тешкил апІбан бадали, чІалнан алатар лазим вуйиси ишлетмиш апІуз;
- зарбди, ачухьди, мянайин ударение уьбхюри, паузйир ва дюз интонация уьбхюри, ктибтуз;
- бикІбан вари жюрйир орфографияйин ва пунктуацияйин нормйир уьрхюримарцциди ва лазим вуйи кьайдайиьди тамам апІуз.

Урхурайидарин чІалнан культура тербияламиш апІбан ляхнин натижалувал мялимдикан асиллу шула. Дугьу вари дарсарийь баяр-шубарик аьгью гьапІу материалин анализ апІбан, тевбан ва ташбигь апІбан

вердиш'валар каъбаз, жавабарий лазим вуйи далилар хуз, къайд апІуз ва уьмумиламиш апІуз аьгью апІбаз, тясирлуди адабхъну урхбаз аьхю эгъемият тувуб лазим гъюру.

Мялимди баяр-шубариз китабдихъди ляхин апІуз, гъадму предметдиан вуйи мялуматарин жюрбежюр литературайикан, каталогдикан ва картотекайикан мянфяаьт ктабгъуз тялукъ вуйи темайиан лазим вуйи литература ктабгъуз, китабдихъди кІул'инди гъубху ляхнин натижйир дюзди къайдайикна хуз, тезисар, конспектар, цитатйирин материал, дюзмиш апІуз аьгью апІуб лазим шулу.

Урхурайидарин гафарин къадар яркъу ва предметдин терминологияйихъди таниш апІбан ляхин гъаммишан гъабхуб, читин гафарин гъаврикк ккаъруган, дулар ачухъди пуб, дулар доскайик ватетрадарий дикІуб, урхурайидариз думу гафарин мяна дюзди аьгью гъабхънуш ва улхбаъ дулар дишди ишлетмиш апІураш, гъаммишан ахтармиш апІуб лазим ву.

БикІбан ляхнарин жюрйир

Урхурайидарин классдин ва хулан бикІбан ляхнарин асас жюрйир вуди илчІихбар, китабарин конспектар ва рефератар, планар ва мялимарин лекційрин конспектар, учебникариан вуйи макъалйирин ва жара материаларин планар, сочиненйир ва суалариз бикІбиинди жавабар тувбар, анализ ва уьмумиламиш апІурайи таблицйир, схемйир дюзмиш апІуб, табиаьтдин гюзчивалар къайд апІуб ва гъ. ж. гъисаб шула.

Дидлан савайи багъри чІалнаан ва литературайиан гъар йигъандин ва натижа бисру бикІбан ахтармиш апІру ляхнарра кІули гъахуру. Натижйир дисбан ахтармиш апІбан ляхнар гъарсаб классдиъ гъамциб къадар гъахуб ужу ву;

Предметар	Йисан арайиъ гъарсаб классдиъ гъахру ахтармиш апІбан ляхнарин къадар					
	классар					
	V	VI	VII	VIII	IX	
Табасаран чІал						
диктантар	4	4	4	3	2	
изложенйир	2	2	2	2	2	
сочиненйир	2	2	2	2	2	
Литература:						
кл. сочиненйир	2	1	1	1	1	
хулан	-	1	1	1	2	
Вари	10	10	10	9	9	

Аьгью апІбан жюрейин ляхнарин вари жюрйир тамам апІбан бадали V—IX классриъ шу-шубуб тетрадь ади ккунду, гъадму гъисабнаан саб тетрадь изложенйир ва сочиненйир дикІбан бадали, сабсан — литературайиан.

Ахтармиш апІбан ляхнар кІули гъахбан бадали хусуси тетрадар жара апІуру. Дулар ярхи йисди мялимдихъ гъузру ва урхурайидарихъна

гьалатларин зиин ляхин апІругантІан тувдар. Тетрадарий тамам апІурайи ляхнин жюре ва кланккан цІарнаъ дидин ччвур бикІуру.

Месела:

Изложение

Ярквразь.

Урхурайидари тетрадарий вари бикІбар дикъатлуди ва марциди, гюрчег хатІниинди апІуру. Ляхин тамам гьапІу вахт тетраддин гьирагъдихъ рьякмариинди улупуру. Мисалчюн, 15.09.12. ЦІийи цІарнаан дарснан темайин ччвур ва бикІбан ляхнарин (изложенйирин, сочиненйирин) тема бикІуру.

Ляхин наан (классдиъ ясана хулаъ) тамам апІураш, къайд апІуру. Абзац уьбхюру.

Гьалатлар гьамци ктагъуру: дюз дарди дибикІнайи гьярфналан вая пунктуацияйин ишарайилан чан цІар алдатуру; гафнан пай, гаф, предложение — ккуру дюз цІарниинди; чІур дапІнайидарин ерина зиълан лазим вуйи гьярфар, гафар, предложенйир дикІуру; дюз дарди дидикІнайидар скобкйириз гьадагъурдар.

БикІбан ляхнар ахтармиш апІуб

Баяр шубари классдин вая хулан аьгъю апІбан жюрейин ляхнар тамам апІурайи тетрадар мялимди вахт-вахтнак ахтармиш апІуру. Гьадму саб вахтна дугъу тетрадар-словарар вазлин арайиъ саб ражнутІан цІиб дарди, литературайиан V—IX классариъ—вазли къюб ражаритІан цІиб дарди, X—XI классариъ—саб вазли саб ражнутІан цІиб дарди, ахтармиш дапІну ккунду.

Табасаран чІалнаан ва литературайиан вуйи изложенйир, сочиненйир ва гьадму саб вахтна ахтармиш апІбан ляхнарин вари жюрйир вари баяр-шубарин ахтармиш апІуру.

БикІбан ляхнар мялимди гьамцдар вахтарин арайиъ ахтармиш апІуру:

V—III классрин изложенйир ва сочиненйир саб гьяфтайилан ахтармиш дапІну, урхурайидарихъна къялахъ тувру:

IX—XI классарин сочиненйир йицІуд йигълан гизаф дару вахтнан арайиъ ахтармиш апІуру.

Ахтармиш апІбан ляхнариъ деетнайи гьалатлар мялимди гьамциб къайдайиинди улупуру ва дюз апІуру;

V—XI классарин изложенйир ва сочиненйир ахтармиш апІруган неинки орфографияйин ва пунктуацияйин гьалатлар, хъа гьадму саб вахтна гьякьикьи, мянайин, чІалнан (чІалнан гьалатлариккан лепе цІар ккадатуру) ва грамматикайин гьалатларра къайд апІуру тетраддин гьирагъдихъ мялимди гьякьикьи гьалатлар - Гь. лишниинди, мянайинди... - М лишниинди, чІалнандар -ЧІ лишниинди, грамматикайиндар — Г лишниинди улупуру.

Изложение ва сочинение ахтармиш апІбалан къяляхъ, мялимди гьалатлар гьисаб апІуру ва къадар бикІуру. Дурариъ дробдиинди орфографияйин (числитель) ва пунктуацияйин (знаменитель) гьалатларулупбахъди сабси, гьякьикьи, мянайин, чІалнан ва грамматикайин

гъалатIар улупуру.Гъисаб апIбалан къяляхъ, къабул дапIнайи къайдайиинди ляхниз къимат дивру.

Вари ахтармиш апIбан ляхнариз мялимди чарасуз вуди классдин журналиъра къиматар дивру. Агъю апIбан жюрейин кIул'инди бикIбан ляхнаризра къиматар дивру. Дурариан вуйи къиматар мялимдихъан чаз лазим гъябкъси журналиъра дивуз шулу.

Ахтармиш апIру вари жюрейин ляхнариз, мялимдиз чаз лазим вуди гъябкъиш, къиматар дивру ва журнализира адагъуру.

Урхурайидарин бикIбан ляхнариз къимат тувруган, мялимди баяр-шубарин агъювалариз, удукъувалариз ва вердиш'валариз къимат дивбан тялукъ вуйи нормйир фикирназ гъадагъуру.

БикIбан ляхнар ахтармиш апIбалан къяляхъ урхурайидарихъди гъалатIарин зиин ляхин гъабхуру.

Гъаму тIалабар РСФСР-ин Урхбан ляхнарин министерствойин 1980-пи йисан “Урхурайидарин улхбан ва бикIбан чIалнахъна, бикIбан ляхнар кIули гъахбахъна ва тетрадар ахтармиш апIбахъна вуйи тIалабарин гъякънаан” вуйи методикайин кагъзикан, багъри литературайин къатIиваларихъди дисруси мянфяаът кадабгъну дюзмиш дапIнайидар ву.

МЯЛИМДИЗ МЯНФЯАЪТ КТАБГЪУЗ ТЕКЛИФ АПІУРАЙИ МЕТОДИКАЙИН ЛИТЕРАТУРА

Урус чІалниинди

Айзерман Л.С. Современный урок, литература и проблемное преподавание Методические рекомендации. Москва, 1969.

Беленький Г.И. Теория литературы в школе. Москва, 1976.

Голубков В.В. Методика преподавания литературы. Изд. 7. Москва, Збарский И.С., Полухина В.П. Внеклассная работа по литературе. (IV—VIII классы). Москва, 1975.

Кудряшов Н.И. Методика преподавания литературы. Москва, 1970.

1962. Липаев А.А. Методика литературного чтения. Москва 1952.

Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. Москва, 1963. Светловская Н.Н. Методика внеклассного чтения. Москва, 1977.

Методика преподавания литературы. Под ред. З. Л.Рез. Москва, 1962. Молдавская Н.Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения. Москва, 2976.

Шербина В.Р. Проблемы литературного образования. Москва, 1982.

Курбанов М.М. П«этическое наследие дореволюционного Табасарана, Москва, 1986.

Гасанов М.М. Дагестанские народные пословицы, поговорки, загадки. Махачкала, 1982.

Расулов М.-Р. А. Изучение поэтических и прозаических произведений дагестанской литературы в 10-11 кл. Махачкала, 1990.

Расулов М.-Р. А. Изучение жизни и творчества М. Митарова в школе. Махачкала, 1989.

Юсуфов М.Г. Табасаранская советская литература, Махачкала, 1986.

Табасаран чІалниинди

Гьясанов М.М. Дагъустан халкъарин литература. Мягъячгъала. 1982.

Гьясанов М.М. Адугъай-дугъай. Мягъячгъала, 1992.

Мягъямедов Т. V—VIII классарий литература кивбан методика. Мягъячгъала. 1979.

Расулов М.-Р. А. Табасаран чІалнанна литературайин мялимариз кюмек вуди. Мягъячгъала, 79.

Шагъмарданов Ш.И. Юкъубпи классдий багъри литература агъю апІуб. Мягъячгъала, 1983. Мектебдий табасаран фольклорин эсерар агъю апІуб. Мягъячгъала, 1990.

Къурбанов К.К. Школийриз урус ва табасаран терминологияйин словарь. Мягъячгъала, 1982.

Юсуфов М.Г. Цийи дережийрихъна. Мягъячгъала, 1980.

Школаий табасаран литература агъю апІбан бязи месэлийр. Мягъячгъала, 1981.